

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÜŞÜNCE VE PRATİKLERİN ULUSLARARASI
DOLAŞIMI: 1968 – 1970 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE İŞGALLERİ**

Sezen ÇİLENGİR

Danışman
Doç. Dr. Ayşen UYSAL

2011

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2007800315

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Sezen ÇİLENGİR
Tez Başlığı : Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968 - 1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri
Savunma Tarihi : 01.03.2011
Danışmanı : Doç.Dr.Ayşen UYSAL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Doç.Dr.Ayşen UYSAL

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr.Yeşim EDİS ŞAHİN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Yrd.Doç.Dr.İşık GÜRLEYEN

İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Oybirliği

Oy Çokluğu

Sezen ÇİLENGİR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968 - 1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri " başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968 – 1970 Yılları Arasında Türkiye’de Üniversite İşgalleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

10 / 02 /2011

Adı SOYADI

Sezen ÇİLENGİR

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968-1970 Yılları

Arasında Türkiye’de Üniversite İşgalleri

Sezen ÇİLENGİR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

1968 hareketi, toplumsal hareketler literatüründe sıkça tartışılan hareketlerden biridir. Hareketin dünyanın her yerinde toplumların her sektörünü mobilize etmiş olması, bunun en önemli sebebidir. Bu hareket, Amerika’da 1965 yılında siyahilerin sivil haklar mücadelesinden, 1970’li yıllara kadar simgesel bir döneme işaret eder. Kısa zamanda Avrupa’da yükselen hareket, özellikle Vietnam Savaşı’yla dünyanın farklı bölgelerine yayıldı.

Türkiye’de hareket, 1960’lı yıllarda Demokrat Parti uygulamalarına karşı özellikle öğrenci hareketinin muhalefetiyle başladı. 27 Mayıs darbesinden sonra sosyalist ideolojinin yayılmasıyla sol hareket ve örgütleri harekette öncü bir rol oynadı. Bu süreçte öğrenci hareketinde, fikirler ve pratikler anlamında uluslararası unsurlar görülür. Bunlardan en önemlileri, Avrupa’da öğrenci hareketleri ve Üçüncü Dünya ülkelerinde anti-emperyalist hareketlerdir. Bu etkileşimin en önemli sebepleri, Türkiye’de hareketin Amerikan karşıtı karakterinin yükselmesi ve Avrupa’daki hareketlerin öncü statüleridir.

Fikirselsel yayılmayla birlikte harekette kullanılan protesto taktik ve biçimlerinde de uluslararası unsurlar bulunmuştur. Bu açıdan, 1960’lı yıllarda Türkiye’de denenmemiş ve yeni protesto taktikleri de kullanılmıştır. Bunların en önemlileri, işgal, boykot ve grev eylemleridir. Özellikle 10 Haziran 1968’de Ankara’da Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde başlayan üniversite işgalleri, hareketin dinamizmini yükseltti.

Fikirlerin ve pratiklerin Türkiye'ye yayılımını sağlayan iki önemli kanal vardır. Bunlar, gazete ve çeviri kitaplar veya makalelerdir. Özellikle gazete, işgal protestosunun yayılmasıyla ilgili olarak önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca ilk üniversite işgalinden sonra bu protesto, ülkenin diğer üniversitelerine ve daha geniş topluluğa yayılmıştır. Öğrenci hareketinde önemli yeri olan Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu öncü bir role sahipti. Bunun dışında, kitlesel ve demokratik tartışmaların yürütüldüğü forumlar ve daha fazla özerkliğe ve kaynağa sahip üniversiteler, işgallerin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Nitekim özellikle 1969 yılında işgal eylemi, sadece öğrencilerin protesto biçimi olmaktan çıkar ve işçi ve köylü eylemlerine de yayılmaya başlar. Bu işgallerde yine Dev-Genç'in katılımı ve desteği, sektörler arası yayılmayı açıklamaktadır. Sonuç olarak, işgal eylemleri Türkiye'de sadece enstrümantal bir araç değil, aynı zamanda hareketlerin kimlik kazanmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yayılma, eylem repertuarı, protesto döngüsü.

ABSTRACT

Master Thesis

International Diffusion of Opinions and Practices: Occupations of Universities in Turkey between 1968 and 1970

Sezen ÇİLENGİR

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Public Administration**

1968 movement is one of the movements that is often discussed in the literature of social movements. The fact that the movement mobilized each sector of the societies all over the world is the most important reason. This movement points out a symbolic period from black civil rights struggle of U.S. in 1965 to 1970s. The movement which rose immediately in Europe diffused to different regions of the world especially with the Vietnam War.

In Turkey, the movement began particularly with the opposition of the student movement against to applications of the Democratic Party in 1960s. After the military coup of 27 May, Left movement and organizations played a leading role in the movement with the diffusion socialist ideology. In this process, international elements are seen in terms of ideas and practices in the student movements. The most important ones are the student movements in Europe and anti-emperialist movements in Third World countries. The most important reasons of this interaction are the rise of anti-American character of the movement in Turkey and initiator status of the movements of Europe.

With the intellectual diffusion, international elements were also found in the protest tactics and forms, used in the movement. In this respect, untested and new protest tactics were also used in 1960s in Turkey. The most important ones are occupation, boycott and strike. Particularly occupations of university

that started at the Faculty of Language, History and Geography in Ankara on June 10, 1968 increased the dynamism of the movement.

There are two important channels that provide international diffusion of the ideas and practices to Turkey. These are newspapers and translated books or articles. Especially newspapers played an important role to spread of the protests of occupation. Besides after the first university occupation, that protest spread to other universities of the country and to a wider community. Federation of Opinion Clubs which had an important location in the student movement had a pivotal role. Apart from this, forums from which the mass and democratic discussions were conducted and universities which had greater autonomies and resources facilitated the separation of the occupations.

Indeed, particularly the action of occupation in 1969 wasn't only a form of protests that students used but also it started to spread to the actions of workers and peasants. Dev-Genç's participation and support in these occupations explains the separation among sectors. As a result, occupations in Turkey not only were an instrumental means, but also they helped getting the identity of the movement.

Key Words: diffusion, repertoire of action, cycle of protest.

**DÜŞÜNCE VE PRATİKLERİN ULUSLARARASI DOLAŞIMI: 1968-1970
YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE İŞGALLERİ**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	vii
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PROTESTONUN YAYILMASI VE YAYILMA KANALLARI

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
1.1.1. Yayılma Kavramı	11
1.1.2. Yayılmada “Protesto Döngüsü”nün Merkezi Önemi	13
1.1.2.1. “Çatışma Repertuarı”	17
1.1.2.1.1. Kavramın Tanımı ve Yorumlar	17
1.1.2.1.2. Repertuar Seçimini Etkileyen Faktörler	19
1.1.2.2. Repertuarların Dönüşümü ve Modülerlik	24
1.2. PROTESTO TAKTİKLERİNİN YAYILMASI	27
1.2.1. Protestonun Ulusötesileşmesi	29
1.2.2. Yayılma Kanalları	31
1.2.2.1. Doğrudan Kanallar	32
1.2.2.2. Dolaylı Kanallar	34

İKİNCİ BÖLÜM

1968 HAREKETLERİ VE TÜRKİYE

2.1. “TOPLUMSAL HAREKET” KAVRAMI VE YAKLAŞIMLAR	36
2.2. 1968 HAREKETLERİNİN KARAKTERİ	41
2.3. FRANSA MAYIS ‘68	44
2.4. TÜRKİYE’DE HAREKETİN DİNAMİKLERİ	51
2.4.1. Sosyalist İdeoloji ve Hareketin Örgütleri	55
2.4.2. Bilişsel Oryantasyon: Anti-emperyalizm ve Amerikan Karşıtlığı	61
2.4.3. Protesto Taktik ve Biçimleri	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1968-1970 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN ÜNİVERSİTE İŞGALLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. 1968-1970 YILLARI ARASINDA ÜNİVERSİTE İŞGALLERİ	70
3.1.1. 1968 Yılı Üniversite İşgalleri	70
3.1.2. 1969-1970 Yıllarında İşgaller ve Öğrenci Hareketi	79
3.2. İŞGAL REPERTUARININ SEÇİLMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	85
3.3. İŞGALİN ORTAYA ÇIKMASINI VE YAYILMASINI SAĞLAYAN KANALLAR	90
3.3.1. Sosyal ve Politik Fırsatların Etkisi	92
3.3.2. Hareketin İçine Yayılmayı Sağlayan Kanallar	94
3.3.2.1. Kitle İletişim Araçları	95
3.3.2.2. Çeviri Yayınlar	97
3.3.3. İşgalin Hareket İçinde Diğer Üniversitelere ve Sektörlere Yayılması	100
3.3.3.1. Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun (FKF) İşgallerdeki Rolü	102

3.3.3.2. Bir Sosyal Ağ Örneği; Forumlar	104
3.3.3.3. İşgal Repertuarının Diğer Toplum Kesimlerine Yayılması	106
SONUÇ	109
KAYNAKLAR	114

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CGT	Fransa Genel İş Konfederasyonu
CLER	Fransa Devrimci Öğrencilerle İşbirliği Komitesi
CRS	Fransa Çevik Kuvveti
CVN	Ulusal Vietnam Komitesi
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DÖB	Devrimci Öğrenciler Birliği
DP	Demokrat Parti
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
JCR	Fransa Devrimci Komünist Birliği
MDD	Milli Demokratik Devrim
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SFK	Sosyalist Fikir Kulüpleri
SGÖ	Sosyalist Gençlik Örgütü
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TMGT	Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

TMTF	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TUSLOG	The United States Logistics Group
UJCML	Fransa Marksist, Leninist Komünist Gençler Birliği
UNEF	Fransız Ulusal Öğrenciler Birliği
YTH	Yeni Toplumsal Hareketler

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1: Türkiye’de 1968 Yılında İşgal Edilen Üniversite,
Fakülte ve Teknik Okullar s. 76
- Tablo 2: Türkiye’de 1969 yılında İşgal Edilen Üniversite,
Fakülte ve Teknik Okullar s. 86

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1: Türkiye’de Üniversite İşgal Eylemleri,
10 Haziran – 2 Temmuz 1968 s. 103
- Şekil 2: Türkiye’de Üniversite İşgal Eylemleri,
6 Mart – 19 Haziran 1969 s. 104

GİRİŞ

“... *Aşırı coşku zamanın dışına çıkıyordu, geleneksel kişisel zamanı aşıyordu. Kapitalist toplumdaki oyunun her zamanki kuralları bir yana bırakılmıştı. Olağanüstü bir kurtuluştı... Aynı zamanda siyasal mücadeleydi... 1968 benim için evreni çatlatıp açtı...*”¹ Bu sözler, 1968 yılının Nisan ayında Columbia Üniversitesi'nin işgalinden Mike Wallace'a ait. 1960'lı yıllarda bu duygularla Prag'tan Pekin'e kadar farklı ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel niteliklere sahip pek çok ülkede öğrenci hareketleri ortaya çıktı. Elbette öğrenci hareketleri, tarihsel açıdan yeni değildi ancak farklı ve yeni olan, 1960'lı yıllarda öğrenci hareketinin sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde ya da Avrupa'da değil, hemen her yerde aynı zamanda başlaması ya da çok hızlı şekilde yayılmasıydı. Bu açıdan, 1968 hareketlerinde, yayılmayı sağlayan nesnelere oldukça önem taşımaktadır. Elbette, her coğrafyanın tarihsel bağlamı, hareketlerin herbirine farklılık ya da özgünlük kazandırmıştır. Ancak, 1968 hareketlerinin neyi ifade ettiği, uluslararası tarihsellikte birlikte açıklandığı takdirde anlam kazanır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, kapitalist sistem, yapısal değişikliklere uğramıştır. Herbert Marcuse'un belirttiği üzere, tekel kapitalizmi yerini devlet kapitalizmine bırakmış, çünkü sermaye her zamankinden çok, devlet ve hükümetle kaynaşmıştır.² Sömürgecilik tasfiye edilmiş, ancak Amerika dünya pazarına yönelerek, sermaye akışına uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Özellikle, Batı ülkelerinde ekonomik gelişmeler oldukça ileri düzeydedir.

“...1953'de Kore Savaşı'nın bitiminden, 1966'da Vietnam Savaşı'na kadar onüç yılda gayri safi milli hasıla, Batı Almanya, Fransa ve İtalya'da üç, ABD ve İngiltere'de iki katına çıktı... Bütün bu ülkelerde tam istihdama ulaşılıyordu; 1966'da hiçbir yerde % 4'ü aşan işsizlik yoktu. Dikkat çekici bu maddi gelişim yanında, nüfusta da büyüme vardı... Aynı zamanda, kapitalizmin kendisi de değişiyordu; şirketler artan biçimde biraraya geliyor, daha az vasıfsız kol işçisi, daha yüksek

¹ Ronald Fraser, **1968: İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**, Belge Yayınları, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, İkinci Baskı, 2008, ss. 18-19.

² Herbert Marcuse, “Yeni Baskı Döneminde Hareket: Bir Değerlendirme”, **Cogito Dergisi**, sayı: 14, Bahar 1998, s. 72.

oranda vasıflı beyaz yakalı işçi gerektiren gelişmiş teknolojilere yönelmeye başlıyorlardı.”³

1968’e gelirken, kapitalizmde ortaya çıkan yapısal değişiklikler ve bununla birlikte dünyadaki konjonktürel gelişmeler, hareketin, kimler için ne anlama geldiği sorusunu, daha fazla netleştirmektedir. Bu dönemde, iktisadi güçlerin uluslararası alanda daha fazla yoğunlaşması, bireyleri, sermayenin çıkarlarına daha bağımlı hale getirmiştir. Bu şekilde, yeni sömürü alanları genişledikçe toplumsal katmanlar bakımından bu, endüstriyel ve tarımsal katmanların ötesindeki kesimleri de etkilemeye başlamıştır. Teknolojinin de hızla gelişmesi, bu süreçte eğitilmiş ücretli çalışanları içine alacak şekilde, geniş bir çoğunluğun sisteme eklenmesini sağlamıştır.

Tüm bu gelişmelerin yanında 1965 yılında, Amerika’nın Vietnam’a müdahalesiyle, Vietnam’da başlayan anti-emperyalist mücadele, sadece Vietnamlı halkı değil, Çin’in güvenliğini de tehdit ediyordu. Çin’de yaşanan Kültür Devrimi, Amerikan halkı içinde ortaya çıkan savaş karşıtı hareketler ve Vietnam halkının kurtuluş mücadelesi, savaşın maddi sonuçlarıyla birlikte, kısa zamanda Avrupa’yı da etkiledi. Vietnam’daki mücadele ile tüm dünya, emperyalist güçlerin toplumsal, siyasi ve askeri anlamda süreçle yenilebileceğine tanık oldu.⁴ Alman öğrenci liderlerinden, Rudi Dutschke, Vietnam halkının mücadelesinin dünya tarihi açısından anlamının, kendinden sonraki anti-emperyalist mücadeleler için örnek olduğunu vurgulamıştır.⁵

Bu tarihsel süreç içinde, 1968 yılıyla yükselen hareketler, sadece gelişmiş sanayi toplumlarında ortaya çıkmadı. Avrupa ülkelerinden ve Amerika’dan yayılan hareket, farklı yönleriyle az gelişmiş ülkelerin toplumlarını da mobilize etmiştir. Türkiye bu açıdan 1960’lı yıllarda, özellikle dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti’nin uygulamalarına ve Amerika ile ilişkilerin gelişmesine karşı hareketlere sahne olmuştur. Özellikle, öğrenci hareketinin öncülüğünde gerçekleşen eylemler,

³ Fraser, 2008, s. 10.

⁴ Giovanni Arrighi & Terence K. Hopkins & Immanuel Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev. C. Kanat, B. Somay. S. Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 41.

⁵ Rudi Dutschke, “Anti-Otoritercilik Üzerine”, **Cogito Dergisi**, sayı: 14, Bahar 1998, s. 28.

1968 yılının Haziran ayıyla birlikte doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de hareketin en önemli nesnelere biri protestolardır ve dinamizmini özellikle öğrenci hareketlerinin kullandığı protestolardan almıştır. Özellikle grev, boykot ve işgal eylemleri, bu açıdan hem dünyada, hem Türkiye’de hareketin önemli dinamizm araçları olmuştur. Bu açıdan, Türkiye’de bu dönemde ortaya çıkan üniversite işgal eylemlerinin çalışma konusu olarak seçilmesinin amacı, özellikle 1968-1970 yılları arasında, Türkiye’de işgal eylemlerinin protesto taktiği olarak seçilmesinin ve yayılmasının uluslararası hareketin dinamikleri bakımından sistematik bir araştırmasını sunmaktır. Bu noktada, tezin temel sorunsalı, 1968 hareketinde, Türkiye’de protestonun en önemli dinamiklerinden biri olan işgallerin, hareket açısından diğer eylem repertuarlarına tercih edilmesinin önündeki imkanlar ve sınırlılıklar olmuştur. Üniversite işgal eylemlerinin, harekete katılanlar, yani aktörler bakımından seçilmesini sağlayan faktörlerin ve yayılmayı sağlayan kanalların tespit edilmesi, tez için merkezi bir öneme sahiptir. Bu açıdan, özellikle işgal protestosunda Türkiye için verici konumda olan Fransa ile hangi kanallar sayesinde etkileşim sağlandığı belirlenmeye çalışıldı.

Çalışmada, 1968 ve 1970 tarih aralığının seçilmesini belirleyen etkenler olmuştur. Bu açıdan öncelikle, tarih aralıklarının, genelde keskin kopuşları ifade ettiği düşünülerek, tez için böyle bir anlam ifade etmediğini vurgulamakta fayda vardır. Türkiye’deki hareket için, elbette bu tarihlerin bitişi, yeni bir döneme geçişi ifade eder. Ancak, bunu hareketin döngüsellikinden bağımsız düşünmemek gerekir. 1968 yılı, Türkiye’de, dünyada olduğu gibi, hareketin en dorukta olduğu tarihtir. Ancak, 1968 hareketinde, dönemin ilk üniversite işgalinin gerçekleştiği yıl olması nedeniyle de, bu çalışma için ayrıca önemlidir. Bu yüzden, işgal için yapılacak sistematik bir analizde, başlangıç olarak kabul edilmiştir. 1968 yılının Haziran ayında başlayan üniversite işgalleri, 1969 yılında da yoğun biçimde devam etmiştir. 1970 yılıyla birlikte, bu dönemde işgal eylemlerinin bittiğini söylemek yanlış olur ancak, öğrenci hareketinin gerçekleştirdiği üniversite işgalleri, bu yıllarla birlikte sönümlenmiştir. Hem üniversite işgallerinin sönümlenmesi, hem de öğrenci hareketinin mekânsal olarak kampüslerin dışına taşması, 1970 yılını bir geçiş dönemi olarak sınırlandırmayı gerektirdi. 1970 yılıyla birlikte işgal eylemlerinin, özellikle

işçi ve köylü hareketleri tarafından kullanıldığı görülür. Bu, hareketin kendi içinde yayılma sürecinde, protestoların denenerak, etkinliğinin görülerek seçildiğinin bir göstergesidir. Çalışma, mekan olarak sadece üniversitelerle sınırlıdır, yayılma bakımından ise, üniversitelerden diğer hangi mekanlara doğru bir hareket olduğu, önem taşımaktadır. Bu dönemde, toprak işgalleri ve fabrika işgalleri de gerçekleşmiştir, bu işgallerin sistematik bir araştırması, bu çalışmanın konusu değildir.

Az önce belirttiğimiz gibi, özellikle Fransa'dan ilham alınan üniversite işgallerinin, Türkiye bakımından iki türlü yayılımı gerçekleşmiştir. Uluslararası dolaşım ile bu protesto biçimi hareketin içine yayılırken, ayrıca hareketin, kendi içinde üniversiteden üniversiteye, kentten kente ve toplumsal tabakalar arası yayılımı da söz konusudur. Tüm bu veriler çerçevesinde, çalışmanın temel savına göre, *«Türkiye'de bu dönemde gençlik hareketi, özellikle Fransa'daki hareketten esinlenerek bir öğrenme sürecinde işgal eylemlerini benimsemiştir. Dış faktörlerin ve ülkede dönemin siyasi fırsat yapılarının etkisiyle, bu dönemde denememiş üniversite işgal eylemleri, yenilik, başarı gibi görece avantajları, denenebilirliği, gözle görülür sonuçları ve harekete olan öyküsel uygunluğu bakımından harekete katılanlar tarafından benimsenebilir bir eylem biçimi olarak gözlemlenip seçilmiştir. Üniversite işgallerinin, Türkiye'ye yayılmasını sağlayan en önemli kanallar, kitle iletişim araçlarından gazete ile dönemin yazın dünyasında, fikirler ve pratiklerine dair yapılan çevirilerdir. Diğer yandan, hareketin içinde yayılımı sağlayan en önemli kanal ise, hareket örgütlerinin, çekirdek aktivist kadrolarıdır. Tüm bu fırsatlar ve yayılma kanalları sayesinde, işgal eylemleri basit bir enstrumantal işlevden fazlasına sahip olarak, harekette kimlik algısını güçlendirmiştir.»* Türkiye'de işgal eyleminin yayılmasında, Avrupa'daki ve özellikle Fransa'daki hareketin etkili olduğunu belirttik. Ancak bu çalışma, kesinlikle, Fransa'daki hareket ya da işgaller ile Türkiye'nin bir karşılaştırmalı çalışması değildir. Yayılma kanalları da, Türkiye'deki hareket üzerinden incelenmiştir. Dönem itibarıyla, Türkiye açısından bu hareketle etkileşimin, doğrudan kanallar yoluyla gerçekleşmediği açıktır. Aksine, hareket içine yayılma, asıl olarak dolaylı kanallar yoluyla gerçekleşmiştir. Bunların yanında, yayılmayı kolaylaştıran bazı faktörler de etkilidir. Bu açıdan, özellikle hareketin,

uluslararası hareketle, bilişsel oryantasyonunun yani uyumunun, hangi merkezi fikirden kaynaklandığı önemli rol oynar. Türkiye’de hareketin, anti-emperyalist, Amerikan karşıtı duruşu, bu uyumunda belirleyici olmuştur. Ayrıca, dönemin öğrenci hareketinin işgal ve boykot eylemlerinde, hemen hemen her fakülte ve üniversitede düzenlenen forumlar ile işgal eylemlerinin ortaya çıktığı üniversitelerin, daha fazla özerkliğe ve kaynağa sahip olması, yayılmayı kolaylaştırmıştır. Hareketin içinde yayılma, özellikle 1968 yılından sonra, işçi ve köylü eylemlerinde, işgal repertuarının sık kullanılan bir eylem biçimi olmasından da anlaşılır.

Çalışmadaki bu temel savların doğrulanabilmesi için, çeşitli araştırma kaynakları kullanılmıştır. Özellikle, gazete arşivleri ve ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır. Yayılmaya ve özellikle protesto taktiklerinin yayılmasına yönelik daha önce yapılan bilimsel çalışmalarda, Türkçe ve İngilizce literatür incelenmiştir. Toplumsal hareketler alanında yayılma literatürü önemli bir etkiye sahiptir. Gustave Le Bon (1897) ve Gabriel Tarde (1903) gibi erken düşünürlerde, yayılmanın bir merkezi olacağından hareket ederek, kolektif eylemin uyumsuz ve öfkeli dürtülerle, irrasyonel şekilde yayıldığı fikri vardır. Bu anlamda, yayılan kolektif eylemler kendiliğinden ve gelişigüzel bir şekilde, bulaşma olarak nitelendirilir. Bu eğilim, yakın zaman yayılma çalışmalarının bazılarında yeniden ortaya çıkmıştır ve süreç, yeniden patolojik olarak görülmeye başlanmıştır. Doug McAdam, Dieter Rucht (1993) ve Gary Goertz (1994)’in çalışmaları yayılma literatüründe önemli bir dönüm noktasını ifade eder, çünkü onlar, birbirinden tamamen bağımsız yerelerde ortaya çıkan kampanyalara işaret etmişlerdir. Daha yakın zamanda ise, yayılma çalışmalarında, özellikle küreselleşme ile ilişkili olarak, tamamen farklı coğrafyalardaki aktörlerin dayanışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu alanda, bilim adamları daha çok, yeniliklerin olduğu mekanizmaları belirlemeye çalışırlar. Bu değişiklikler, kaynakların mobilizasyonu teorisinin ve örgütlü, rasyonel hareketlere odaklanmanın gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.⁶ Bu çalışmalarda araştırmacılar, örgütler ve bireyler arası iletişimin bir fonksiyonu olarak yayılmayı düşünmüşlerdir. Yakın zamanki çalışmalarda, bu açıdan, örgütlerin nadiren de olsa, varlıklarının yayılmayı

⁶ Sarah A. Soule, “Diffusion Processes within and across Movements”, içinde der. David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi, **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004, s. 294.

engellediğini düşünenler de vardır ve onlar genelde diğer hareket örgütlerine odaklanırlar. Literatürde genel olarak, yine de hareketlerin boşlukta ortaya çıkmadığı ve yüksek oranda diğer aktörlerin eylemlerinin, taktiklerinin, çerçevelerinin, sloganlarının ve daha fazlasının taklit edildiği yönünde bir eğilim vardır.⁷ Bu yaklaşımlar çerçevesinde, protesto hareketleri ve protestoların yayılması konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Protesto hareketlerine dair, literatürde en sık karşılaşılan çalışma alanlarından biri, katılım yollarına yöneliktir. Bununla birlikte, protesto biçimleri, eylem repertuarları ve hangi protesto biçimlerinin daha sonraki hareketlere miras kalabileceği üzerine odaklanılır. Protesto biçimlerinin protesto döngüleri, protesto kampanyaları ve protesto dalgaları etrafında biçimlenen periyodik evrim süreçleri, literatürdeki bir diğer önemli çalışma alanıdır. Aynı şekilde araştırmacılar, bir protesto biçiminin, diğer protesto biçimlerine niçin ve nasıl tercih edildiğini sorgularlar ve protesto nesnelere çeşitliliğine göre, bu süreci değerlendirmeye çalışırlar.

Protestoların yayılmasına ilişkin olarak, bu alanda pek çok konu çalışılmıştır. Protestoların yayılma modelleri ve yayılmayı sağlayan kanallar, en önemli çalışma alanlarından biridir. Bu alan, George Rude'un (1964) seyahat edenlerin aracılığıyla bilginin aktarımının sağlandığını ifade ettiği klasik çalışmasından, yakın zamanda medyanın önemine yoğunlaşan çalışmalara kadar uzanır. Bu konuda ayrıca, Sarah Soule ve Sidney Tarrow'un (1991) 1847-1849 yılları arasında, Avrupa'da doğrudan kanalların yokluğunda protestonun ulusal sınırlar içinde yayıldığını gösteren çalışması, ilk modern protesto döngüsünü gösterir.⁸ Yayılmada yeniliğin seçilmesini belirleyen iç ve dış faktörler ile yeniliğin benimsenmesini sağlayabilecek ideal nitelikler üzerine de çalışmalar mevcuttur. Ayrıca, yapısal mekanizmalarda yayılma çalışmaları da oldukça zengindir. Kaynak ve alıcı arasındaki karakteristik ilişkilerin yayılmayı yükselttiği düşünülür. Bilindiği üzere, bu alanda pek çok farklı kavram üzerinden çalışmalar yapılmaktadır. Yayılma kavramı dışında, transfer, hareketlerin ithali, protesto döngüsü ve ağlar üzerine çalışmalar vardır. Özellikle ağlar üzerine yakın dönem çalışmaları oldukça fazladır ve yayılmada ağların mekânsal, sosyal, örgütsel yakınlıkları incelenir. Benzer şekilde, yayılmanın gerçekleştiği bölgeler

⁷ Soule, 2004, s. 294.

⁸ Soule, 2004, s. 298.

arasında, hangi etkileşimlerin gerçekleştiği de sorgulanmıştır ve coğrafi yakınlıktan sosyal ve politik yapının benzerliğine kadar pek çok etken bulunmuştur. Bu alandaki diğer bir önemli gelişme, aracılığın rolüne ilişkindir. David Snow ve Robert Benford, yakın zamanda yapılan çalışmaların aktörlerin aracılığına yeterince önem vermemesini eleştirmiştir.⁹

Protesto hareketleri literatüründe, pek çok eylem biçimine ve yayılmasına dair çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Kenneth Andrews ve Michael Biggs'in (2006) 1960 yılında Güney Amerika'da oturma eylemlerinin yayılmasına yönelik sistematik çalışması, oldukça zihin açıcudur. Yine, Michael Biggs'in, 1960'lı yıllarda, kendini kurban etme eyleminin ulusötesi yayılmasıyla ilgili çalışması ve Mark Traugott'un, Fransa tarihinde bir repertuar olarak barikatlarla ilgili çalışması da bunlara örnek gösterilebilir.

Türkiye'de hareketlerin ve protesto taktiklerinin yayılmasına yönelik, zengin bir literatür olmadığını açıkça belirtmek gerekir. Ayrıca, yayılmaya ilgili olarak çalışmaların büyük bir kısmı, küreselleşme sonrası hareketlere yöneliktir. Bu alanda, özellikle Ayşen Uysal'ın hem 1968 hareketlerine hem de küreselleşme karşıtı harekette protestonun transferine yönelik çalışmasından yararlanılmıştır.¹⁰ Benzer şekilde, küreselleşme karşıtı hareketlerin transferi konusunda, Bengi Gümrükçü'nün tezi de yararlanılan diğer çalışmalardan biridir.¹¹ Ayrıca, Ceren Kalfa ve Volkan Yaraşır'ın işgal üzerine aynı döneme ait çalışmaları, işgallerin sistematik bir analizini sunmaktadır.¹² Türkiye'de bu döneme ait çalışmaların önemli bir kısmı, dönemin tanıklarının anı ve biyografi çalışmalarıdır. Anılar, kişilerin hatırladıklarını içerir ve anılarda gerçeklik sadece olaylar değil, kişilerin beklentileri, umutlarıdır. Biyografi

⁹ Soule, 2004, s. 300.

¹⁰ Ayşen Uysal, «Evrensel ve Köklü. Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Aktörleri», **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Antalya, 27-30 Mart 2008.

¹¹ Selin Bengi Gümrükçü, **Bir Toplumsal Hareketin Doğuşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye'de Ortaya Çıkışı**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

¹² Ceren Kalfa, "Türkiye'de 1968-71 Fabrika İşgal Eylemleri ve Sosyalist Hareket", içinde der. Mustafa Kemal Coşkun, **Yapı, Pratik, Özne: Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, Volkan Yaraşır, **İşçi Sınıfı Üzerine İşgal, Direniş, Grev**, Mephisto Kitabevi, İstanbul, 2006.

çalışmaları, özellikle dönemin Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya gibi önderlerine odaklanır. Aslında, çoğu çalışmanın dönemin tanıkları tarafından yapılmış olması, hareketin analizi bakımından zaman zaman sıkıntılar yaratabilmektedir. Ancak anılarda unutilan, bahsedilmeyen ya da baskılanan herşeyin kendi içinde anlamı vardır.

Türkiye’de, 1968-1970 yılları arasında gerçekleşen üniversite işgallerine ve uluslararası yayılım için başka yerlerdeki hareketlere ne ölçüde yer verildiğini tespit etmek amacıyla, iki ulusal gazetenin taraması yapılmıştır. Araştırma için, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinin seçilmesinin en önemli sebebi, bu dönemde, harekete kısmen destek veren gazeteler olmalarıdır. En azından, hareketi kırııcı ya da kırmaya yönelik haber yorumlarına fazla rastlanmaz. Böyle bir seçimin, başlangıçta farklılıkları değerlendirememeye gibi sakıncaları olduğu düşünülebilir, ancak bu iki gazetenin, hem dönemin azımsanmayacak ölçüde okuru olması, hem de harekete karşı olmamasından kaynaklı olarak, hareket içindeki protestolara yer vermekte daha az çekimser olacağı düşünülmüştür. Gazete verilerine göre, öncelikle dünyada gelişen hareketlere, en azından işgal eylemleriyle ilgili haberlere yer verilip verilmediği incelenmiştir. Türkiye’de, 1968 ve 1970 yılları arasında gerçekleşen üniversite işgalleri kodlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’de işgallerin olduğu ve yükseldiği dönemlerde, başka hangi olayların ve eylem biçimlerinin kullanıldığı da incelenmiştir. Tüm bu veriler incelenirken, hareketin, hangi örgütler tarafından gerçekleştirildiği veya desteklendiği, hangi üniversitelerin veya kentlerin harekette öncü olduğu gibi pek çok unsura dikkat edilmiştir.

Çalışma, Türkiye’de harekete katılanların işgal repertuarını, bir “yenilik”¹³ olarak seçmesini sağlayan etmenleri, işgal eylemlerinin uluslararası ve hareket içi yayılmasını sağlayan kanallarla birlikte, bir öğrenme süreci çerçevesinde sunmaya çalışır. Aynı zamanda, Türkiye’de gerçekleşen işgal eylemlerini tamamen ithal, taklit bir hareket olarak değerlendirmek yerine, işgal eyleminin bir öğrenme süreci içinde gerçekleştiğini ileri sürerek, yayılmada böyle bir indirgemecilikten kaçınmıştır.

¹³ Burada “yenilik” kavramı, işgal eylemlerinin yeni olduğu anlamını taşımaz. Yayılma literatüründe dolaşımdaki temel unsur yani eylem, davranış, strateji, inanç ya da teknoloji “yenilik” olarak nitelendirilir.

Bugün açısından ise, 1960'lı yıllardan beri neredeyse unutulmuş bir eylem biçiminin, neden unutulduğu ve geleneksel bir protesto biçimine dönüşemediği hakkında fikir verici olabilir.

Tezin birinci bölümünde, yayılma için kavramsal çerçeve belirlenmiştir. Bu açıdan özellikle çalışmada temel önemdeki, yayılma, protesto döngüsü, eylem repertuarı, yenilik gibi kavramlar açıklanmıştır. Bunlarla birlikte, bir protestonun, repertuarın veya yeniliğin seçilmesini etkileyen unsurlar, hem toplumsal ve tarihsel koşullar bakımından, hem de repertuarın sahip olması gereken nitelikler bakımından değerlendirilmiştir. Son olarak, kavramlar çerçevesinde, özellikle uluslararası yayılmayı sağlayan doğrudan ve dolaylı kanalların neler olduğu açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise, toplumsal hareket kavramı ve bu alandaki yaklaşımlar kısaca açıklandıktan sonra 1968 hareketlerinin karakteri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmanın ardından 1968 hareketleri içinde Türkiye'yi özellikle işgallerin yayılması açısından etkileyen Fransa, 1968 Mayıs olayları, bazı yönleriyle kısaca incelenmiştir ve Türkiye'nin bu hareket ve diğerleriyle etkileşimini anlamak için, Türkiye'deki hareketin dinamiklerine bakılmıştır. Bunlar içinde, özellikle sosyalist ideoloji ve örgütleri ile Türkiye'deki hareketin emperyalizm karşıtı bilişsel oryantasyonu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, çalışmanın temel analizleri ve tespitleri sunulmuştur. Öncelikle, 1968-1970 tarih aralığında, Türkiye'de gerçekleşen üniversite işgalleri özet olarak aktarılmıştır. Türkiye'nin kendi tarihselliği ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde, işgal yeniliğinin seçilmesinin sebepleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlarla birlikte, işgal eyleminin Türkiye'de yayılmasını sağlayan kanallar analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROTESTONUN YAYILMASI VE YAYILMA KANALLARI

Toplumsal hareketler alanında, yayılma literatürü oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Erken düşünürler, yayılmanın bir merkezi olduğu üzerinde durmuşlardır. Bireylerin irrasyonel olarak görüldüğü bu dönemde, kolektif eylemin, kendiliğinden ve gelişigüzel şekilde, basit bulaşma süreciyle yayıldığı ifade edildi. *Gustave Le Bon (1897)*, *Herbert Blumer (1903)* ve *Gabriel Tarde (1939)*'ın fikirlerinde kolektif eylemin öfkeli ve uyumsuz dürtülerle yayıldığı fikri hâkimdi.¹⁴ Yayılma literatürü asıl olarak, *Gary Goertz (1994)*, *Doug McAdam* ve *Dieter Rucht (1993)* tarafından, birbirinden tamamen bağımsız ve farklı yerellerdeki seferberlik kampanyalarına işaret ettikleri çalışmalarıyla motive olmuştur.¹⁵ Daha yakın zamanda da, kolektif eylemin yayılımı konusunda, küreselleşme bağlamında tamamen farklı coğrafyalardaki olaylar ve aktörler arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmanın temel teorik tartışmaları bakımından, kavramsal çerçeve çok önemlidir. Bu bölüm, geçmişteki bir hareketin, asıl olarak bugünün yayılma literatüründen yararlanılarak hangi kavramsal çerçevede ele alınabileceğini tartıştı. Bu noktadan hareketle de, bir toplumsal hareket içinde protesto taktiklerinin yayılmasında hangi etkenlerin önemli olduğu, taktik yeniliğin seçilmesinde hangi unsurların daha güçlü olabileceği sorularına cevap aranmıştır. Tüm bu etkenler, özellikle uluslararası yayılma kanallarının araçları konusunda zihin açıcudur ve 1968 hareketlerinin Türkiye'ye yayılımı noktasında daha sonraki bölümde çerçevemizi belirler.

1. Kavramsal Çerçeve

Yayılma, protesto döngüsü ve ağ kavramları etkileri bakımından genelde literatürde net bir ayırım yapılmaksızın tartışılmaktadır. Bu açıdan, bu bölümde öncelikle yayılma kavramının genel olarak nasıl tanımlandığına ve bu üç kavram

¹⁴ Soule, 2004, s. 294.

¹⁵ Soule, 2004, s. 294.

arasındaki en temel farklara değindik. Çalışmamız için temel öneme sahip iki kavram özellikle yayılma ve protesto döngüsü kavramlarıdır. Protesto döngüsü kavramı, yayılma teorisiyle bağlantılı olarak en merkezi ve önemli konuma sahip kavramdır.

Taktiklerin yayılması konusunda iki anahtar kavramı daha protesto döngüsü çerçevesinde anlamak gerekir. Bunlardan biri, Charles Tilly'nin "*çatışma repertuarı*" (repertoire of contention) kavramıdır. Bir diğeri ise, Sidney Tarrow'la birlikte sınıflandırmalarında modern repertuarlar olarak nitelendirdikleri repertuarların "*modülerleşme*" süreçleridir.

1.1. Yayılma Kavramı

Protesto açıkça farklı insanlar tarafından yapıldığında ısrarla "yayılma" kavramı üzerinde durulabileceği belirtilir.¹⁶ Bu konuda, Pamela Oliver ve Daniel Myers, bu yaklaşımı, protestolara dair deneysel verilerin yeni aktörler ve tekrarlayıcılar arasında net bir ayırım yapılamayacağı ve aktörlerin eylemlerinin neticelerinin diğerk aktörlerin gelecek eylemlerine etkisinin zaten yayılma sürecine özdeş olduğu için sorunlu bulurlar¹⁷. Bu açıdan, en azından katılımcıların tamamen farklı olduğu ulusötesi hareketler için ilk sorundan bahsetmek mümkün değildir.

Sosyal bilimciler, yayılma kavramından bahsederken geniş ölçüde kavramın, "*daha büyük bir sistemin içinde aktörler sayesinde toplumsal pratiklerin izlenmesi*"¹⁸ tanımını kabul ederler. Yayılma, bir kaynaktan bir alıcıya hareketi veya akımı göstermek için kullanılır.¹⁹ Yayılmanın çoğu tanımı, dört unsuru içinde barındırır; "*...bir verici, bir alıcı, yayılımı olan bir yenilik ve pratiğin yayılabileceği*

¹⁶ Pamela Oliver & Daniel J. Myers, "Networks, Diffusion and Cycles of Collective Action", içinde Mario Diani & Doug McAdam (eds.), **Social Movements and Networks**, Oxford University Press, United States, New York, 2003, s. 173.

¹⁷ Oliver & Myers, 2003, s. 174.

¹⁸ David Strang & John W. Meyer, "Institutional Conditions for Diffusion", **Theory and Society**, vol. 22, 1993, s. 488.

¹⁹ David Strang & Sarah A. Soule, "Diffusion in Organizations and Social Movements: From Hybrid Corn to Poison Pills", **Annual Review of Sociology**, vol. 24, 1998, s. 266.

bir kanal”²⁰ Burada alıcı bazen, “potansiyel alıcı”, verici de “önceki alıcı” olarak adlandırılabilir, çünkü vericiler büyük olasılıkla daha önce alıcı konumundadırlar.

Yayılma, ağ ve protesto döngüsünün etkileri bakımından literatürde net bir ayrım olmadığını belirtmiştik. Yayılma ve ağ süreçleri arasındaki farkı *Myers*, en temel olarak ağ süreçlerinde, diğer aktörlere yayılma noktasında görmektedir. Çünkü protestoların yayılma modellerinin aktörlerin değil, eylemlerin yayılmasına odaklanmak zorunda olduğunu öngörür.

Yayılma ile protesto döngüleri arasında da ayrım vardır. Yayılma süreçleri, protesto döngüsünü ve protesto dalgalarını üretme eğilimi gösterir ancak, her protesto dalgası yayılma süreçlerinden kaynaklanmaz.²¹ Büyük, önemli bir olay farklı yerlerde birbirinden bağımsız tepkileri başlatabilir. Bu açıdan bu üç kavramı, bu temel farkları gözetererek kullanmakta fayda vardır.

Genel olarak yayılma modellerinde iki temel modelden bahsetmek mümkündür²²; *hiyerarşik model* ve *yakınsal model*. Hiyerarşik modellerde, daha çok statü sahibi aktörlerden “tepeden inme” bir şekilde ya da hareketlerin ve protestoların statüsüne göre benzemeye çalışma söz konusuysen; yakınsal modellerde, aktörlerin kültürel ve mekânsal olarak ilgili diğer aktörlerce taklit edildiği bir durum söz konusudur.²³ Bu modeller, bölgesel yayılmanın etkilerini ve kültürel inşasını açıklamaya çalışır. Ancak, daha sistematik olarak yakınsal modellerde en az üç ayrım yapılmaktadır. Bu anlamda, *mekânsal*, *örgütsel* ve *sosyal* yakınlıktan ayrıca bahsetmek mümkündür.²⁴ Bu üç ayrım, toplumsal hareketler ve protesto üzerinde farklı rollere sahiptir.

Mekânsal yakınlıkta, hareket eylemlerinin mekânsal sınırlılığı söz konusudur ve insanlar benzer mekânda, benzer zamanda olmak zorundadırlar. İnsanlar protestoların farkında olurlar, çünkü olayların yanındadırlar. Ancak bu açıdan

²⁰ Soule, 2004, 295.

²¹ Oliver & Myers, 2003, s. 175.

²² Collier ve Messick & della Porta ve Kriesi’den akt. Soule, 2004, s. 295.

²³ Soule, 2004, s. 295.

²⁴ Oliver & Myers, 2003, s. 177.

“katıksız” mekândan bahsetmek mümkün değildir, çünkü mekân kendini daima sosyal olarak örgütler.²⁵ İnsanlar sınıf, etnisite ve irksal değerlerle mekânsal olarak ayrılırlar. Bu ayırım, zaman zaman mekânsal uzaklıkları pratik olarak eşitler ve iletişim ağları yaratır.

Belirli eylemlerde, katılımcılar mekânsal yakınlıktan öte ekstra ağlara sahiptirler. Mekânlar arasında eylemler, hareket örgütleri sayesinde koordine olabilirler.²⁶ Bu açıdan aralarında rekabet olsa bile, benzer politik amaçlara sahip örgütler pozitif ağlara sahip olma eğilimindedir. Mekânsal farklılık söz konusu olsa bile, iletişim mekanizmaları bağlantıyı sağlar.

Sosyal yakınlık da, hareket örgütleriyle ilişkilidir. Hareket örgütleri, üyelerinin “diğer” sosyal ilişkileri sayesinde ağ oluşturabilirler. Bu ilişkiler, akrabalık, iş, okul, eğlence ve cemaat arkadaşlığı şeklinde kurulan hareketin dolaylı ilişkileridir. Bu “diğer” ağlar, harekete desteği artırmanın yanı sıra, eylemler ve hareket örgütleri için “devşirme”nin temelini oluşturur.²⁷

1.2. Yayılmada “Protesto Döngüsü”nün Merkezi Önemi

Yayılma konusunda artan teorik katkılar içinde, Sidney Tarrow’un “*protesto döngüsü*” kavramının merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmiştik. Toplumsal hareketlerin yapmış olduğu stratejik seçimler, farklı aktörlerin etkileşimi sonucu zaman içinde evrim geçirir.²⁸ Bu evrim sürecinde, kolektif eylem şekillerinin analizi için protesto döngüsü kavramının rolü önemlidir. Protesto döngüsü, yeni taktik şekillerinin, kimliklerin, çerçevelerin ve daha fazlasının yayılımının gerçekleştiği bir sosyal sistemin pek çok sektörü karşısında, çatışmanın yükseldiği bir dönemdir.²⁹ Tarrow, Amerikan Sivil Haklar mücadelesinden savaş karşıtlığına 1960’lı yıllardaki döngüye benzeyen protesto döngülerini üreten daha büyük dinamikleri vurgular.³⁰

²⁵ Oliver & Myers, 2003, 177.

²⁶ Oliver & Myers, 2003, s. 178.

²⁷ Ohlemacher’den akt. Oliver & Myers, 2003, s. 178.

²⁸ Donatella Della Porta & Mario Diani, **Social Movements: An Introduction**, Blackwell Publishing, United Kingdom, İkinci Baskı, 2006, s. 188.

²⁹ Soule, 2004, s. 299.

³⁰ Strang & Soule, 1998, s. 280.

Yeni fikirler, birbirinden öğrenen, birbiriyle yarışan ve birbirini destekleyen hareket örgütleri içinde dağıldığında çatışma periyotları yükselir. Bu açıdan döngülerin odağında, hareketin aktörleri, devlet veya diğer hedeflerle, hareket karşıtları yer alır. Bu döngüler, yayılmanın en azından üç çeşidini göstermektedir;³¹

a) Kolektif eylem, mekân ve sektörlerde yayılır. Yani, sınıf çatışmalarının ağır sanayiden hafif sanayiye hareket etmesi gibi, daha çok mobilize olmuş sektörlerden daha az mobilize olmuş sektörlerle doğru bir yayılma söz konusudur.

b) Hareketin hedeflerinin yeni çerçeveleri, hem hareketin içinde, hem hareketin içinden yayılır.

c) Yeni taktikler, protesto döngüleri içinde düzenlenir ve yayılır. Tarrow, örgütlenmiş ve örgütlenmemiş katılımı birleşmelerin de gerçekleşmesiyle, hareketi reformla, baskıyla ya da devrimle sonuçlandırabilecek otoritelerle mücadele edenler arasında şiddetli etkileşimlerin ardı ardına gelmesini öngörür.³² Bu ardı ardına gelen periyotlarla, güçlü seferberlik dalgaları, geniş toplum kesimlerini kuşatırlar ve toplumları etkilerler. Protesto dalgaları, kampanyalarla ilişkili olarak oluşurlar ve bu kavramlar da protesto döngüsü gibi, özellikle şiddetli protesto periyotlarını açıklamaya ve tanımlamaya çalışır.

Bu periyotlara göre, protestonun ilk aşamaları, özellikle yıkıcı protestoların sıklıkla kullanıldığı aşamalarıdır.³³ Bu aşamada, diğer grupların seferberliğine katkı, yeni protesto şekillerinin gelişimi ve protesto isteği artarken, hareket karşıtları da itelenir. Otoritelerin savunmasızlığının gösterildiği bu ilk hareketlerde, diğer aktörler için kolektif eylemin bedeli henüz ortaya çıkmamıştır. Protesto döngüsü devam ederken, otoritelerin tepkisi de vakit kaybetmeden gelişir ve radikalleşme ve şiddetin kurumsallaşması süreçlerini üretir.³⁴ Tarrow, dış ortamdaki değişimleri şu şekilde açıklar; *“...Katılımcılar, başta otoritelere karşı mücadele yeteneği ve birlikteliklerinde coşkulu ve canlandırıcı iken, daha sonra isteksizlik ve hayal kırıklıkları gelir. Otoriteler de güvenlik güçlerini görevlendirmek, kalabalığın üstüne*

³¹ Strang & Soule, 1998, 280.

³² Tarrow'dan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 188.

³³ Della Porta & Diani, 2006, s. 189.

³⁴ Della Porta & Diani, 2006, s. 189.

*saldırmak için polise izin vermek yerine, muhalif gruplara sızıp, hareketin yandaşları ile liderleri ayrıştırırlar...*³⁵

Protesto döngülerine göre, şiddet şekilleri de çeşitlenir. Başlangıçta şiddet eylemleri, genellikle eylemin varlığıyla sınırlıdır, faaliyet alanı küçük ve plansızdır.³⁶ Bu aşamada, oturma eylemleri ve işgaller örnek olarak gösterilebilir, çünkü bu protestolarda şiddet beklenmedik bir şekilde gelişir. Şiddet eylemlerinin yayılımı daha yavaştır ve bu açıdan tekrarlanma, ritüel haline dönüşme eğilimleri de azdır. Şiddet eylemlerinin yoğunluk kazanması, hareket içindeki bazı grupların demobilizasyonuna sebep olur ve sonuçta şiddet kurumsallaşır.

Tarrow'un çalışmasının inşası üzerine, Doug McAdam protesto döngüsünde "öncü" ve "döngüsel" hareketler ayrımına gitmiştir. Toplumsal hareketler literatüründe yakın dönemki çalışmalar, toplumsal hareketlerin birbirinden ayrık varlıklar olduğunu ileri sürer. Bunun aksine, toplumsal hareketler bağımsız varlıklar değildir ve birbirlerinden etkilenirler. McAdam, yaptığı bu ayrımla, öncüler tarafından uyandırılan döngüsel hareketlerle, hareketteki protesto döngüsü kuran öncü hareketler arasında farklılıkları belirtmeye çalışır.³⁷

Öncü hareketler, mevcut ilişkilerin dengesini bozan geniş demografik, ekonomik ve siyasal değişmelerin meydana getirdiği etkili seferberlikleri amaçlamazlar.³⁸ Örneğin 1968 hareketlerini başlatan Amerikan Sivil Haklar hareketi, öncü hareketlere örnek olarak gösterilir. Öncü hareketler, hareket döngüsünü kurar, onu izleyen hareketleri cesaretlendirir ve bunun sonucunda sayısız, pek çok grup harekete dahil olur. Öncü hareketler, harekete katılmakta geç kalanlar üzerinde oluşacak baskıya engel olan bir özelliğe sahiptirler, nitekim 1968 hareketlerinde de, Amerika'daki protesto döngüsünde Amerikan Sivil Haklar mücadelesi, daha sonra gelen savaş karşıtı hareketin, öğrenci hareketinin ve kadın hareketinin önünü

³⁵ Sidney Tarrow, **Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics**, Cambridge University Press, New York/Cambridge, 1994, s. 112.

³⁶ Della Porta & Diani, 2006, s. 190.

³⁷ Soule, 2004, s. 300.

³⁸ Doug McAdam, "Initiator" and "Spin-off" Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles", içinde Mark Traugott, **Repertoires and Cycles of Collective Action**, Duke University Press, Durham, London, 1995, s. 221.

açmıştır. Ancak, bu süreçte güç, politik olandan biraz daha fazla *bilişsel ve kültürel* bir şekilde ortaya çıkar. Bu bilişsel ve kültürel hareket döngülerinin seferberliğinde önemli itici güçler olduğu görülür. Bu itici güçlerde üç önemli faktörden bahsetmek mümkündür; birincisi, kitlelere sunulan “asi bilinç” düzeyidir; ikincisi, hareket döngülerini kavrama ile ilişkilidir; üçüncüsü de, bir reform döngüsünün getirileridir.³⁹

McAdam, kolektif davranışın “bulaşma”sının klasik görüşlerini tartışır ve yayılma süreçlerinin irrasyonellikten ve patolojiktikten uzak olduğu belirtir. Ona göre yayılma süreci, “*gündelik sosyal yaşamın iletişim ağları yapılarının aracılığıyla, normal öğrenme ve etki süreçlerini yansıtan bir fikirdir.*”⁴⁰ Benzer şekilde, David Snow, Robert Benford ve Sidney Tarrow da, yeni temel çerçevelerin ilk olarak protesto döngüsünü geliştirdiğini ve döngü içindeki daha geç hareketlere yayıldığını ifade ederler.⁴¹ Yine, David Meyer ve Nancy Whittier de, 1980’lerin barış hareketinin örgütsel yapısı, taktikleri ve fikirleri üzerinde, kadın hareketinin güçlü etkilerini tanımlarlar.

Buraya kadar, protesto döngüsünün periyodik evriminde en azından iki eğilim tanımlanmaktadır. İlk olarak, her periyodik aşama, kolektif eylem repertuarını genişletir.⁴² Bu, kolektif eylemin yeni şekillerini geliştiren bir seferberlik dalgasının zirvesidir ve Tarrow, “... 1968’de Paris, Torino ve Berlin’deki üniversite işgallerinin, Amerika’daki benzerlerine bağımlı olduğunu...”⁴³ vurgular. İkinci olarak da, periyodik evrimde en radikal eylem şekilleri, en azından sol kanat aktivistleri arasında gerilemiştir.⁴⁴ Özellikle 1980’lerden sonra kolektif eylem repertuarlarında ölçülülüğün büyüdüğü görülmüştür. Protesto döngüleri, aynı zamanda eylem repertuarlarının yayılımını da konu edinir. Kullanılan repertuarların yayılımı, taktik biçimlerine sağlanan uyumla ilişkilidir. Nitekim taktik biçimlerinin tespiti, ardından örgütsel ve ideolojik uyumu da beraberinde getirir.

³⁹ McAdam, 1995, s. 227.

⁴⁰ McAdam, 1995, s. 231.

⁴¹ Soule, 2004, s. 300.

⁴² Della Porta & Diani, 2006, s. 191.

⁴³ Tarrow, 1994, s. 167.

⁴⁴ Della Porta & Diani, 2006, s. 191.

1.2.1. “Çatışma Repertuarı”

Yayılmada protesto döngüsünün nasıl gerçekleştiğini anlamak için öncelikle, dolaşıma giren protesto nesnelere bakmak gerekir. Eylem repertuarı, bu açıdan merkezi bir öneme sahiptir. Literatürde tanım farklılıklarına ya da kavramın zamanla bazı yönlerinin değiştirilmesine karşın, eylem repertuarı bu açıdan en kabul görmüş kavramlardan biridir. Bu noktada en genel olarak, kolektif eylemleri gerçekleştiren grupların beklentilerini ve taleplerini gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları araçları ifade eder.

Eylem repertuarı kavramının ne ifade ettiğine baktıktan sonra da, protesto döngüsü içinde bir protesto biçiminin veya eylem repertuarının seçilmesini etkileyen faktörlerin neler olduğuna dikkat etmek gerekir, çünkü her eylem repertuarı yayılmayı sağlamaz. Bunlar, özellikle bir hareketten bir sonraki harekete kolayca transfer olabilen bir hareketin bağlamına veya kültürüne iyi adapte olmuş, başarılı ve belirli eylem biçimleridir.⁴⁵

1.2.1.1. Kavramın Tanımı ve Yorumlar

Charles Tilly tarafından literatüre kazandırılan çatışma repertuarı kavramı, belli bir zamanda bir toplumsal hareketin mevcut protesto taktiklerinin eksiksiz bir kümesi olarak tanımlanır.⁴⁶ Tilly, eylem repertuarı kavramını da, “*ortak çıkarlar temelinde toplu hareket etme araçları*”⁴⁷ olarak tanımlar. Bu araçları kullanan gruplara göre farklılık gösteren eylem repertuarı, “*...oy vermekten boş oy kullanmaya, gösteri yürüyüşleri düzenlemekten açlık grevlerine, dilekçe hakkından toplu basın açıklaması düzenlemeye kadar çok sayıda siyaset yapma yöntemini içinde barındırmaktadır.*”⁴⁸

⁴⁵ Koopmans ve Soule’dan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 184.

⁴⁶ Tilly’den akt. Soule, 2004, s. 300.

⁴⁷ Charles Tilly, **From Mobilization To Revolution**, McGraw-Hill Publishing Company, San Francisco, 1978, s. 5.

⁴⁸ Tilly’den akt. Ayşen Uysal, **Sûreté de l’Etat et mobilisations protestataires en Turquie : L’exemple de la « Bande au Crayon »**, Yüksek lisans tezi, Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, danışman, Prof. Dr. Michel Offerlé, Paris, 6 Kasım 2000.

Sidney Tarrow'un tanımına göre ise eylem repertuarı, *“kişilerin diğerleri ile çatışmaya girdiklerinde ne yaptıkları kadar, nasıl yapacaklarına dair ne bildiklerini ve diğerlerinin onlardan ne beklediğini de içeren, yapısal ve kültürel bir kavramdır.”*⁴⁹ Tarrow'un tanımına benzer şekilde Tilly, daha sonraki dönemlerde toplumsal aktörlerin hangi yollarla birlikte hareket ettiği temel sorusundan hareketle, eylem repertuarını, *“aktörlerin biriken deneyimleriyle, otoritelerin stratejilerinin karşı karşıya geldiği, kesiştiği ve kültürel olarak kodlanmış”*⁵⁰ eylem biçimlerini ifade ederken kullanmıştır. Eylem repertuarının başka bir tanımı ise, *“bireyler ya da gruplar üzerinde etki yaratmak isteyen protestocu gruplar tarafından kullanılan, zaman içinde geliştirilmiş ayırıcı özellikteki taktik ve stratejileri”*⁵¹dir.

Kolektif eylem alanında kullanılan pek çok temel kavramın içinde eylem repertuarı, çoğu araştırmacı tarafından daha rahat ve anlaşılabilir bir kullanıma ulaşmıştır. Zamanla kavramı kullananlar tarafından, bazı yönlerinin öne çıkarılması ya da değiştirilmesi söz konusu olduysa da, kavram, toplumsal hareket alanında, kolektif eylemleri gerçekleştiren grupların beklentilerini ve taleplerini gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları araçları ifade anlamını hep içermiştir.

Kavramın pek çok araştırmacı tarafından benimsenmesi ya da farklı şekillerde yorumlanmasının yanında, kavrama eleştiriler de olmuştur. Michel Offerle'nin çalışmasından, bu konuda, kavrama yönelik özellikle üç yönlü bir eleştiri geliştiğini söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, kavramın uğraşısıyla ilgilidir. Kavram, bilindiği üzere Tilly'nin çalışmalarında üçyüz yıldan fazla bir zaman diliminde incelenmiştir ve Offerle, her süreçte repertuarın idealize edildiğini belirtir.⁵² Kavrama getirilen ikinci eleştirinin yönü ise, kavrama getirilen sınıflandırmayla ilgilidir. Tilly'nin kolektif eylemleri eski ve modern olarak sınıflandırmasının, eski

⁴⁹ Sidney Tarrow, **Power in Movement, Social Movements And Contentious Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 30.

⁵⁰ Doug McAdam & Sidney Tarrow & Charles Tilly, **Dynamics of Contention**, Cambridge University Press, 2001, s.16.

⁵¹ Verta Taylor & Nella Van Dyke, ““Get up, Stand up”: Tactical Repertoires of Social Movements”, içinde Snow & Soule & Kriesi, **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Publishing, 2004, s. 265.

⁵² Michel Offerle, “Kolektif Eylem Repertuarlarına Eleştirel Dönüş (18.-21. Yüzyıl)”, içinde Feridun Ergut & Ayşen Uysal, **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar**, Tarih Vakfı Yayınları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s. 185.

olarak adlandırılan kolektif eylemleri gayrı meşrulaştırabileceği ve aslında eski ile modernin birbirine oldukça yakın olduğu iddiası üzerinden eleştirilmiştir.⁵³ Üçüncü eleştiri eksenini ise, kolektif eylemlerin tarihsel çalışmalarının ve karşılaştırmalarının yapıldığı mekânlara yöneliktir. Tilly'nin özellikle Fransa, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler ve Batı Avrupa örneklerinden hareket ederek, tek bir kolektif eylem varmış gibi söz etmesi eleştirinin konusu olmuştur. Bu nokta, çalışmamızı da ilgilendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Görünüşte birbirine benzeyen repertuarlar, her yapısal biçimde aynı önemi ifade eder mi? Burada Offerle'nin vurguladığı nokta, öncelikler sorusunu ve anlam sorununu ortaya koyar.

Eylem repertuarlarının bu benzerliğinden hareket ederek, toplumsal hareket aktörlerinin sıklıkla diğer grupların taktiklerini gözlemlemeye izin veren esnek çatışma repertuarlarını kullandıkları söylenebilir. Bu anlamda aktörler, “her mekânda ve her çatışmada tekerleği yeniden icat etmezler. Aksine onlar, sıklıkla diğer aktivistlerce uygulanan ve benimsenen taktik ve fikirlerden esinlenirler.”⁵⁴ Protesto taktiklerinin taklit edilmesi, onların yayılmasını ve belli protesto şekillerinin de protesto dalgalarına dönüşmesini sağlar.

1.2.1.2. Repertuar Seçimini Etkileyen Faktörler

Protesto nesnelерinin karmaşıklığı ve çeşitliliği içinde, niçin bir eylem repertuarı diğerlerine tercih edilir? Bu soru, aslında iki ayrı soruyu içinde barındırmaktadır. Bu yüzden cevabı da iki yönlü olmalıdır. Bunlardan biri, bir protesto biçiminin seçilebilmesi için ne gibi nitelikleri taşıması gerektiği sorusudur. Bir diğeri de, harekete katılanların bir protestoyu seçmesine neden olan iç (aynı zamanda öznel) ve dış faktörlerinin neler olduğudur. Öncelikle, ilk soruya dair literatürdeki görüşlere bakacak olursak pek çok araştırmacının, bir protestonun belli özelliklerine önem atfederek, merkeze yerleştirdiğini görürüz.

⁵³ Offerle, 2007, s. 185.

⁵⁴ McAdam ve Rucht'dan akt. Soule, 2004, s. 300.

Michael Lipsky, protesto önderlerinin rolünü önemser, hedeflerini açıkça belirtmeleri ve bunu yaparken iletişim yollarını kullanmaları gerektiğini ifade eder. Aynı zamanda protesto önderlerinin, toplumun yaygın değerlerini paylaşan veya paylaşmayan kişilerin içinde olduğu bir hareket örgütüne destek vermek zorunda olduklarını da vurgular.⁵⁵

Barış hareketleri üzerine yaptığı çalışmayla *Thomas R. Rochon*, ideal stratejilerin otoriteler bakımından ikna edici, potansiyel destekleyicileri bakımından yasal ve hareketteki aktiflik açısından yapmaya değer, aynı zamanda medyanın gözünde de “yeni” olması gerektiğini belirtir.⁵⁶ Eylemcilerin birliğini geliştirmek, otoriteleri etkilemekten daha önemlidir. Rochon, protesto çeşitlerinin katılımcıların heyecanı üzerindeki etkisine de değinir. Ona göre, günlük yaşamın faaliyetleri ile grubun amaçlarının birleşmesi, bir protesto için gerçekleştirilecek en ideal noktadır.

Alessandro Pizzorno, protestonun iç işlevlerinin önemine işaret eder. Ona göre, bir protesto biçimi, hedefleri doğrultusunda “kolektif kimlik algısı” yaratabilmelidir.⁵⁷ *Barbara Epstein*, şiddet eylemleriyle ilgili bir saptama yapar ve şiddet içermeyen eylemlerin aitlik hissiyatını artırdığını vurgular. Aynı zamanda mücadele süreçlerinde oluşan grupların çok önemli olduğunu, insanların günlük hayatta karşılayamadığı pek çok ihtiyacını buralarda giderdiğini belirtir.⁵⁸ Benzer bir yaklaşımı *Samuel Barnes* de paylaşır ve alışılmadık politik eylemlerin kabullenilmesinde, barışçıl ve geleneksel niteliğin daha büyük etkiye sahip olduğunu ifade eder.⁵⁹

Yine repertuar seçiminde protestonun niteliklerine yönelik, araştırmacılar medya ilişkilerine dikkatleri çekmişlerdir. Protestoya katılanlarla medya arasındaki ilişkinin, yayılmada önemli bir rolü vardır. *Todd Gitlin*, bir protestonun başarısının, medyanın ilgisinin boyutlarına bağlı olduğunu belirtir ve bu durumun aynı zamanda

⁵⁵ Lipsky'den akt. Della Porta & Diani, 2006, ss. 178-179.

⁵⁶ Rochon'dan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 179.

⁵⁷ Pizzorno'dan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 179.

⁵⁸ Epstein'den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 179.

⁵⁹ Della Porta & Diani, 2006, s. 179.

hareket örgütlerinin karakterini de etkilediğinin altını çizer.⁶⁰ Ancak bu noktada, toplumsal hareketlerin medyaya dair sorunları da oldukça büyüktür. *James Jasper* ve *Eric Neveu*'nun da belirttiği gibi, protesto olaylarının boyutunun taraflı medya haberleri içinde, toplumun hislerini etkilemek konusunda ne kadar gerçekçi olduğu tartışmalıdır.⁶¹ Medya için ciddi politik perspektifler değil, daha çok yenilik ve militanlık haber değeri taşımaktadır.

Sonuç olarak, bir yenilik olan eylem repertuarlarının bazı karakterlerinin benimsenmeye daha uygun olduğunu görürüz. Yayılma literatüründe işaret edilen bu karakterleri daha sistematik olarak saymak gerekirse, öncelikle seçilen yeniliğin, mevcut seçeneklerden daha fazla fark edilir olması gerekir. Bu anlamda, literatürde yeniliklerin “*görelî avantajları*” merkezi öneme sahiptir.⁶² Burada, yeni bir fikrin daha fazla insanı seferber etmeye uygun olup olmadığı ya da yeni bir taktiğin başarı getirip getiremeyeceği hesap edilir. İkinci olarak, yeniliklerin, değerlerle, deneyimlerle, fikirlerle ve ihtiyaçlarla uyumlu olması gerekir. Örneğin, yeni bir şiddet taktiğinin kullanımı söz konusu olduğunda, hareket örgütleyicilerinin daha önce şiddet taktiği kullanıp kullanmadığı önem taşır. Bu durum, çerçevenin öznesinin, kültür ve deneyimlerle yankılanması anlamında David Snow ve Robert Benford'un kullandığı “*öyküsel uygunluk*” ile alakalıdır.⁶³ Yeniliğin üçüncü karakteristiği ise, yeniliğin “*zorluğu*”dur. Bir yeniliğin kullanılması ya da uygulanması zor ise, yayılması da o derece güç olacaktır. Yeniliğin dördüncü karakteristiği, onun “*denenebilirliği*” ile ilgilidir.⁶⁴ Burada denenebilirlik, hem yeniliğin maliyetini hem de aktivistler için kolay yolları olup olmadığını kapsar. Son olarak da, alıcılar için yeniliğin sonuçlarının “*ölçülebilirliği*” önemlidir. Burada bir eylemin en gözle görülür sonuçları, devletin ve güvenliğin tepkisiyle anlaşılabilir.⁶⁵ Pek çok çalışma, baskının protestoyu canlandırabileceğini göstermiştir. Diğer bir gözle görülür sonuç da, devletin ya da otoritelerin hedeflerinden taviz vermesi şeklinde gerçekleşebilir.

⁶⁰ Gitlin'den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 180.

⁶¹ Della Porta & Diani, 2006, s. 180.

⁶² Soule, 2004, s. 302.

⁶³ Soule, 2004, s. 302.

⁶⁴ Soule, 2004, s. 303.

⁶⁵ Soule, 2004, s. 303.

Toplumsal harekete katılanların bir eylem repertuarını seçmesini belirleyen faktörler nelerdir? Ya da bir eylem repertuarının seçilmesini engelleyen sınırlılıklar nelerdir? Eylem sürecine katılanların eylem repertuarlarını nasıl belirledikleri, taktik repertuarlarında meydana gelen değişiklikleri anlamak bakımından oldukça önemlidir. Bu sorular çok sık gündeme gelmese de, bu açıdan toplumsal hareket yaklaşımlarına bakıldığında, temelde iki cepheli bir farklılaşma görülür. Kalabalık yaklaşımı teorisyenlerine göre taktik repertuarları, irrasyonel ve yanlış yönlendirilmiş davranışlar olarak açıklandığı için, repertuarların seçimi de rasyonel değildir ve süreç, psikolojik olduğundan dolayı seçimlerin, fırsatlarla pek ilgisi yoktur.

Diğer cephede ise, kaynakların mobilizasyonu ve siyasi süreç kuramcıları vardır ve onlar protestoyu rasyonel ve amaçlı olarak değerlendirdikleri için, taktik seçimlerini, “*bağımsız amaçlara ulaşmaya yönelik etkili araç arayışı*”⁶⁶ olarak nitelerler. Buna göre, katılımcılar, koşullara ve fırsatlara göre rasyonel tepkiler verirler ve uyum sağlamaya çalışırlar. Siyasi süreç kuramcıları, siyasi yapıların, fırsatlar ve baskılarla neden oldukları sınırlamaların, içinde bulunulan siyasi sistemle ve işleyişle birebir ilişkili olduğunu ifade ederler. Herbert Kitschelt’e göre “*siyasi sistemler kapalı ise ve politikaların uygulanmasına yönelik tehditleri savuşturmak için göz ardı edilemeyecek büyüklükte bir kapasiteleri varsa, hareketlerin, kurulu siyasi kanallar dışında, titizlikle düzenlenen, sürtüşme yaratabilecek yıkıcı stratejileri benimsemeleri daha muhtemeldir.*”⁶⁷ Siyasi fırsatlar, bu yüzden devletlere göre değişkenlik gösterebilmektedir ve bir siyasi sistemin ufku ne kadar geniş ise, orada gerçekleşebilecek hareketlerin ve taktik repertuarlarının da ufku o kadar geniş olacaktır.

Charles Tilly, kolektif eylem repertuarı odaklı olarak bu konuya yaklaşır ve repertuarları şekillendiren beş faktörü şu şekilde sıralar: “*halkta baskın olan hak ve adalet standartları, halkın günlük rutinleri, halkın iç örgütlenmesi, önceki kolektif eylemle birikmiş deneyimi, halkın ait olduğu dünyadaki baskı örüntüsü.*”⁶⁸ Tilly ile benzer sonuçlara varan Sidney Tarrow, Doug McAdam ve Mark Trowgott, taktiklerin

⁶⁶ James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı; Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, Ayrıntı Yayınları, çev. Senem Öner, İstanbul, 2002, s. 341.

⁶⁷ Kitschelt’den akt. Jasper, 2002, s. 342.

⁶⁸ Tilly, 1978, s. 156.

seçilmesini etkileyen temel prensipleri, grupların daha önceki deneyimleri, politik fırsat yapıları, örgütlenme şekilleri, bir alt grubun mağduriyetlerinin kültürel çerçevesi ve kolektif eylemin toplumsal tabaka tarafından belirlenmesi olarak ifade ederler.⁶⁹

James Jasper, Charles Tilly'nin protestocuların seçimlerini yeterince önemsemediğini belirtir ve bunun temel nedeninin, özellikle biriken deneyimler konusunda, öznesinin bireyler ya da gruplar değil, "halk" olmasından kaynaklandığını ifade eder.⁷⁰ Jasper'a göre ise, taktiklerin belirlenmesinde içsel değerlerin önemi büyüktür. Ona göre, taktikler bazen sadece memnuniyet verici oldukları için, bazen protestocular arasındaki duygusal bağları güçlendirdiği için seçilebilir. Jasper, dışsal faktörleri reddetmez aksine, içsel ve dışsal faktörlerin birleşimine dayanmak gerektiğini vurgular. Ona göre, *"taktikler, bu insanların hayatlarında duygusal ve ahlaki açıdan dikkat çekici olan önemli rutinleri temsil eder. İdeolojileri gibi faaliyetleri de, protestocuların siyasi kimliklerini ve ahlaki görüşlerini ifade eder."*⁷¹ Bu noktada Jasper'ın sıklıkla "taktik beğenileri" ifadesine rastlarız. Ona göre, kişilerin veya grupların beğenilerine göre seçimleri çok önemlidir.

Tüm bunların yanında, repertuar seçimini engelleyen sınırlılıklar da vardır. Repertuarlar, geçmişten miras alınır ve zaman boyunca yeniden üretilirler. Her eylem çeşidi, bir sonrakinde yeniden kullanılma, geri dönme eğilimi gösterir. Bu açıdan taktiklerin seçimi, aslında önceki hareketlere yakınlığı gösterir. Eski eylem biçimlerinin benimsenmesi, geçmişteki kahramanların ve efsanelerin protesto taktiklerine başvurarak, onların mücadelelerinin onaylandığının göstergesidir.⁷² Bu durum, toplumsal hareketler açısından bir kaynak olduğu kadar, aynı zamanda bir sınırlamadır.

⁶⁹ Taylor & Van Dyke, 2004, s. 271.

⁷⁰ Jasper, 2002, s. 344.

⁷¹ Jasper, 2002, s. 345.

⁷² Rochon'dan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 182.

Diğer bir sınırlama, repertuarların belli grupların mevcut kültürel ve materyal kaynaklarıyla ilgilidir. Aktörlerin genellemeleriyle sınırlandırılan repertuarlar, sosyal grup olarak bölünür.⁷³ Örneğin, grevin işçi sınıfının yaygın eylem şekillerinden biri olması, diğer grupların bu eylem biçimini benimsemesini zorlaştırır. Bu anlamda, repertuarlara sadece bir araç olarak bakmak yeterli gözükmemektedir; repertuarlar, sembolik değerler taşırlar, bir hareket kültürüne aittirler ve onu temsil ederler. Ancak, kolektif eylemlerin yükselişe geçtiği dönemlerde yayılma başlar ve repertuarlar, bir gruptan başka bir sosyal gruba, hatta bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya doğru hareket ederler.

1.2.2. Repertuarların Dönüşümü ve Modülerlik

Eylem repertuarlarında süreç içinde, çeşitli faktörlerin etkisiyle değişimler meydana gelir. Bu noktada sorulması gereken soru, modern repertuarların özelliklerinin ve değişime sebep olan faktörlerin neler olduğudur. Özellikle 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte, repertuarlar dar bir alana sahipti ve genelde yerel aktörler ya da ulusal aktörlerin temsilciliğiyle gerçekleşti. Charles Tilly ve Sidney Tarrow'a göre modern repertuarlar, Fransız Devrimi'nden bu yana ortaya çıkmıştır. Tilly bu repertuar değişikliğini, "modern karşısında eski; ulusal ve özerk repertuar karşısında yerel ve desteklenmiş (ortak ve güdümlü) repertuar"⁷⁴ ayrımı ile nitelemiştir.

Öncelikle eski repertuarlar, kalabalıkların hedef gösterdiklerinin yerlerinde bir araya gelmeleriyle gerçekleşirken; modern repertuarlarda daha çok ulusal otoriteleri sembol olarak gösteren yerlerde bir araya gelinir. Yine, eski repertuarlar genellikle eylem için resmi tören gibi durumlardan faydalanırken, modern repertuarlarda planlanmamışlık vardır.⁷⁵ Modern repertuarlar, toplulukların rolünü azaltmış ve özellikle işçi sınıfı içinde işbirliğini örgütlemiştir.⁷⁶ Bu repertuarlar, ulusal ölçek ve özerk karaktere sahip olmasının yanında, modüler yani parçalı bir nitelik de taşır. Modern repertuarların bu "*modülerlik*" niteliği özellikle protesto

⁷³ Della Porta & Diani, 2006, s. 183.

⁷⁴ Offerle, 2007, s. 179.

⁷⁵ Della Porta & Diani, 2006, s. 169.

⁷⁶ Tilly'den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 169.

döngüsü açısından çok önemlidir, çünkü modern repertuarların esnekliğini gösteren bu nitelik, çeşitli düzenlemeler için ithal edilen taktiklere işaret eder.⁷⁷ Bu açıdan, modern repertuar taktiklerinin benimsenmesi için bir kere kullanılmaları yeterlidir. Bu aşamadan sonra her hareket aktörü tarafından kolayca kullanılabilir; yani taktikler “modüler”leşir.⁷⁸ Önceleyen paragraflarda, eylem repertuarının seçimini etkileyen sınırlılıklardan bahsetmiştik. Bu anlamda “modülerlik” kavramını protesto döngüsü içinde algılamak, bu açıdan daha zihin açıcı olacaktır. Çünkü protestoların yükselişe geçtiği, yoğunlaştığı dönemlerde yayılım daha fazla ve hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir ve eylem repertuarını seçerken karşılaşılan sınırlılıklar da dolayısıyla en aza iner. Bu değişim sonucunda, doğrudan bağlantılar, ilişkiler dışında ve en az örgütlülükle bile, bambaşka yerlerdeki aktivistler ulusal toplumsal hareketlerde birleşebilir.⁷⁹

Elbette bu değişimler kendiliğinden gerçekleşmemiş, tarihsel süreç içinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal değişimleri takip etmiştir. Özellikle, ulus devlete geçiş yani kapitalizmin gelişimi ve iletişimdeki modernleşmenin rolü çok büyüktür. Charles Tilly, insanın yaratıcılığını yadsımaz ancak, ona göre asıl önemli olan ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılarıdaki değişimlerdir. Tilly, kentleşme, sanayileşme gibi yapısal farklılaşmanın, kolektif eylem üzerindeki etkilerini incelerken Karl Marx’ı izler, ancak kapitalist sanayileşmeyle birlikte, kentleşme ve devlet oluşturma da onun için güçlü bağımsız etkenlerdir.⁸⁰ Ancak burada bir benzer yönleri daha vardır ki, Tilly de Marx gibi kolektif eylemlerin en güçlü karakterini “siyasi” olanla açıklar ve hedefin siyasi iktidar olduğunu vurgular. Tilly ve meslektaşları taktik repertuarlarının dönüşümünde, modern ve geleneksel ayrımında, modern repertuarları şekillendiren üç makro-tarihsel faktörden bahseder: “*siyasi otoritelerin mahiyeti, siyasi otoritelerin coğrafi uzantıları ve teknoloji.*”⁸¹

⁷⁷ Tarrow’dan akt. Soule, 2004, s. 300.

⁷⁸ Soule, 2004, s. 300.

⁷⁹ Soule, 2004, s. 300.

⁸⁰ Lynn Hunt, “Charles Tilly’nin Kolektif Eylemi”, içinde **Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, der. Theda Skocpol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2008, s. 280.

⁸¹ Taylor & Dyke, 2004, s. 272.

Siyasi otoritelerin mahiyetinin belirlenmesi, özellikle alt grupların mağduriyetleri ile ilgilidir. Bu anlamdaki yeni repertuarlar için, tanınmayan kimlikleri tanıyan anlamında “tanıma yapıları” kavramını kullanır. Irk, cinsiyet gibi ayrımlarla ya da başkalarının baskısı altında olan, kadınlar, eşcinseller ve etnik azınlıklar, toplumsal yasalar, yeniden dağıtım ve taleplerin birleşmesiyle siyasi otoritelere meydan okurlar, bunun sonucunda baskın kültürel kodlar rakip grupların repertuarlarındaki kimlikle birleşir ve modern toplumlarda siyasi otoritelerin mahiyeti belirlenir.⁸²

Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği gibi siyasi güçlerin coğrafi uzantılarının, özellikle küreselleşmenin de güçlenmesiyle dünyanın pek çok yerinde hegemonik bir güç olarak görüldüğü bir dönem söz konusudur. Tüm bunlara ek olarak gelişen teknolojiyle birlikte, radikal demokrasi ve dolaysız eylemler de genişlemiş, ulusüstü protesto repertuarları yükselişe geçmiştir. Teknolojinin, modern anlamda repertuarları belirleyen en önemli etken olduğunu söylemek yanlış olmaz. Teknolojiyi kullanarak, haberleşmenin hızla yayılmasını, ağların coğrafi olarak yayılmasını sağlayanlar kolektif aktörlerdir.

Taylor ve Dyke ise, taktik repertuarların değişimini etkileyen faktörleri daha sistemli olarak kategorizeleştirme çabasına gitmiştir. Buna göre, repertuarları etkileyen “*dış (external) faktörler*” ve “*iç (internal) faktörler*” vardır. Dış faktörler, daha çok batılı halkların politik çatışmasını anlamak için kullanılır, yani daha büyük sosyo-politik ortamlardaki politik çatışmanın makro-tarihsel faktörleri açıklanır. Dış faktörler üç olgu üzerinde odaklanır: “*modernizm, post endüstriyel toplumun yükselişi ve kolektif eylem şekillerinin bu doğrultuda gelişimi.*”⁸³ Bu yaklaşım, ulus devletinin yükselişi, kapitalist pazarın genişlemesi ve iletişimde modernleşme ile 19. yüzyılda ortaya çıkan repertuarları, modern toplumsal hareketlerin bir sonucu olarak ilişkilendirir. Buna göre, 19. yüzyılın ortalarında ihtilafli politikalar oldukça değişmiştir. Talepler artmış ve belli amaçlar için özel gruplar oluşmuştur. Bu süreçte, çatışmaların merkezi “ulusal” olunca, taktik repertuarlarının da yerini, grevler, yürüyüşler, seçim yarışmaları, halk toplantıları, dilekçeler, imzalar ve gösteriler

⁸² Taylor & Dyke, 2004, s. 272.

⁸³ Taylor & Dyke, 2004, s. 271.

almıştır.⁸⁴ Yaklaşım, bugünkü repertuarları ise, yeni ve oldukça istikrarlı ağlar olarak görür.

Yeni toplumsal hareket teorisyenleri ise, repertuarlardaki değişimi endüstriyel ekonomiden post-endüstriyel ekonomiye geçişle açıklar.⁸⁵ Bu teori, protestoları “kişisel” odaklı olarak görür ve toplumsal değişimi sadece post-endüstriyel çağa özgü olarak niteler. Post-endüstriyel toplumlarda devlet, bireylerin kendi hayatlarına özel alanlar bırakır. Ekonomik ve politik yapılardan, kültürel yapıların özerkliğine doğru bir geçiş söz konusudur.

2. Protesto Taktiklerinin Yayılması

Özellikle kolektif eylemin yükselişe geçtiği dönemlerde, eylem biçimlerinin farklı sosyal gruplara ve farklı coğrafyalara yayıldığını ifade etmiştik. Örneğin, şiddet karşıtı doğrudan eylem Hindistan’da Gandhi’den Amerika’daki Martin Luther King’e kadar önemlidir.⁸⁶ Aynı şekilde oturma eylemleri, Amerika’dan okyanus ötesine yayılmıştır ve yine İtalya’da 1960’ların sonunda işçi sınıfının seferberlik dalgası başka coğrafyaları etkilemiştir. Ancak protesto taktiklerinin sosyalleşmesi bu anlamda bilinçsiz bir refleks konusu değildir ve ciddi öğrenme süreçlerini içerir.⁸⁷ Nitekim her eylem biçimi, bir sonraki döneme, başka bir sosyal gruba ya da diğer ülkelere taşınmaz. Bu eylem biçimlerinin bu anlamda taşınabilen, taşındığı değerle bağlam kurabilen başarılı hareketler olması gerekir. Örneğin, neo-liberal küreselleşmeye karşı yapılan kampanyalar süresince kullanılan boykot taktiğinin hızla yayılması, daha önce Nike ve Shell gibi uluslararası kuruluşlara karşı kullanılan taktiklerle açıklanabilir.⁸⁸ Sonuçta, başarısız olan taktiklerin hayatta kalma şanslarının olmadığını söylemek yanlış olmaz.

⁸⁴ Taylor & Dyke, 2004, s. 272.

⁸⁵ Taylor & Dyke, 2004, s. 274.

⁸⁶ Chabot’tan akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 183.

⁸⁷ Della Porta & Diani, 2006, s. 184.

⁸⁸ Della Porta & Diani, 2006, s. 184.

Toplumsal hareketlerin tek aracı elbette protesto taktikleri değildir. Yayılmada protesto taktikleriyle birlikte pek çok şey, alıcı ve verici arasında hareket halindedir. Aslında bu anlamda, yayılımın asıl olarak odaklandığı yeniliklerdir. Yenilikler; davranış, strateji, inanç ve teknolojiyi içerir. Yenilikler, adaptasyon süreci için gerekli olan şartların sağlanmasında iletişim üretirler.⁸⁹ Yenilikler, belirsizlik ve risk de taşırlar ancak, alıcılar yenilikleri kullanmadan önce diğerlerinin deneyimlerini gözlemlerler. Bu anlamda yayılım, çoğu zaman yenilik modellerinin altında yatan nedensel süreç olarak algılanır.

Yayılım için alıcı, verici ve yenilikten başka önemli bir diğer unsur da yayılımı sağlayacak olan kanallardır. “Kanal” kavramı burada, başka yerlerdeki protesto olaylarıyla ilgili bilgi için bir yol anlamını karşılamaktadır.⁹⁰ Dolayısıyla yayılmada merkezi öneme sahip olan bu kanallardır, çünkü yayılım bu kanallar sayesinde gerçekleşir. Elbette yayılma kanalları da, mekandan mekana, süreçten sürece farklılık gösterebilir. Yayılma kanalları aynı zamanda yayılmanın türüne göre de değişir. Esas olarak yayılmayı ilk aşamada, bir nüfusun içine yayılma ve bir nüfusun içinden yayılma olarak ele almak mümkündür.⁹¹ Bir suikast haberinin radyoda duyulması ve insanların bunu yakınlarına yaymak için sokaklara inmesi gibi. Ancak bu, daha çok ulusal sınırlar içinde yayılmaya işaret eder. Yayılma bu şekilde gerçekleşebileceği gibi, uluslararası sınırlara yayılma şeklinde de gerçekleşebilir. 1968 hareketlerinde çalışmamız açısından merkezi önem taşıyan unsur budur. Ancak, yayılmanın uluslararası boyutunu anlamak, ulusal sınırlar içindeki yayılmadan bağımsız düşünülemez.

2.1. Protestonun Ulusötesileşmesi

Yayılma süreçlerinde ideolojiler ve örgütsel repertuarlar gibi eylem biçimleri de ulusötesi dolaşırlar. “*Protesto üretenler, her mekânda ve her çatışmada tekerleği yeniden icat etmezler... Onlar sıklıkla başka yerlerdeki diğer aktivistlerin uyguladığı*

⁸⁹ Strang & Soule, 1998, s. 267.

⁹⁰ Kenneth T. Andrews & Michael Biggs, “The Dynamics of Protest Diffusion: Movement Organizations, Social Networks, and News Media in the 1960 Sit-Ins”, **American Sociological Review**, Vol. 71, no. 5, 2006, s. 756.

⁹¹ Strang & Soule, 1998, s. 270.

ve benimsediği taktiklerde ve fikirlerde esin kaynağı bulurlar.”⁹² Örgüt yapısı ve eylem stratejileri bu ulusötesi seyahatlerinde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, hareketten harekete, sektörden sektöre, kentten kente ve çevreden merkeze -bazı durumlarda merkezden çevreye- yayılırlar. Yayılma, dolaylı ve dolaysız şekilde, hareketin üyeleri arasındaki aracısız bağlantının ya da aracı olarak kitle iletişim araçlarının kullanımının başarısına bağlıdır.⁹³ Yayılma, aynı zamanda taklit etmeden de gelebilir.

Yayılmaya dair, geçmişte kolektif davranış kuramcıları etkileşimin dairesel bir şekilde gerçekleştiğini ileri sürmekteydiler, burada bireylerin üretimine yanıt, katılımcıların girişimi olmadan, komşulardan “uyarıcı” olarak gelmekteydi.⁹⁴ Ancak, 1970’li yıllardan beri “*dairesel etkileşim*” yerine “*açıklayıcı etkileşim*” modeli kabul edilmiştir ve buna göre, katılımın geleneksel biçimlerinin daha fazla olmasının ya da kullanılmasının sebebi, mevcut protestolardır.

Uluslararası yayılma yeni değildir. 1960’ların öğrenci hareketleri, 1970’lerin feminist hareketleri ve 1980’lerin barış hareketleri, uluslararası yayılan hareketlerdendir. Bu hareketlerde, pek çok ülkede önemli benzerlikler gösterir. Ancak, her zaman yayılmanın tüm hareketleri kapsamaması beklenemez, bu anlamda simetrik bir değişim söz konusu değildir.⁹⁵ Burada şu soru önem taşımaktadır; ulusötesi yayılma, hangi durumlarda ortaya çıkmaktadır veya ulusötesi yayılma ihtimalini artıran faktörler nelerdir?

Öncelikle, ulusötesi yayılma birbiriyle coğrafi olarak bağlantı ülkeler arasında meydana gelebilir, bu doğrultuda komşu ülkeler arasında etkileşim daha güçlü olma eğilimi gösterir.⁹⁶ Ancak, coğrafi yakınlık her zaman önemli değildir. Birbiriyle coğrafi olarak bağlantılı olmayan ülkeler arasında da güçlü bir yayılma ve harekette benzeşme görülebilir. Bu noktada, büyük ihtimalle tarihsel olarak geçmişteki

⁹² Doug McAdam & Dieter Rucht, “The Cross-national Diffusion of Movement Ideas”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol. 528, no. 1, 1993, s. 56-73.

⁹³ Kriesi’den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 186.

⁹⁴ Blumer’den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 186.

⁹⁵ Della Porta & Diani, 2006, s. 186.

⁹⁶ Della Porta & Diani, 2006, s. 186.

etkileşimler devreye girer. Geçmişte gerçekleşen tarihsel benzerlikler ya da etkileşimler, ulusötesi yayılma eğilimini yükseltir. Bu noktada, kültürel anlayışlar yani yaygın bir sosyal kategorinin varlıkları, ulusötesi mesafeler arasında bağ kurar.⁹⁷ Ulusötesi yayılmada, farklı coğrafyalardaki ülkelerin sosyal ve politik yapılarının benzerlikleri de önemlidir. Bu benzerlikler, belli durumlarda benzer yapıda toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını ve yeniliklerin yayılmasını kolaylaştırır.

Son olarak, ulusötesi yayılmada “verici” ülke konumunda olan ülkelerin statüleri de çok önemlidir. Della Porta, bu şekilde merkezden çevreye doğru gerçekleşen bir yayılmanın, etkide bir azalmaya sebep olacağını öngörür. Ulusötesi yayılmanın sahip olduğu bu niteliklerin hepsi, yayılma kanallarını da etkiler. Özellikle belirttiğimiz faktörlerin çoğu, kitle iletişim araçları gibi dolaylı kanallardan ziyade, doğrudan iletişimi kolaylaştıran niteliktedir. Bu anlamda, doğrudan etkileşim, sınır ötesi ilişkilerin olmasıyla, kültürel değişim programlarıyla, dile ait bilgiyle hatta yaygın bir dille daha olası hale gelir.⁹⁸ Bireysel iletişimle, hareketlerin daha planlı, değişimin ise daha resmi olması mümkündür.

Ulusötesi yayılmada dolaylı kanalların da önemli rolü vardır. Çünkü fikirlerin yayılması, harekete dair belgelerin çevirisi, uluslararası konferansların örgütlenmesi ve bilgisayar tabanlı ağların yaratılması gibi araçlar sayesinde gerçekleşir.⁹⁹ Örneğin, 1960’lı yıllarda öğrenci hareketleri arasında yayılma süreci bireysel iletişim yoluyla başlamış, ancak daha sonra televizyon, gazete ve bilimsel ve radikal dünyaya ait yazılar gibi iletişimsel olmayan kanallar yoluyla yayılma devam etmiştir.¹⁰⁰

2.2. Yayılma Kanalları

Protesto taktiklerinin yayılımına iki temel kanal aracılık eder. Bunlar, “*doğrudan ve dolaylı kanallar*”dır. Yayılımın araçlarına yönelik ayrımlar, farklı başlıklar altında da yapılabilmektedir. “*İletişimsel ve iletişimsel olmayan araçlar*” ya

⁹⁷ Strand & Meyer’den akt. Della Porta & Diani, 2006, s. 187.

⁹⁸ Della Porta & Diani, 2006, s. 187.

⁹⁹ Della Porta & Diani, 2006, s. 187.

¹⁰⁰ McAdam & Rucht, 1993, s. 71.

da McAdam ve Rucht da olduğu gibi, “*ilişkisel ve ilişkisel olmayan kanallar*” olarak da sınıflandırılabilir. Yayılımın doğrudan kanalları, bireylerin direkt ve sıkça iletişimde olduğunda fikirlerin ve pratiklerin daha hızlı yayılabileceğini gösterir. Bireyler arasındaki etkileşimin yüksek seviyede olması, yeniliklere adapte olma oranını da yükseltir. Ancak, yayılımın doğrudan kanalları ilişkisiz aktörleri hesaba katmakta başarısızdır ki örgütler, çoğu kez ideolojide, pratikte ve şekilde homojenlik varsayarak hareket eder.¹⁰¹ Bu anlamda yeniliklerin yayılması, her zaman aktörler arasındaki ilişkiyi göstermez. Bu durumda, dolaylı kanalların etkisini veya yayılım kanallarının “*ilişkisel olmayanlarını*” düşünmek gerekir.¹⁰²

Yayılımın dolaylı kanallarıyla ilgili olarak başlıca iki mekanizmadan bahsetmek mümkündür. Bu mekanizmalardan biri, McAdam ve Rucht’ın işaret ettiği gibi bu yayılım çeşidini, “*alıcı ve vericilerin en asgari düzeyde tanımlanmasına*”¹⁰³ bağlar. Burada, kültürel ve sosyal paylaşımın tanımlamanın daha güçlü olması, yeniliklerin aktarımının daha geniş bir alanda gerçekleşmesini sağlar. Bir diğer mekanizma ise medyadır. Medya yolu ile vericilerin eylemlerinin potansiyel alıcılara duyurulması ve ilişkisiz bireylerin de böylece iletişim kurması sağlanır.

Bu aşamada, yayılma mekanizmalarını anlamak için, yayılmanın farklı çeşitlerine gönderme yapan iletişim ağlarını belirlemek çok önemlidir. İletişim ağları sayesinde ortaya çıkan en az üç farklı süreçten bahsetmek mümkündür; “*iletişim, etki ve örnek eylem.*”¹⁰⁴ Bu üç süreç arasındaki ilişki oldukça hiyerarşiktir. İletişim ağı, meydana gelen bir yeniliğin bilgisinin yayılmasında etkindir. Ancak, her iletişimin etkiyi gerektirmediğini ya da etki yaratmadığını belirtmek gerekir. Etki süreci, verici aktörlerin diğer aktörlerin fikirlerini ve pratiklerini etkilediği bir süreçtir ve iletişimi gerektirir. Ancak, etki süreci iletişimin ötesinde ekstra toplumsal süreçlere de yol açar. Örnek eylem ise, başlangıçta ayrık olan aktörler arasındaki uyumu göstermek açısından önemlidir. Örnek eylem, hem etkiyi hem iletişimi gerektirir. Burada örnek eylemin ne olduğunu doğru anlamak gerekir. Çünkü pek çok protesto olayı, benzer zamanda benzer eylem şekillerine “*aniden*” giren veya büyük

¹⁰¹ Soule, 2004, s. 295.

¹⁰² McAdam & Rucht’dan akt. Soule, s. 296.

¹⁰³ McAdam & Rucht, 1993, s. 60.

¹⁰⁴ Oliver & Myers, 2003, s. 178.

bir eylemin “aniden” ortaya çıkmasını gösteren “spikes”ları gösterir ve bunları standart yayılım modelleriyle açıklamak pek mümkün değildir.¹⁰⁵

2.2.1. Doğrudan Kanallar

Yayılanın doğrudan kanalları, daha önce de belirttiğimiz gibi bireylerin direkt ve sıkça iletişimde olduğu durumlar için kullanılır. Bir yerde bir protesto meydana geldiğinde, insanlar başka yerlerdeki tanıdıklarını, protestoyu başlatmak için bilgilendirir ve cesaretlendirir. McAdam ve Rucht’ın “*ilişkisel ve ilişkisel olmayan kanallar*” ayrımında ağlar ve örgütler, ilişkisel yayılma kanalı olarak değerlendirilir. Kolektif eylemlerin yayılmasında doğrudan ağların etkisi üzerine literatürde pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar, doğrudan ağlar sayesinde yayılmanın kolaylaşabileceğini göstermiştir.

Bu alandaki klasik bir çalışma, 1730 ile 1848 yılları arasında Fransa ve İngiltere’de kolektif eylemin yayılma yollarını inceleyen George Rude’un (1964) çalışmasıdır. Rude, başkaldırıların yayılma sürecinde bilginin aktarımının, seyahat edenlerin ağları sayesinde gerçekleştiğini ileri sürmüştür.¹⁰⁶ Onun analizleri sayesinde, komşu bir toplulukta meydana gelen bir ayaklanmanın daha hızlı yayılabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Nitekim, Peter Hedstrom (2000), İsveç Sosyal Demokrat Parti’nin 1894-1911 yılları arasında politik ajitasyon için seyahat yollarını kullandığını fark ederek benzer bir sonuca varmıştır.¹⁰⁷

Doğrudan ağlara yönelik James Petras ve Maurice Zeitlin (1967), Chile’deki ayaklanmalarda radikal ideolojinin yayılımını sağlayan kanalları çalışmışlar ve belediyeler arasındaki iletişim ağları sayesinde yayılmanın gerçekleştiği sonucuna

¹⁰⁵ Oliver & Myers, 2003, s. 178.

¹⁰⁶ Soule, 2004, s. 296; Ayşen Uysal, «Rebelles du monde entier, unissez-vous! L’exemple du groupe Antikapitalist de Turquie », **GERMM Sempozyumu**, Les mobilisations altermondialistes, Paris, 3-4-5 Aralık 2003, <http://www.afsp.msh.paris.fr/activite/groupe/germm/collgermm03txt/germm03uysal.pdf>; Ayşen Uysal, « Evrensel ve Köklü. Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Aktörleri », **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Antalya, 27-30 Mart 2008.

¹⁰⁷ Soule, 2004, s. 296.

varmışlardır.¹⁰⁸ Peter Hedstrom'un (1994), 1890 ve 1940 yılları arasında İsveç'teki işçi sendikalarının seferberliğini analiz ettiği çalışması yine bu anlamda önemlidir. Doğrudan ağlar, bireylerin seferberliği için önemlidir ve bir toplumsal harekette sadece harekete katılan aktörler değil, aynı zamanda karar vericilerin sosyal ağlarını kapsayan diğer aktörler de etkilidir.¹⁰⁹

Joe Feagin ile Harlan Hahn (1973) ve Kenneth Wilson ile Anthony Orum (1976), doğrudan ağların sadece bireylerin seferberliğinde değil, kolektif aktörlerin seferber olmuş grupları arasındaki bilgi akışı için de önemini vurgularlar.¹¹⁰ Doğrudan ağların, protesto taktiklerinin yayılmasını kolaylaştırdığını gösteren çalışmasında Aldon Morris (1981), 1950'lerin sonu ve 1960'ların başları boyunca sivil haklar hareketinde oturma eylemlerinin yayılımını göstermiştir. Morris, örgütsel ve bireysel ağların rolünü vurgulayarak, oturma eylemlerinin kendiliğinden gerçekleşmediğini ortaya koymuştur.¹¹¹

Literatürde özellikle bu konuda, yani yayılmada örgütlerin rolüyle ilgili çatışma oldukça güçlüdür. Kaynakların mobilizasyonu ve politik süreç kuramcılarını birbirleriyle uyumlu olarak, protestonun önkoşulu olarak örgütleri gösterirler. Bir kentte hareket örgütlerinin varlığı, protestoyu ayarlayan bir aktivist kadrosu sağlar ve yerel aktivistler, doğrudan başka yerlerde ortaya çıkan protestolardan ilham alırlar.¹¹² Bir başka yönüyle, bir örgütün önderleri ya da üyeleri, harekete geçmesi için yerel aktivistleri cesaretlendirirler. Sonuç olarak, eylemlerin mekanlar arasında, hareket örgütleri arasındaki ağlar sayesinde koordine olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda, sadece ulusal örgütler ve yerel kuruluşları değil, benzer politik amaçlara sahip farklı örgütler de pozitif ağlara sahip olma eğilimi gösterir. Benzer örgütler, örgüt bültenleri, telefon ve mail grupları gibi pek çok güncel mekanizmaya sahiptirler.¹¹³

¹⁰⁸ Soule, 2004, 296.

¹⁰⁹ Hedstrom'dan akt. Soule, 2004, s. 297.

¹¹⁰ Soule, 2004, s. 297.

¹¹¹ Andrews & Biggs, 2006, s. 756.

¹¹² Andrews & Biggs, 2006, s. 756.

¹¹³ Oliver & Myers, 2003, 179.

2.2.2. Dolaylı Kanallar

“Dolaylı ağ ağlarının önemli bir mekanizması, direkt ilişkide olmayan aktivistlerin ortak kültürel anlayışları ya da kolektif kimliğidir.”¹¹⁴ İletişimsel ya da ilişkişel olmayan araçlar olarak da adlandırılan bu kanallarda, kitle iletişim araçları ve bilimsel nitelikli ve ya harekete dair yazınlar önemli role sahiptir. Özellikle ulus-ötesi yayılımda, harekete dair belgelerin çevirisi fikirlerin yayılımını sağlar.

Dolaylı kanallar sayesinde yayılımın ilk deneysel analizlerini yapan Brian Pitcher (1978), farklı ulus devletlerde meydana gelen kolektif şiddetin, önemli ölçüde önceki olaylardan etkilendiğini ifade eder.¹¹⁵ Doug McAdam ve Dieter Rucht’ın (1993), yayılan protesto taktiklerinin eğilimleri üzerine çalışmaları, bir ülkedeki toplumsal hareket ile başka bir ülkenin aktörleri arasında, farklı zaman periyodları boyunca inşa edilen “kimlik” kavramına yöneliktir.¹¹⁶

Sarah Soule ve Sidney Tarrow (1991), 1847 ve 1849 yılları arasında Avrupa’daki protesto olaylarının yayılımını analiz ederek, “ilk modern protesto döngüsü”¹¹⁷ nü göstermişlerdir. Bu çalışma, doğrudan ağların yokluğunda, kolektif eylemin belli çeşitlerinin ulusal sınırlar içinde yayılımını gösterir.

Kitle iletişim araçları, yayılmanın dolaylı kanallarının en önemli mekanizmalarından biridir. Haberlerde sunulan protesto, başka yerlerde protestonun başlaması için diğerlerine ilham verir. Medya, toplumsal hareketlerde meydana gelen en iyi pratikleri resmeder ve kahramanlık öykülerini yayımlar. Basın-yayın ise, alıcı ve pratik arasındaki tartışmaları raporlayarak, yenilikleri sunar.

¹¹⁴ Soule, 2004, s. 297.

¹¹⁵ Soule, 2004, ss. 297-298.

¹¹⁶ Soule, 2004, s. 298.

¹¹⁷ Soule, 2004, s. 298.

Seymour Spilerman (1976), 1960’larda meydana gelen ayaklanmalarda “toplumları aşan siyahi birlikteliğin”¹¹⁸ yaratılmasında, sivil haklar aktivizminin televizyonda sıklıkla yer almasının kritik öneme sahip olduğunu gösterir. Daniel Myers (1997) de, Spilerman’ın yayılım modellerini tekrar analiz etmiş ve kentlerin yapısal karakterinin ayaklanmaları etkilediğini ve kolektif şiddetin kitle iletişim araçlarıyla taşındığını vurgulamıştır. Yine Anthony Oberschall (1989), oturma eylemi taktiğinin kitle iletişim araçları yoluyla yayıldığını ifade etmiş, Ruud Koopmans (1993) da çalışmasında, mobilizasyon ve çatışmanın yükseldiği dönemlere kadar kitle iletişim araçlarının, toplumsal örgütleyicilik işini gördüğünü vurgulamıştır.¹¹⁹

Medyanın önemi, Paul Lazarsfeld’in iletişim akışındaki iki adımına da uygundur. Buna göre, önce medya fikir liderlerini etkiler, sonra fikir liderleri bireysel iletişim yollarıyla daha geniş kitlelere fikirlerini taşırlar.¹²⁰ Medya aracılığıyla sunulanlar, Myers’in “asimetrik ağ” olarak adlandırdığı şeyi yaratır çünkü haberler, medya örgütlerinin merkezi olan daha büyük kentlerden, daha çevresel veya daha küçük kentlere doğru yayılma eğilimi gösterir.¹²¹ Bu noktada temel olarak bilgi aslında, potansiyel protestocuların bu yeni taktiklerin farkında olmasıdır. Nadiren de olsa, farkında olma yeterli olabilmektedir ve yeni bir taktiğin ilk kez haber edilmesiyle başlar.

Sonuç olarak, yayılmayı etkileyen pek çok etken olduğu görülür. Yayılma, sadece görerek taklit edilmez ve süreç bu kadar basit açıklanamaz. Bir eylem repertuarının yayılması, aktörler için öğrenme sürecini, hareket için de öğrenme araçlarını gerektirir. Yayılma literatürüne ve çalışmamız için temel kavramsal çerçeveye baktıktan sonra ilerleyen bölümde, toplumsal hareketler alanındaki yaklaşımlar ve 1968 hareketlerinin karakteri tartışılacaktır. Daha sonra özellikle işgal eylemi bağlamında, alıcı ülke Türkiye’de hareketin yayılmasını kolaylaştıran dinamikleri açıklamaya çalışacağız.

¹¹⁸ Seymour Spilerman, “Structural Characteristics of Cities and the Severity of Racial Disorders”, **American Sociological Review**, No. 41, 1976, s. 790.

¹¹⁹ Strang & Soule, 1998, s. 271.

¹²⁰ Andrews & Biggs, 2006, s. 769.

¹²¹ Andrews & Biggs, 2006, s. 757.

İKİNCİ BÖLÜM

1968 HAREKETLERİ VE TÜRKİYE

1. “Toplumsal Hareket” Kavramı ve Yaklaşımlar

Toplumsal hareketler kavramı, sosyal bilimlerin gelişimiyle birlikte daha sistematik bir hal almıştır. İlk olarak Alman sosyolog Lorenz Von Stein, “*History of the French Social Movement from 1789 to the Present*” (1850) adlı kitabıyla “toplumsal hareket”i bilimsel bir kavram olarak ortaya atmıştır.¹²² Von Stein, kavramın Karl Marx ve Friedrich Engels’in Komünist Manifesto’daki açılımını benimsemiştir. Burada toplumsal hareketlerin, özellikle sanayi toplumundan önce azınlıkların hareketi olduğu, onların çıkarları doğrultusunda gerçekleştiği belirtilerek, işçi sınıfı önderliğiyle tüm toplum kesimlerini içine alan, bağımsız bir hareket olarak geliştiği belirtilir.¹²³ Toplumsal hareketler kavramına daha sonraki süreçte pek çok açılım getirilmiştir. Yine de, toplumsal hareketler kavramından bahsederken çoğu kez, ortak çıkarlar doğrultusunda, çatışmacı bir şekilde ortak hak talebinin politik olduğu bir durumdan bahsedilir.¹²⁴ Mario Diani, toplumsal hareketleri kolektif eylemdeki aktörler tarafından oluşturulan farklı toplumsal süreçler olarak tanımlar ve özellikle üç gereklilikten bahseder.¹²⁵ Ona göre bir toplumsal hareket açık şekilde karşıt fikirlerin olduğu çekişmeli ilişkiler gerektirir. Benzer şekilde, hareket içindeki ilişkilerin yoğun olarak ağlarla birleştiğini ve harekete katılanların farklı bir kolektif kimliği paylaştığını ifade eder.

20. yüzyılın başlarından itibaren, sanayileşme süreci boyunca toplumsal hareketlere dair en kabul görür yaklaşım Marksizm’e aitti. Bu dönemde pek çok ülkede işçi sınıfı hareketleri görülmekteydi ve bu hareketlerde temel nokta, sınıfların çıkarlarının eşit olarak düzenlenmemesiydi. Sınıfsal karakter taşıyan toplumsal

¹²² Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Babil Yayınları, çev. Orhan Düz, İstanbul, 2008, s. 20.

¹²³ Daha ayrıntılı bilgi için, Karl Marx & Frederick Engels, **Komünist Manifesto**, İthaki Yayınları, çev. Levent Kavas, 3. Basım, İstanbul, 2006.

¹²⁴ Doug McAdam & Sidney Tarrow & Charles Tilly, Dynamics of Contention, içinde Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Babil Yayınları, çev. Orhan Düz, İstanbul, 2008, s. 16.

¹²⁵ Della Porta & Diani, 2006, s. 20.

hareketlerin hedefi, işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesidir. Marksizmin toplumsal hareket öngörülerinden sonraki süreçte, toplumsal hareket analizleri sosyal bilimlerde daha sistematik bir hale bürünmüştür. Aslında bu noktadan sonra ortaya çıkan kuramların, toplumsal hareketler içinde bulunan olguların bazılarının daha ön plana çıkarılmasıyla edinildiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak, bazı olguların ön planda olmasının gerekliliğini vurgulamak da yanlış olmaz. Çünkü hareketin belirlenim noktaları yani hangi olgunun diğer olguları etkilediği ya da oluşmasını sağladığı noktası, kritik öneme sahip olabilmektedir.

1930'lu yıllarla beraber kriz yaşanması ve toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler - hızlı kentleşme, göç gibi pek çok faktör - bu dönemin toplumsal hareketlerinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde, özellikle Avrupa'da, İspanya, Almanya, İtalya gibi ülkelerde bu değişimler, totaliter hareketlerin etkinliğiyle sonuçlanmıştır. Daha çok bu karşı hareketleri inceleyerek sistematik bir analiz yapan ilk kuram, kalabalıklar yaklaşımıdır ve temsilcisi de *"The Crowd"* adlı kitabıyla Gustave Le Bon'dur. *"Bu toplumsal ortamda, ilerlemeci, pozitivist anlayışların yerini, daha çok bireyin inanç, değer ve duygularına dikkat kesilen bir anlayış almaya başlamıştır."*¹²⁶ Le Bon kitabında, kitlelerin yıkıcı olacağını, kitle içindeki bireyin, tek başına olduğundan farklı olduğunu, kitle içinde oluşan zihnin, "normal" olmayan bir biçim aldığını ve şuursuzca hareket ettiğini belirtir.¹²⁷ Burada anlaşıldığı üzere, temel vurgu toplumsal hareketlerin irrasyonelliği üzerinedir. *Kalabalıklar yaklaşımı*, devamında temel yönleriyle aynı olan kuramları da beraberinde getirmiştir. *"Le Bon'u izleyenler kolektif davranış, öncelikle psikolojiye; protestoyu sadece bastırılmış hayal kırıklıklarının açığa çıkmasına indirgeyen, alçaltıcı bir psikoloji türüne dayanarak açıklıyordu."*¹²⁸

Kitle Toplumu Kuramı ya da *Kolektif Davranış Teorisi* adıyla anılan teorinin temsilcileri arasında özellikle Ralph Turner, Lewis Killian ve Neil Smelser'i sayılabilir. Daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra adını daha çok duyuran bu

¹²⁶ Russel Keat, John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, içinde Y. Doğan Çetinkaya, **Toplumsal Hareketler; Tarih, Teori, Deneyim**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.19.

¹²⁷ Daha fazlası için, Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.

¹²⁸ James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı; Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, Ayrıntı Yayınları, çev. Senem Öner, İstanbul, 2002, s. 53.

kurama göre, henüz modernleşmeyen toplumlar, toplumsal hareketlere sebep olmaktadır.¹²⁹ “Gerilim” kavramı bu kuramda sıkça kullanılır ve kitlesel tepki de, yarı rasyonel olarak değerlendirilir. Bu kuram, kalabalıklar yaklaşımına göre toplumsal hareketleri, patolojik, normal olmayan davranış olarak görmekten kaçınmaya çalışmıştır.¹³⁰ Ancak temel fikir olarak, sağlıklı bir toplumda toplumsal hareketlerin yerinin olmadığı vurgusunu da vermektedir.

Bu süreçten sonra gelişen kuramları, belli bir noktada ayırmak gerekirse, geleneksel kuramların da devam ettiği bir süreç olduğunu belirtmekle birlikte, artık 1960’lı yıllarla birlikte, toplumsal hareketlerin irrasyonelliği, normalliği tartışmalarını bir tarafa bırakan bir ayırım yapmak mümkündür. Özellikle değindiğimiz iki kuramda baskın olan irrasyoneliliğe karşı, Mancur Olson’un “*Kolektif Eylemin Mantığı*” adlı eseriyle kuramda yerini alan *Rasyonalist ekol*, “*bireylerin kolektif eyleme katılmadan önce, bunun getireceği muhtemel kar ve maliyeti hesaplamaya çalıştığını öne sürdü.*”¹³¹ Rasyonalistlere göre, bireyler oldukça incelikli bir hesaplamadan sonra kolektif eylemlerde yer alırlar ve bunu asla kamu yararı için yapmazlar. Rasyonalistler, her ne kadar toplumsal hareketlerin normalliğine inanarak toplumsal hareketleri tartışmaya olanak sağlamışlarsa da, toplumların hedefleri ve inançları bağlamında pek çok olguyu görmezden gelmişlerdir.¹³²

1960’lı yıllarla beraber toplumsal hareketlerin yükselmesi, bu dönemden sonra toplumsal hareket incelemelerini daha fazla kapsamlı ve derinlikli hale getirmiştir. Bu döneme damgasını vuran özellikle iki yaklaşım vardır. Bunlardan biri özellikle Amerika’da etkin olan, *Kaynakların Mobilizasyonu* ve bir diğeri de, özellikle Avrupa’da etkin olan *Yeni Toplumsal Hareketler* yaklaşımıdır.

¹²⁹ Y. Doğan Çetinkaya, **Toplumsal Hareketler; Tarih, Teori, Deneyim**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20.

¹³⁰ Jasper, 2002, s. 53.

¹³¹ Jasper, 2002, s. 56.

¹³² Çetinkaya, 2008, s. 21.

Kaynakların Mobilizasyonu teorisi, 1970’li yıllarda John McCarthy ve Mayer Zald tarafından geliştirilmiştir. Mobilizasyon yaklaşımı da hareketlerin irrasyonel olmadığı noktasına vurgu yapar ve asıl olarak “örgüt”lerin işlerliği üzerine tartışma yaratır. Çünkü bu kurama göre, hareketlerin merkezinde örgütler ve örgütlerin kaynaklarını nasıl seferber ettiği olgusu vardır. Mobilizasyon kuramcıları da bireylerin kolektif eyleme katılmalarını sağlayan güdülerini araç olarak görürler ve temel gerçek çıkarların rasyonel olmasıdır.¹³³ Bu kuramda, “kaynak” kavramının ne ifade ettiği önemlidir. Bu kuramcılara göre, çoğu zaman kaynak, para ve paranın satın alabilecekleriyle sınırlandırılmıştır, ancak ilerleyen süreçte “kaynak” kavramının sınırlarının ortadan kalktığı görülür.

Kaynakların Mobilizasyonu kuramına yakın olarak bilinen bir kuram da, *Siyasi Süreç* ya da *Politik Olanaklar* yaklaşımıdır.¹³⁴ Bu yaklaşıma göre, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışları genel olarak, devletlerarası ilişkilerle açıklanır.¹³⁵ Bu yaklaşımda Charles Tilly, William Gamson ve Anthony Oberschall ile birlikte, maddi kaynaklardan ziyade, devletler ve stratejilere önem verir ve kolektif eyleme katılanlarla bunların bağlamı kurulur. Siyasi Süreç yaklaşımı içinde, “*siyasi fırsat yapıları*”¹³⁶ da kolektif eylemin gelişimi bakımından incelenmiştir. Bir şekilde hareketler içindeki fırsatların açıklanmasıyla, Mobilizasyon ve Siyasi Süreç yaklaşımıcıları, protestoların gönüllü katılımı ile gerçekleştiğini belirtirler ve sonuçta toplumsal hareketleri, tarihsel, siyasal ve örgütsel bağlamlarıyla açıklarlar.

Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) olarak adlandırılan ve öncülüğünü Alain Touraine’nin yaptığı yaklaşım ise, işçi sınıfı hareketine gönderme yapar ve yeni hareketlerin, “*sınıf*”¹³⁷ temelli ve *çıkarcı gruplara dayalı hareketler*”¹³⁸ den

¹³³ Jasper, 2002, s. 67.

¹³⁴ Çetinkaya, 2008, 24.

¹³⁵ Çetinkaya, 2008, s. 25.

¹³⁶ Sidney Tarrow, “siyasi fırsat yapısı” kavramını, kişilerin başarı veya başarısızlık beklentilerini etkileyerek, onları kolektif eylemi üstlenmeye teşvik eden siyasi çevrenin tutarlı boyutları olarak tanımlamıştır.

¹³⁷ Öncelikle Marx’ın sınıf yaklaşımını anlayabilmek için, bu olguyu nasıl sorunsallaştırdığına bakmak gerekir. Marx’ın toplumsal çözümlemelerinde, ‘sınıf’ kavramının hayati öneme sahip olduğu bilinmektedir; ancak onun yapıtlarında sınıfın ölçütleri konusunda belirsizlikler vardır, bütünlüklü bir çerçevede tanımını yapmamıştır. Marx için sınıf, diğer analitik değerlerden daha üstün olduğu için değil, tarihsel bir bütünlüğün ancak sınıf mücadelelerinin çözülmesiyle anlaşılabilirliğini düşünmesinden kaynaklanır. Marx’a göre sınıf, her şeyden önce bir karşıtlığın ifadesi olması

farklılığını vurgulamayı amaçlar. Sanayi sonrası toplumsal hareketler, bu kurama göre, artık devlet iktidarını ele geçirmekle daha az ilgilidir ve örgütlere bakışı da farklıdır. 1968 hareketlerinin, toplumsal hareketlerde bir kopuşa işaret ettiğini belirten yeni toplumsal hareketler ya da diğer adıyla “kimlik yönelimli hareketler” in ortaya çıkış sebepleri genel olarak dört noktada belirtilir:

“1) Teknolojik gelişmeler ve endüstriyel büyümenin ortaya çıkardığı sorunlar [...] Küreselleşmeyle birlikte sermaye ve işgücü arasındaki ilişki küresel bir düzeye yayıldı, bu ise ulus-devletin bu ilişkideki etkilerini belirsizleştirdi. [...] 2) Üretim yapısında esnek üretime doğru gerçekleşen değişimler [...] Dolayısıyla, hem üretim süreci uzmanlaşmayı gerektirmeyecek biçimde parçalara bölündüğü için işgücü vasıfsızlaşmış, hem de işgücünün yapısı da değişmiş ve çeşitlenmiş oluyordu. 3) Sınıf çatışmalarından farklı olarak ortaya çıkan yeni toplumsal çatışmalar. Bu gelişmeler çerçevesinde sınıf çatışması yerini, çevrecilik, barış, kadın sorunları etrafında somutlaşan daha toplumsal çatışmalara bırakmıştı. 4) Hizmet sektörünün imalat sektörü aleyhine büyümesi. Bu gelişme [...] eğitilmiş bir yeni orta sınıfın gelişmesine neden oldu.”¹³⁹

Yeni Toplumsal Hareketler, amaçlar bağlamında, artık bir iktidar veya devrim hedeflerine sahip hareketlerin olmadığını ileri sürmektedir. Bu açıdan Yeni Toplumsal Hareketler en çok, otonomi ve kimlik meseleleri üzerinden şekillenir. Sonuç olarak, elbette 1960’lı yıllardan sonra ortaya çıkan hareketlerle, daha öncekiler arasında farklar vardır. Ancak bunların yapısal farklılıklar olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda *“toplumsal hareketler, tarihi boyunca*

bakımından önemlidir. ‘Sınıf’ı sadece bir ekonomik inceleme nesnesi olarak görmez, onu ekonomik olmaktan çok sosyal bir kategori olarak değerlendirir. Sınıflar, üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiye göre belirlenir buna bağlı olarak da, o dönem üç temel sınıf ayırtedicidir. Bunlar; emek, sermaye ve toprak sahipliğidir. Sınıfları, teknik iş bölümü değil, sosyal işbölümü belirler; bu yüzden de işçi sınıfının nesnel durumunu, ücretle, yaşam düzeyiyle açıklamaktan çok, yaratılan değerlerin toplumdaki paylaşımı bakımından açıklamak daha anlamlıdır. Aynı zamanda Marx, türdeş bir işçi sınıfı da öngörmez. Bu sebeple, sınıf içi farklı katmanları, sınıf içi çelişkileri ve bölünmeleri de incelemiştir. Üretim araçlarının mülkiyeti belirleyicidir ona göre ve Marx, bu yüzden üretken olmayan emek türlerini de işçi sınıfının parçası olarak görmüştür. Marx, bu bağlamda ‘global işçi’ kavramına da yer verir; burada teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen emek biçimlerini de işçi sınıfına dahil etmiştir. Sınıfsal oluşumda, ‘ideoloji’ unsuruna önemli yer vermesi ile birlikte kavram ile ilgili bir diğer önemli unsur da, sınıfsal oluşumun, bilinçli ve akılcı eylem ile politik örgütlenmesinin varlığıdır. Marx’ın ‘sınıf’ yaklaşımıyla ilgili Tülin Öngen’in makalesi oldukça zihin açıcudur. Tülin Öngen, “Marx ve Sınıf”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 8, 2002, ss. 9-28.

¹³⁸ Coşkun, 2007, s. 107.

¹³⁹ Coşkun, 2007, ss. 108-109.

denenmiş, tartışılmış olguların farklı bir zamanda yeniden düşünülüş biçimleriydi”¹⁴⁰.

2. 1968 Hareketlerinin Karakteri

1968 hareketleri, sadece 1968 yılında meydana gelen olaylar dizisinden ibaret değildir, aynı zamanda 1970’li yıllara kadar uzanan süreci anlatan ve hareketin başlangıcı olarak, 1965 yılında siyahîlerin sivil haklar mücadelesine kadar geri giden simgesel bir dönemi anlatır. Toplumsal mücadele ivmesinin uluslararası düzeyde doruğu olan Fransa Mayıs 1968’i kastedilerek, 1968’le simgelenen, 1966-70 döneminin anti-kapitalist, düzen karşıtı siyasi-ideolojik söylem ve eylemidir. 1968 hareketleri aynı zamanda bir kuşağa işaret eder. Bu kuşak, 1968 yılında yirmili yaşlarda olan, 1947-1948 doğumlu ve özellikle de dönemin üniversite öğrencilerini kapsar.

1968 hareketinin düzen karşıtı olması, bir kültürel karşı çıkışı da içinde barındırır. Bu açıdan kimine göre, 1968 hareketleri bir uygarlık bunalımıdır. Antonio Gramsci’ye göre bu, eski olanın ölmesi fakat yeninin doğamamasından doğan bir bunalımdı. Régis Debray’nin ifadesiyle Mayıs 68, bir hastalığın hem belirtisi hem de reçetesi idi. Reith Geismar’a göre, *“68’in gerçek anlamı muazzam bir özgürleşme, özgürlük duygusu, insanların konuşması, sokakta, üniversitelerde, tiyatrolarda konuşmasıydı. Taş atmaktan çok daha öte bir şeydi bu. Bütün bir düzen, otorite ve gelenek sistemi bir kenara atılıyordu. Bugünkü özgürlük büyük ölçüde ‘68’de başlamıştır.”¹⁴¹* Mark Kurlansky ise biraraya gelen dört faktörün 1968 hareketini yarattığını belirtir;

“O dönemde çok yeni ve orijinal olan yurttaşlık hakları hareketi örneği; kendisini çok farklı ve yabancılaşmış hissettiğinden dolayı her türden otoriteyi reddeden bir kuşak; bütün dünyada büyük bir nefretle karşılandığından dolayı kendine bir ülkü arayan bütün asilere bir ülkü sunan bir savaş ve bütün bunların, televizyonun

¹⁴⁰ Çetinkaya, 2008, s. 39.

¹⁴¹ Kurlansky, 2008, s. 314.

rüştünü kazandığı fakat yine de bugünkü gibi kontrol edilip damıtıldığı ve ambalajlandığı haline henüz ulaşmadığı bir zamanda meydana gelmesi."¹⁴²

3 Mayıs 1968`de Paris`te Sorbonne Üniversitesi`nde başlayan olaylarla tüm dünyaya yayılan hareket, her ülkede kendine has özellikleriyle, farklı olguların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu yüzden her ne kadar sistem karşıtlığı gibi ortak yönlerini sayabileceğimiz hareketler olsa da, "1968 hareketi"nden ziyade "1968 hareketleri" ifadesini kullanmayı uygun gördük. Bu anlamda hareketin ve protestoların uluslararası boyutuna dair 1968 hareketini dört alana ayırmak gerekir;¹⁴³ hareketin kökleri ve bilişsel oryantasyon, bireysel ve geleneksel iletişim ağları, eylem repertuarları, alternatif yaşam stilleri ve duygusal yaratılış. 1968 hareketlerinin kökleri, 1960`lı yıllar ve öncesine kadar uzanır. 1960`larda hareketin uluslararası düzeyde zirvesi olan Fransa Mayıs `68`inden yola çıkılarak "*...1968 ile simgelenen, 1966-1970 döneminin anti-kapitalist, düzen karşıtı içeriğine damgasını vuran siyasal-ideolojik söylem ve eylem; geleneksel işçi sınıfı hareketinin ve partilerinin dışındaki bir muhalefet alanından kaynaklandı.*"¹⁴⁴ 1966-1970 dönemi, İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra kurulan düzenin tıkanmaya başladığı bir dönemdir ve kapitalist sistem yapısal değişikliklere uğramıştır. Sömürgecilik tasfiye edilmiş ve ABD dünya hegemonyasını örgütleyerek, dünya pazarının uluslararası bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan hareketin kökleri ve bilişsel oryantasyonunda, tüm bu toplumsal dinamiklerle özellikle anti-emperyalizm, anti-kapitalizm ve uluslararası birlik fikri yayılmış, ancak genel olarak ülkelerdeki protestocuların karakteristiklerini ulusal konular belirlemiştir.

Bireysel ve geleneksel iletişim ağlarına baktığımızda ise ulusüstü iletişim ağlarının önemli boyutta olduğu görülür. Bütün Avrupa`da öğrenci örgütlenmeleri arasındaki dolaylı değiş tokuş, sembolik şekil ve yeni kavramların yayılmasının yoğunlaşması, İlegal Basın Ajansı gibi iletişim ağlarıyla fikirlerin sürekli yayılması

¹⁴² Kurlansky, 2008, s. 2.

¹⁴³ Martin Klimke ve Joachim Scharloth, "1968 in Europe", içinde der. Martin Klimke ve Joachim Scharloth, **1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977**, Palgrave Macmillan, United States of America, 2008, s. 2.

¹⁴⁴ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 1502.

sağlanmışır.¹⁴⁵ Aynı şekilde, 1968’de Berlin’de Uluslararası Vietnam Kongresi bütün Avrupa’daki aktivistleri bir araya getirmiş ve protesto taktik ve şekillerini karşılaştırma, deneyimleri paylaşma şansı sunmuştur.¹⁴⁶ Farklı gençlik hareketlerinin bu uluslararası dayanışması, sadece aktivistlere seçenekler sunmamış, aynı zamanda emperyalizm ve kapitalizm gibi ulusüstü sorunlar için evrensel çözüm yolları arayışını da gündeme getirmiştir. Nitekim benzer politik bağlantılara ve kültür karşıtı fikirlere rağmen, ulusal ve bölgesel özellikler oldukça yaygındır.

Bu bireysel ve geleneksel iletişim ağlarının önemli bir etkisi de, tarihsel öncellerinden ayrılan yeni protesto taktik ve şekillerinin hızla yayılmasını sağlamasıdır. Öğrenciler, eşitlikçi bir tartışma ortamında eleştirel bir halk yaratmak için teach-in protestolarını örgütlemiş, benzer şekilde go-in aktivistleri, otoritelerin karar verme süreçlerinde ve tartışmalarda halkın katılımını sağlamaya çalışmış ve ritüalizm karşıtlığıyla da geleneksel ritüellere karşı günlük yaşamın altüst edilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁷ Doğrudan eylem stratejisinin kökleri, Afrika-Amerikan Sivil Haklar hareketinden ve Berkeley’deki Özgür Konuşma hareketinden doğmuştur, ritüalizm karşıtlığı gibi insanların güven ve inancını sarsan hareketler ise, Sürrealizm, Sitüasyonizm¹⁴⁸ ve Provo gibi Avrupa’dan estetik avangardist ve neo-avangardist hareketlerden esinlenmiştir.¹⁴⁹ Tüm bu eylem şekilleri, seferberlik için geniş bir kaynak yaratmış, ülkelerin kendi fırsat yapılarına göre, çeşitli protesto hareketleri olarak benimsenmiştir.

1968 hareketlerinde muhalif hareketin başka bir şekli olarak alternatif yaşam stilleri ve kültür karşıtlığı ise 1960’ların sonunda ve 1970’lerde protesto hareketlerinin başka bir uluslararası görünümüdür. *“Sanatta, müzikte, sinemada, mimarlıkta, grafik tasarımda ve modada ortaya çıkan yeni estetiklerden esinlenen evrensel popüler kültür, hippie ideolojileri ve yaşam stilleriyle birleşti ve hem doğuda*

¹⁴⁵ Klimke ve Scharloth, 2008, s.4.

¹⁴⁶ Kurlansky, 2008, s. 206.

¹⁴⁷ Klimke ve Scharloth, 2008, s. 5.

¹⁴⁸ Sitüasyonistler, kuramlarında özellikle Guy Debord’un “Gösteri Toplumu” eserinde, çağdaş üretim koşullarının hakim olduğu toplumlarda gösterinin günlük yaşamın, özellikle popüler kültürün içinde olduğu fikrinden yola çıkmışlardır. Temel olarak da, toplumların kurtuluşunun, gündelik hayatın yeniden yaratılmasından geçtiğine inanırlar. Sitüasyonistler, 1968 Fransa Mayıs’ında üniversite işgallerinde önemli yer tutmuşlardır fakat daha çok farklı, alışılmamış tarzlarıyla bilinmektedirler.

¹⁴⁹ Klimke ve Scharloth, 2008, s. 5.

hem batıda mobilizasyonun sınırsız bir kaynağı olan sembolik yöntemler dizisine karıştı."¹⁵⁰ Uzun saç, sakal, renkli ve egzotik kıyafetler, gelişi güzel hareket tarzları gibi özellikler, dönemin gençliğinin ayırtecdici işaretleleri haline geldi. Bu anlamda rock müzik, yeni sembolik şekillerin evrensel anlamda vericisi oldu. Elbette, muhalif hareketin bu şekli süreç içinde farklılaşmış ya da sonlanmıştı. Gençler ile otoriteler arasındaki çatışmanın büyümesiyle, 1968 baharının sonunda, politik protestolar şiddetlenmiştir.

Sonuç olarak, 1968 hareketlerinin karakterini bu genel çerçeve gösterse de, her coğrafyanın kendine özgü dinamikleri belirleyici olmuştur. Hareketlerin sistem karşıtı olduğunu söylemek mümkündür, ancak ulusal sorunlar daha önce belirttiğimiz gibi ülkelerin mücadelesini ve karakterini belirleyen temel etkendi. Türkiye’de de, hareketin Amerikan karşıtı ve anti-emperyalist karakterinin bu açıdan belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Hareketin uluslararası anlamda, özellikle 3 Mayıs 1968’de, Paris’te Sorbonne Üniversitesi’nde başlayan olaylarla tüm dünyaya yayıldığını ifade ettik. Türkiye için, Fransa’daki hareketin daha farklı bir önemi de vardır, çünkü bu dönemde üniversite işgalleri Fransa’dan esinlenerek gerçekleşmiştir.

3. Fransa Mayıs ‘68

1968 hareketlerinin başkentlerinden biri olan Fransa, olayların dorukta yaşandığı yerdi ve harekete ismini vermişti. Fransa’da harekete esin kaynağı olan olaylar, Amerika’da gençlerin Vietnam Savaşı’nı protesto etmek amacıyla düzenledikleri gösterilerdi. Aynı şekilde 4 Nisan 1968’de Martin Luther King’in öldürülmesi de büyük gösterilere neden olmuştu. Peki, Fransa’da Mayıs ‘68 olayları nasıl başlamıştı? 1966 yılında Strasbourg Üniversitesi’nde “Öğrenci Çevrelerinde Yoksulluk” adında yayınlanan broşürün gördüğü ilgiden dolayı 1967 yılında tekrar basılması, eylemlerin başlangıcı olarak görülebilir.¹⁵¹ Kampüslerde yasakların kalkması için başlayan gençlik eylemleri hızla tüm üniversitelere yayılmıştır. İlk kez öğrenciler kitlesel bir şekilde sokaklara döküldüler. 1968 yılının Mart ayında ise,

¹⁵⁰ Klimke ve Scharloth, 2008, s. 6.

¹⁵¹ Hıfzı Topuz, **Paris ‘68: Bir Devrim Denemesi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, ss. 19-20.

özellikle Nanterre Üniversitesi öğrencileri sadece eğitim reformuyla ilgilenmiyor, artık siyasal gündeme müdahale etmeye çalışıyorlardı. 20 Mart'ta Ulusal Vietnam Komitesi (CVN) ile Devrimci Komünist Gençliği (JCR) birlikte bir gösteri düzenlediler. Polisin göstericilerden bazılarını tutuklaması üzerine Nanterre Üniversitesi öğrencileri olayı protesto ederek, tutukluların serbest bırakılmasını istedi ve 142 öğrenci 22 Mart günü üniversite konsey binasını işgal etti.¹⁵² Tarihe 22 Mart Hareketi olarak geçen olay, Mayıs öncesi gerçekleşen en büyük gösterilerden biridir. Bu hareket, hem Amerika'dan esinlenen ilk işgal olması, hem de bölünmüş hareket açısından önemli bir adımı göstermesi bakımından Fransa Mayıs '68'inde önemli bir yere sahiptir. Bu hareketin başında Fransa'nın öğrenci önderlerinden Daniel Cohn Bendit yer alıyordu. 22 Mart'ta öğrencilerin yaptığı toplantının gündeminde, kapitalizm, anti-emperyalist savaşlar ve özellikle Doğu ülkelerinde öğrencilerin ve işçi sınıfının mücadeleleri yer alıyordu.¹⁵³ Bu süreçte sağcı öğrencilerin karşı eylemler düzenleme ihtimaline karşı üniversite kampüsü savunma alanına çevrilmişti. Buna benzer girişimler Türkiye'de de özellikle 1969 yılında görülür. Benzer şekilde bu olaylar sonrasında Rektörlük Nanterre Üniversitesi'nin kapatmış ve polisin bundan sonraki olaylarda kampüse girişinin önünü açmıştır.

Bu dönemde Fransa'da özellikle dört büyük öğrenci örgütünün harekette yer aldığı görülür. Bunlar, Fransız Ulusal Öğrenciler Birliği (UNEF), Alain Krivine'nin başında olduğu Devrimci Komünist Gençlik Örgütü (JCR), Troçkist grup Devrimci Öğrencilerle İşbirliği Komitesi (CLER) ve Maoist grup Marksist, Leninist Komünist Gençler Birliğidir (UJCML). Öğrenci örgütlerinin dağınkılığına rağmen Fransa'da gerçekleşen gösterilerde birlikte hareket edildiği görülür.

Nanterre Üniversitesi'nin kapatılmasının ardından 3 Mayıs günü polis sınavların güvenliğini bahane ederek Sorbonne Üniversitesi'ne girmiş ve kampüste toplanan gençleri tutuklamaya kalkınca çatışmalar yaşanmıştır. Polisin bu kampüse girmesi büyük bir olaydı, çünkü daha önce özellikle Sorbonne'da buna benzer bir olay yaşanmamıştı.¹⁵⁴ Bu olaydan sonra öğrencilerin ilk hedefi Sorbonne'u

¹⁵² **Akşam**, 24 Mart 1968.

¹⁵³ **Topuz**, 2008, s. 23.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1968.

kurtarmak ve tutuklanan dört öğrenciyi serbest bıraktırmaktı.¹⁵⁵ Ertesi gün 6 Mayıs'ta Sorbonne dışında gösteri çağrısında bulunuldu. Her kesimden binlerce insan, 6 Mayıs günü Quartier Latin'e çıkan bulvarda birikmeye başlamış ve Sorbonne'a doğru yürüyüş gerçekleşmişti.¹⁵⁶ Bu olayda saatlerce süren çatışmalar yaşanmış ve pek çok kişi yaralanmıştır.¹⁵⁷ Ancak öğrenciler Sorbonne'u ele geçirememiş ve dört arkadaşları serbest bırakılana kadar her gün gösteri yapma kararı almışlardır. Gösteriler 10 Mayıs "Barikatlar Gecesi"yle en şiddetli gününü yaşamış, bu gün dünyanın başka yerlerindeki hareketlere ivme kazandırmıştır.¹⁵⁸ Protestolarda özellikle De Gaulle'ün yarattığı rejime karşı tepkiler yükselmiştir.

Henri Weber, Barikatlar Gecesi'ni şu sözlerle tanımlıyordu: "... 10 Mayıs günü yığınlar, barikatlara dönüştürülüyordu... Fransız tarihinde barikatlar, hep halk ayaklanmalarının kahramanlıklarına karışmıştır: 1830,1848 ve Paris Komünü. Barikat, bir simgedir, kralların ve gericilerin ordularına karşı işçilerin, fakirlerin savunusu."¹⁵⁹ Alain Krivine ise barikatlar hakkında şunları söyler: "Bu barikatlar genelde 'spontane' bir davranışın sonucu olarak ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. [...] Komünist Parti militanları metroya binmeden önce bu eylemlerin bir kıskırtma olduğunu haykırdılar. Bazıları da barikatları dolaştıktan sonra güçlü bir iktidarın karşısında bu tür eylemlerin kıyımaya yol açabilecek bir serüven olduğunu ileri sürdüler. [...] Biz ise her şeyin birdenbire olacağına inanyorduk. Bütün kurumsal yapıya ve siyasal düşüncelere karşı bu olaylarda yaşamın fıskırdığını görüyorduk..."¹⁶⁰ Daniel Cohn Bendit de, barikatların stratejik bir anlamı olmadığını ve insanların barikat yapmak istedikleri için yaptıklarını belirtmiştir.¹⁶¹ Bu günün önemli olaylarından biri de, Monte Carlo, Luxembourg ve Europe 1 adlı radyoların gösteri haberlerini sürekli vermiş olmasıdır, nitekim ilerleyen süreçte radyolar, göstericiler için haber almanın en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Bu olaylar, dünya basını açısından da çok yankı bulmuştur. Televizyonlar ve gazeteler

¹⁵⁵ Ronald Fraser, 1968: **İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**, Belge Yayınları, çev. Kudret Emiroğlu, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 220.

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1968.

¹⁵⁷ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1968.

¹⁵⁸ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1968.

¹⁵⁹ Fraser, 2008, s. 228.

¹⁶⁰ Topuz, 2008, s. 47.

¹⁶¹ Topuz, 2008, s. 50.

günlerce Fransa'ya dair uzun haberlere yer vermişlerdir. Aynı durum Türkiye'deki gazeteler için de geçerlidir. Bu dönemde sadece Fransa'daki haberlere değil, aynı zamanda sıklıkla köşe yazılarından, dosyalara kadar Fransa'ya dair yazılara rastlanır.

Barikatlar Gecesi'ni izleyen günlerde Fransa sokaklarında çatışmalar yaşanmaya devam etti. De Gaulle'ün iktidara gelişinin yıldönümü olan 13 Mayıs günü Gaullist rejimi protesto etmek amacıyla bir günlük grev çağrısı yapılmış ve öğrencilerin de katıldığı kitlesel bir gösteri gerçekleşmişti.¹⁶² Öğrenciler, o gece Quartier Latin'i tekrar işgal etmişler, meydanı halka açmışlardı.¹⁶³ Bu gösterilerde öğrenci mücadelesinin birçok kişinin bilincinde değişiklik yarattığı büyük ölçüde anlaşılıyordu.¹⁶⁴ Fransa'daki bütün üniversiteleri işgal ve boykot kararı alınmıştı.¹⁶⁵ Ancak kısa bir süre sonra, polisin Sorbonne'dan çekildiği, dört öğrencinin serbest bırakıldığı haberi gelince, gece festivale dönüştü. Quartier Latin'de göstericilerin ellerindeki pankartlarda, tutuklanan arkadaşlarının bırakılmasına ve De Gaulle iktidarına dair yazılar vardı.¹⁶⁶ Aynı şekilde Sorbonne Üniversitesi'nin duvarlarında işgale, öğrencilerin işçilerle birliğine ve özgürlüğe çağrı söylemleri yer almıştı.¹⁶⁷ Sorbonne Üniversitesi'nin işgali, 1968 hareketlerinin tetikleyici en önemli olaydır ve Türkiye'deki işgaller için de ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim işgaller ertesi gün de devam etmiş, öğrenciler Güzel Sanatlar atölyelerini işgal etmişlerdir. Böylelikle bütün afiş sanatçıları atölyelerde devrim afişleri çizmeye başladılar ve öğrencilerin en önemli iletişim aracı da elde edilmiş oldu.¹⁶⁸

Sorbonne işgalinden sonra, Nantes'te Sud Aviation fabrikasındaki işçiler greve gittiler ve ilerleyen günlerde bu olay, Fransa'nın en büyük grev dalgasına dönüştü. Grevlerde, Gaullist rejim altında yaşamaya ve çalışmaya karşı tepki açıkça ifade ediliyordu. Bu süreçle birlikte, öğrenci hareketi ile işçi sınıfı arasındaki etkileşim ve birleşim güçlenmeye başlamıştır. 22 Mayıs'taki greve, 8 milyonu aşkın

¹⁶² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 1518.

¹⁶³ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1968.

¹⁶⁴ Fraser, 2008, s. 229.

¹⁶⁵ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1968.

¹⁶⁶ Topuz, 2008, s. 56.

¹⁶⁷ Topuz, 2008, s. 57.

¹⁶⁸ Topuz, 2008, s. 59.

insan katıldı.¹⁶⁹ Ancak, ilerleyen günlerde göstericilerle polis ve CRS (Fransa Çevik Kuvveti) arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı görüldü. Buna rağmen talepleri kabul olana kadar işçiler, grevlerini devam ettireceklerini belirtmişler ve 29 Mayıs günü de Paris'te yürüyüş yapmışlardır.¹⁷⁰ Haziran ayında da, grevler ve toplumsal hareketler devam etmiş, ancak bunlar da CRS tarafından bastırılmıştır. Hükümetin özellikle bu dönemde aşırı sol örgütleri yasakladığı görülür. Nitekim Haziran'ın üçüncü haftasında yapılan seçimlerle De Gaulle tekrar zafer kazanmıştır.

De Gaulle'ün seçimlerde zafer kazanması, hareket için kazanım elde edilmediği anlamını taşımaz. Her şeyden önce, rejimin ideolojisi artık büyük bir darbe almıştır ve toplumsal hareketler Fransa'da çok daha ileri bir noktadadır. Hareket, Mayıs 1968'de doruğa ulaştığında, öğrenci kitlesiyle birlikte birçok kesimi de harekete dâhil etmişti ve sadece Fransa için değil, dünyadaki 1968 hareketleri bakımından sıçrayışın ve yayılmanın en önemli dinamiği olmuştu. Lilian Mathieu, Fransa'daki hareket için üç önemli tespit yapar. Bunlardan ilkinde, öncelikle Fransa'da gençlik hareketinin, öğrencilerin şikâyetleri ve üniversite yaşamlarının kısıtlanmış olmasından kaynaklandığını söyler.¹⁷¹ Mathieu, Barikatlar Gecesi'ne kadar öğrencilerin taleplerinin tutuklanan arkadaşları için af çıkması, Sorbonne'un açılması ve polisin Latin Quartier'dan çıkması gibi devrim isteminden uzak talepler olduğunu belirtir. 13 Mayıs ile birlikte seferberliğin aniden fabrikalara sıçradığını ve bunun, öğrenci hareketini gerçek bir toplumsal ve politik dönüm noktasına getirdiğini vurgular.¹⁷² 1968 Mayıs'ında Fransa'da radikal sol gruplar ile işçi sendikaları ne olduğu ve ne olması gerektiği konusunda anlaşamamışlardır. Radikal sol gruplar, gerçekten devrimci bir hareket başlatmak için elverişli koşulları yaratmak isterlerken; işçi sendikaları ve bütün CGT (Genel İş Konfederasyonu), hareketi kontrol altında tutmak, geleneksel bir şekilde daha iyi çalışma koşulları ve ücretlerin artışı üzerine genişleyen işçi sınıfı hareketini sınırlandırmak yönünde hareket etmişlerdir.¹⁷³ İkinci olarak, Mathieu, tüm bu farklılıkların ve rekabetlerin

¹⁶⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 1519.

¹⁷⁰ Fraser, 2008, s. 235.

¹⁷¹ Lilian Mathieu, "The Spatial Dynamics of the May 1968 French Demonstrations", **Mobilization**, Vol. 13, No. 1, 2008, s. 95.

¹⁷² Mathieu, 2008, s. 95.

¹⁷³ Mathieu, 2008, s. 95.

sadece çatışan tarafların resmi politik tutumunu göstermediğini, aynı zamanda, taktik tercihlerini, çatışma repertuarlarını ve eylemlerinin anlam ve mekânsal boyutunu da kapsadığını vurgular.¹⁷⁴ Fabrika işgali ya da bir sokak gösterisi, seferberlik alanını genişletmek veya daraltmak için bir aktörün gönüllülükle ifade ettiği bir yoldur. Mathieu, son olarak da, radikal sağ gruplar ve Gaullistlerin yaptığı gibi, rakiplerin repertuarını, direnmenin fiziksel, maddi olmayan bir yolu olarak görür.¹⁷⁵ Buna örnek olarak da 30 Mayıs gösterilerine işaret ederek, Gaullistlerin amacının, öğrencilere ve sendikalara sokak gösterilerinin tekelinin onlara ait olmadığını ve hükümet taraftarları için daha çok insanın mobilize olmasının mümkün olabileceğini göstermek olduğunu belirtir.

Daniel Cohn Bendit, Fransa 1968 Mayıs'ında yaşanan olayları ihtilal olarak değil, bir başkaldırı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, 1968 Mayıs'ında ihtilal yerine yaratıcılık başlamış ve totaliter komünist rejimin yasallığına olan inanç ortadan kalkmıştı.¹⁷⁶ Dönemin öğrenci önderlerinden Alain Krivine ise, Fransa'daki olaylarda gençliğin önemli rolü olduğunu belirtir ve hareketin, gelişmiş ülkelerin birçoğunda genel grevlere gidilmeden bireysellikleri geliştirdiğini ve bazı hakların kazanıldığını vurgular.¹⁷⁷

Sonuç olarak Fransa 1968 Mayıs'ının, toplumsal hareketler açısından dinamizmi yüksek, protestolar açısından da oldukça zengin olduğu görülür. Bu dönemde pek çok protesto taktik ve biçimleri kullanılmıştır. İşgal eylemlerinin hareket için önemli bir yer tuttuğu görülür. İşgal, sadece gençlik hareketinin değil, aynı zamanda işçi sınıfının ve toplumun diğer kesimlerinin de sıklıkla başvurduğu bir eylem biçimidir. Örneğin Fransa'da fabrika işgalleri, hükümet veya sanayi üzerinde baskı uygulamanın en etkin yolu olarak görülmüştür. Fransa Mayıs'ına damgasını vuran asıl eylem biçimi ise barikatlardır. Ancak Fransa için barikatlar yeni bir eylem, gösteri biçimi değildir ve oldukça geçmişe dayanan bir tarihçesi vardır. Fransa'da gerçekleşen geleneksel ve yeni eylem biçimlerinin hepsinin aslında festival

¹⁷⁴ Mathieu, 2008, s. 96.

¹⁷⁵ Mathieu, 2008, s. 96.

¹⁷⁶ Topuz, 2008, s. 103.

¹⁷⁷ Topuz, 2008, s. 105.

havasında geçtiğini söylemek yerinde olacaktır. Nitekim Raymond Aron da bu eylemleri “karnaval” olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁸

Fransa 1968 hareketi ve diğer 1968 hareketleri arasında fikirlerin, sloganların, eylem şekillerinin ve stratejilerin sınırları aşan bir yayılımı gerçekleşmiştir. Bu yayılmaya Berkeley, Berlin, Paris, Londra ve Torino’daki öğrenci gruplarının bağlantısı olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁹ Bu durum sadece Vietnam Savaşı’nı algılamadaki uyumla alakalı değildir, aynı zamanda üniversite sistemi içinde eylem şekillerinin gerçekliğiyle de ilgilidir. Fikirlerin ve taktiklerin uluslararası yayılması konusunda medya gibi doğrudan ilişkisel olmayan kanallar kadar, ilişkisel ağlar da önem taşır. Bu açıdan, örneğin Fransa’da Troçkist grup (JCE) üyesi Alain Krivine ve Daniel Bensaid, Paris’e getirdikleri “sınırlı hak ihlalleri” ilkelerinden, Berlin’de Uluslararası Vietnam Kongresi’nde biraraya gelen gençleri haberdar etmeye çalışmışlar, aynı süreçte kendileri de Guy Debord çevresindeki Sitüasyonistlerden etkilenmişlerdir.¹⁸⁰ Peki, Türkiye özellikle işgal eylemlerinde etkilendiği Fransa’dan nasıl haberdar olmuştur? Bu etkileşimin neden kaynaklandığı ya da nasıl kanallar aracılığıyla etkileşimin ve yayılmanın gerçekleştiği daha sonraki bölümde ayrıntılarıyla analiz edilecektir, ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, Fransa’da Mayıs ayı boyunca yaşanan bu hareketlilik özellikle incelemiş olduğumuz iki ulusal gazetede hemen hemen hergün yer almıştır. Bu dönemde gazetelerde sadece dönemin olayları değil, aynı zamanda özellikle hareketi Fransa’da gören aydınlar tarafından hareketin nereye doğru ilerlediği sıkça tartışılmıştır. Bu dönemde Türkiye’deki öğrenci hareketi, bu tartışmalar sayesinde Fransa’daki olayları ve hareketi daha iyi anlama imkanı bulmuşlardır. Hareket, sahip olduğu dinamiklerle (sosyalist ideoloji, örgütler ve emperyalizm karşıtlığı gibi) ve Fransa’daki hareketten öğrendikleriyle beraber benzer eylem biçimlerini uygulamaya başlamıştır.

¹⁷⁸ Topuz, 2008, s. 105.

¹⁷⁹ Ingrid Gilcher – Holtey, “France”, içinde der. Martin Klimke ve Joachim Scharloth, **1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977**, Palgrave Macmillan, United States of America, 2008, s. 120.

¹⁸⁰ Ingrid Gilcher- Holtey, 2008, s. 120.

4. Türkiye’de Hareketin Dinamikleri

Hareketin dinamikleri, 1968 hareketlerinin Türkiye’ye yayılımında hangi faktörlerin etkin olduğunu anlamak bakımından çok önemlidir. 1968 hareketleri dünyanın her yerinde bazı ortak dinamiklere sahipti, ancak Türkiye’nin kendine özgü unsurları da vardı. Öncelikle, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya sisteminde oluşan dengeler Türkiye’yi yakından etkiledi. Truman Doktrini bağlantısı içinde Marshall yardım planına dâhil edilen Türkiye, Amerika ile olan ilişkilerinde yeni bir sürece girdi.¹⁸¹ Bu süreç, özellikle 1950’lerden sonra Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve toplumsal yapısında önemli değişimler yarattı. Amerika’nın Türkiye ile yakınlaşmasının askeri temelli nedenleri de vardı. Bu amaçla Türkiye NATO’ya kabul edilmiş ve pek çok Amerikan üssü kurulmuştu.

Siyasal alanda 1946’dan sonra çok partili yaşama geçilmesi, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) iktidarı kaybetmesi ve Demokrat Parti’nin (DP) 1960’lara değin sürecek iktidarı, Türk siyasal tarihinde dönüm noktası olmuştur.¹⁸² 1954 seçimlerinden sonra DP’nin etkisinin giderek azalmasının sebebi ise ekonomik bunalım ve özellikle aydınların ve ordunun hükümete karşı duruşu olmuştur.¹⁸³ Devletçi bir ekonomiden liberal serbest pazar ekonomisine geçilen bu yıllarda DP, modernleşmeye tarımdan başladı. *“Bu siyasetin temel araçları, çiftçiye ucuz kredi sağlanması ve tarım ürünleri fiyatlarının TMO sayesinde –suni olarak– yüksek tutulmasıydı.”*¹⁸⁴ Bu dönemde gelişmeler Amerikan yardımıyla desteklenmiş, ithal makinaların alınmasında krediler kullanılmıştır. Demokratların ekonomiyle ilgili politikaları oldukça basitti, piyasanın serbest bırakıldığında işleyeceğine inanıyorlardı. 1951 yılında hükümet Türkiye’de yabancı yatırımı teşvik etmek için bir yasa getirdi, ancak yatırımların bu dönemde % 40-50’sini yine devletin yaptığı görülür.¹⁸⁵ Yatırım alanları da özellikle, karayolu ağı, inşaat ve tarım sanayisiydi.

¹⁸¹ Zafer Toprak, “1968’i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye”, **Cogito Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 14, 1998, s. 157.

¹⁸² Engin Höke, **1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi**, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 18.

¹⁸³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2010, s. 327.

¹⁸⁴ Zürcher, 2010, s. 327.

¹⁸⁵ Zürcher, 2010, s. 328.

Bu dönemde gelir dağılımı bakımından en kazançlı kesim çiftçiler olmuştur. Kentlerde karların, ücret ve maaşlardan daha hızlı artmasından dolayı tüccar ve sanayicilerin durumlarının daha iyi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁶ Ancak 1955'ten sonra enflasyonun giderek artması, özellikle maaşlıları ve ücretlileri olumsuz yönde etkilemişti. Bu dönemde kırsal kesime yatırım yapılmasına rağmen, 1950'lerde kentlere kitlesel göç başlamış, bir milyonun üstünde insan toprağını terk etmişti.¹⁸⁷ Göç yeni bir olgu değildi fakat burada göç eden kesimler, yeni gelişen sanayi kollarında iş bulmak amacıyla göç ediyorlardı.

1954 yılında ekonomik canlanma dönemi sonlandı. *“Ekonomik büyüme % 13 civarından % 4 civarına düştü ve sonuçta 1955'teki ticaret açığı 1950'dekinin sekiz katına çıktı. Hükümet buna rağmen ithalat ve yatırım hızını sürdürdü ve mali yardım almak ve kolay borçlanma koşulları sağlamak için Türkiye'nin Soğuk Savaşta stratejik konumundan azami şekilde yararlandı. Uluslararası piyasalardan ve kendisine mal ve hizmet satanlardan (ödemeleri erteleme yoluyla) borç aldı.”*¹⁸⁸ Bu gelişmelerin 1960'lı yıllardaki ekonomik yansıması, Türkiye'nin özellikle dayanıklı tüketim mallarında, yerli üretim olarak montaja dayalı hızlı bir sanayileşme sürecine girmesidir.¹⁸⁹

1960'lara doğru demokratlar kırsal kesimin desteğini kısmen kaybetse de, büyük çoğunluğunun desteğini korumaktaydı. Otoriter politikalar özellikle aydınların, bürokrasinin ve ordu mensuplarının hükümete karşı desteğini azaltmıştır. Hükümet, 25 yıldan fazla hizmeti olan memurların erken emekli edileceğine dair yasa getirdi.¹⁹⁰ Bu süreç, yargıç ve profesörleri de ilgilendiriyordu ve yürütme ve yargı sürecinde denetimi güçlendirmişti. DP'nin özellikle basın, üniversite ve yargıya karşı otoriter siyaseti ile toplumdan ilk tepkiler özellikle gençlik kesiminden gelmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁶ Zürcher, 2010, s. 330.

¹⁸⁷ Zürcher, 2010, s. 330.

¹⁸⁸ Zürcher, 2010, s. 333.

¹⁸⁹ Yakup Kepenek, “68'de Türkiye”, **68'in 30. Yılı Dünya Gençlik ve Türkiye Sempozyumu Kitabı**, 68liler Birliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 34-35.

¹⁹⁰ Zürcher, 2010, s. 336.

¹⁹¹ Celalettin Can, **Bağımsızlık Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesinde Gençlik**, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 47.

1960 yılında öğrencilerin özgürlük ve demokrasi talebiyle verdikleri mücadele 28 Nisan'da doruk noktasına ulaştı. İstanbul ve Ankara'daki gösterilerde ortaya çıkan çatışmalar sonucunda yüzlerce öğrenci gözaltına alındı, üniversiteler kapatıldı ve sıkıyönetim ilan edildi.¹⁹² Sıkıyönetime karşın yine de, 2 Mayıs 1960'ta NATO ülkeleri dışişleri bakanlarının konferansının yapıldığı binanın önünde öğrenci protestoları devam etmiş ve üniversitelerin kapalı olması ve sıkıyönetim yasaklarına karşın Kızılay'da eylem düzenlenmiştir.¹⁹³ 555K (Beşinci ayın, beşinci günü, saat beşte Kızılay'da) olayı olarak tarihe geçen bu gün, baskı sürecinin gençliğin eylemlerini engellemediğinin göstergesidir. Nitekim bu süreçten sonra, toplumda ciddi bir tedirginlik hâkim oldu ve olaylar 27 Mayıs 1960 günü yapılan askeri darbe ve DP iktidarının son bulması ile sonuçlandı.

27 Mayıs darbesi ile yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki dengeler yeniden tanımlandı. *"Yürütme gücünün etkileri, yasama ve yargı organlarının gücü ile dengelenmeye çalışıldı."*¹⁹⁴ Yeni bir anayasayla birlikte, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme konusunda, üniversite ve bazı devlet kurumları için özerklik noktasında gelişmeler yaşandı. Elbette ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunların sadece bu şekilde üstesinden gelinmesi mümkün olmamıştır ve gelişen sürecin niteliği, gençliği yeniden harekete geçirmiştir.¹⁹⁵ Bu süreçte fikirsel olarak gelişmenin önünü açabilecek kısmi özgürlük ortamı, özellikle yayın dünyasında pek çok çevirinin yayınlanıp, geniş kitleler tarafından tartışılmaya başlanmasını sağlamıştır.¹⁹⁶ Özellikle Marksist klasiklerin çevrilmesi, sosyalizmin gençlik kitleleri içinde yaygınlaşmasını sağladı ve *"bu süreçte Türkiye'nin düşün yapısındaki, örgütlenme yapısındaki gelişmelerde bir işçi sınıfı ve Marksist ideolojiye dayalı örgütlenmeler, partiler, partileşmeler ortaya çıktı."*¹⁹⁷ Bu dönemde özellikle sol kesimdeki gençliği örgütlemek için siyaset arenasında yoğun bir çaba olduğu görülür. Bu açıdan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Milli Demokratik Devrim grubunu oluşturacak olan Türkiye Komünist Partililer (TKP) en çok çaba

¹⁹² Cumhuriyet, 29 Nisan 1960.

¹⁹³ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1960.

¹⁹⁴ Höke, 1989, s. 23.

¹⁹⁵ Can, 1988, s. 48.

¹⁹⁶ Can, 1988, s. 49.

¹⁹⁷ Kepenek, 1999, s. 34.

gösterenlerin arasında sayılabilir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde, 1965 yılına kadar olan dönem, gençliğin örgütlenme ve bilinçlenme sürecine işaret eder.

1965 seçimleri Adalet Partisi'nin (AP) iktidarıyla sonuçlanmıştır. 1950'lerden sonra Amerika ile ekonomik ilişkilerin güçlenmesi ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısındaki şekillenme DP'den sonra AP dönemiyle de devam etti. *"...yabancı sermayeye çeşitli imtiyazlar tanıyan bu politikalar sonucunda Türkiye petrolünden, sanayisine, ulaştırmasından, tarımına kadar emperyalizme bağımlı çarpık bir kapitalistleşme sürecine sokuldu."*¹⁹⁸ 1965 seçimleriyle TİP'in onbeş milletvekilinin parlamentoya girmesi ise, özellikle sol kesimdeki örgütlenmenin bir göstergesiydi. Nitekim gençliğin, işçi sınıfının mücadelesine destek olan ilk eylemi de 1965 yılında gerçekleşti. 17 Mart 1965 günü Ankara'da yapılan sessiz yürüyüş, grevde olan Zonguldak Kozlu Maden işçilerinin polisle girdiği çatışmada iki işçinin ölümünü protesto etmek amacıyla yapıldı.¹⁹⁹

Siyasi arenadaki bu gelişmelerin yanında, dönemin gençlik örgütlenmeleri açısından başlıca iki eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) gibi yarı resmi gençlik örgütlenmelerinde yoğunlaşan sağcı gençlik örgütleri, ikincisi ise Sosyalist Fikir Kulüplerinin (SFK) birleşmesiyle oluşturulan Fikir Kulüpleri Federasyonudur.²⁰⁰ MTTB'de örgütlenen gençlik kesimi hükümetin de desteğiyle özellikle 1966 yılında "hareket karşıtı" bir çerçevede kampanyalar yürütmüştür. Ancak 1965 yılından sonra güçlü bir şekilde örgütlenmeye başlayan ve 1968 gençlik hareketine damgasını vuran, özellikle sosyalist ideolojiye dayalı hareket örgütleridir.

¹⁹⁸ Höke, 1989, s. 27.

¹⁹⁹ Turhan Feyizoğlu, **Mahir**, Gökkuşluğu Basın Yayın, İkinci Baskı, İstanbul, 1996, s. 14; **Cumhuriyet**, 18 Mart 1965.

²⁰⁰ Höke, 1989, s. 29.

4.1. Sosyalist İdeoloji ve Hareketin Örgütleri

1960 yılında ve öncesinde Türkiye sol hareketinde, uzun bir tarihsel süreç boyunca solun en önemli örgütü, 1920 yılında Bakü’de kurulan ve örgütlü yapısı genelde kesintiye uğrayan Türkiye Komünist Partisi’nin kadrolarıdır.²⁰¹ Sol harekette ilk kez 1960’lı yıllarla başlayan süreç, ülkenin siyasal gündemini etkileme konusunda, Türkiye solu ve tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1961 yılında bu açıdan sol hareketin daha sonraki gelişiminde belirleyici olacak iki gelişme yaşanır. “*Bunlardan biri, TİP’in Şubat 1961’de kuruluşu, diğeri de Aralık 1961’de ilk sayısını çıkaran Yön Dergisi çevresinde oluşan harekettir.*”²⁰² Bu anlamda “*TİP, kapitalist olmayan yol-ileri demokrasi tezini öne sürerken, Yön Hareketi de milli demokrasi kavramını ileri sürer.*”²⁰³

Öncelikle Yön, 1960’lı yıllarda iki farklı rol üstlenir. “*Türkiye’de küçük burjuva radikalizmi diye nitelendirilebilecek olan bir hareket ya da yukarıdan devrim özlemleri veya büyük sosyal dönüşümlerin yolunu açmak üzere askeri darbe hayalleri denildiğinde, akla 1961-67’nin Yön’ü gelmelidir.*”²⁰⁴ Aydınların öncülüğünde olan bu dergi, tüm bunların yanında Türkiye için 1960’lı yıllarda “*sol muhalefetin ve sosyal hareketlerin gelişini haber veren ve yine bunlara bir ölçüde aracılık eden bir orgudur.*”²⁰⁵ Yön hareketinin öncelikli amacı kalkınmayı ve sosyal adaleti sağlayacak bir milli demokrasi kurup bir dizi reform gerçekleştirmektir.²⁰⁶ Bu anlamda devrime öncülük edecek sınıf, küçük burjuvazi ve milli burjuvazidir. 1967 yılının Haziran ayında yayın hayatına son veren Yön, solun diğer önemli unsuru olan TİP’in düşünsel evrimine de katkıda bulunmuştur.

TİP, Türkiye’de sendikacılar tarafından kurulan ilk ve tek siyasal partidir. Süreç içinde TİP’e yönelen kitleler arasında, özellikle 27 Mayıs sonrasında aydınlar ile TKP’lilerin bir kısmı olmuştur. TİP’in kuruluşunu izleyen özellikle bir yıl içinde,

²⁰¹ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 46.

²⁰² Can, 1988, s. 52.

²⁰³ Can, 1988, s. 52.

²⁰⁴ Aydınoglu, 2008, ss. 86-87.

²⁰⁵ Aydınoglu, 2008, s. 90.

²⁰⁶ Can, 1988, s. 53.

partiyi ve geleceğini etkileyecek pek çok gelişme yaşanmıştır. 9 Temmuz 1961’de referandumla yeni anayasanın yürürlüğe girmesi, 15 Ekim’de darbe sonrası ilk seçimlerden Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi’nin koalisyonunun çıkması, 20 Aralık’ta Yön dergisinin yayın hayatına başlaması ve 31 Aralık’ta o döneme kadarki en büyük işçi mitingi olan Saraçhane mitinginin yapılması bu önemli gelişmeler içinde sayılabilir.²⁰⁷ 1966 yılının ortalarına kadar TİP açısından kuruluş ve gelişim sürecidir. 1965 yılı seçimleriyle parlamentoya girişi ise, sosyalist hareketin ülke siyasetinde meşru bir unsura dönüşünü gösterir.²⁰⁸

TİP’in siyasal önermesi üç evrelidir. Birinci evre, 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamında kitleleri bilinçlendirme evresidir, bu evreyi ileri demokrasi çerçevesinde kapitalist olmayan bir yoldan işçi-köylü iktidarını kurarak kalkınma için reformların gerçekleştirilmesi takip eder ve son evre ise sosyalizmin kurulmasıdır.²⁰⁹ 1966 yılında sol açısından önemli tartışmalardan biri, Yön Dergisi’nin başlattığı TİP tartışmalarıdır. TİP’in bu süreçte sosyalist devrim hedefine yönelmesi, Yön hareketi içindeki TKP’lilerin ortaya attığı Milli Demokratik Devrim (MDD) tezinin yayılmasının önünü açan etkenlerden biridir. Bu gelişmeler, 1960 öncesi TKP’den gelen kadroların “*genel olarak sol, özel olarak da TİP’e yönelik aktif siyasal ve ideolojik müdahale girişimleri olarak tanımlanabilir.*”²¹⁰ Sonuç olarak, gerek TİP gerek Yön Hareketi içindeki gelişmeler, ülkede 1965 sonrasında toplumsal hareketlerin yükselişe geçmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur.

MDD hareketindekiler, “*...dönemin uluslararası komünist hareketiyle bağlantıları olan komünistlerdir; o nedenle de müdahaleleri, 1960 sonrası Marksizmin (daha doğrusu onun Stalinci versiyonunun), Türkiye’ye girişi olarak nitelenmelidir.*”²¹¹ Bu hareketin ne 1930’ların Kadro hareketiyle ne de Yön hareketiyle ideolojik bağlantısı yoktur. MDD hareketinin Yön ile ilişkisini, “*...1960’lı yıllarda Stalinci komünistlerin - dünyanın pek çok ülkesinde de yapılan türden – milliyetçi devrimcilerle (ya da radikal subay hareketleriyle) ittifak deneyini*

²⁰⁷ Aydınoglu, 2008, s. 106.

²⁰⁸ Aydınoglu, 2008, s. 120.

²⁰⁹ Can, 1988, s. 53.

²¹⁰ Aydınoglu, 2008, s. 122.

²¹¹ Aydınoglu, 2008, s. 165.

*ifade eder.*²¹² Yön dergisinin yayın hayatına son vermesinden kısa bir süre sonra Kasım 1967’de yayın hayatına başlayan Türk Solu ve MDD hareketi içinde Mihri Belli, Reşat Fuat Baraner, Şevki Akşit, Erdoğan Başar, Şerif Tekben, Ziya Oykut, Şaban Ormanlar ve Hulusi Dosdoğru gibi isimler sayılabilir. MDD’ciler yarı bağımlı ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’de öncelikle sosyalist değil, demokratik devrimin gerçekleşmesini öngörürler. Diğer toplumsal tabakalarla birlikte hareket etmek, demokratik devrim için önemlidir ve MDD, Türk Solu’nu bu açıdan merkezi ve birleştirici unsur olarak görür ve herkesi dergide yazmaya davet eder.

Görüldüğü gibi 1960 yılı ve sonrasında yaşanan bu gelişmeler, ilk kez Türkiye’de sol hareketin siyaset arenasında önemli bir yer almasını sağlamıştır. 1960’lı yılların kısmi özgürlük ortamında fikirsel dolaşıma imkan verecek gelişmelerin yaşanması (yazın dünyasındaki gelişmeler gibi), hareket örgütlerinin de bu açıdan güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Hareketin gelişimi ve 1968 yılında yükselişinde önemli rol oynayan sol hareket, TİP ve MDD hareketi merkezli olarak gençlik kesiminin ve tartışmalarının odağında yer almayı başarmıştır. Sol harekette yaşanan hemen her gelişmenin gençlik hareketi içinde yansımaları görmek mümkündür. Sol hareketin bu dönemde kendi içinde tartışmaları, hem ideolojik hem pratik bakımından 1968 hareketinin gelişmesinde ve dönem dönem çıkmazlar yaşamasında rol oynamıştır.

Bu dönemde sol hareketteki gençlik örgütleri ne durumdadır ve hangi hareketlerin etkisi altındadır? 1960’lı yıllarda gençlik hareketindeki ilk örgütlenme faaliyetleri, üniversitelerde kurulan Sosyalist Fikir Kulüpleri (SFK) adı altında başladı. Bu SFK’lar 17 Aralık 1965 yılında bir federasyon çatısı altında birleştiler ve hepsi TİP üyesi ya da sempaticanı olan Fikir Kulüpleri Federasyonunu kurdular. *“FKF mücadelesi üç temel motif taşımaktadır. Giderek yaygınlaşan sosyalizm tartışmaları, yükselen kitle eylemleri içindeki anti-emperyalist gösteriler ve buna karşılık gericilerin gençlik hareketine yönelik şiddet uygulamalarına karşı direniş.*²¹³

²¹² Aydınoglu, 2008, s. 165.

²¹³ Höke, 1989, s. 31.

FKF'nin TİP'e bağımlılığı nedeniyle özellikle gençlik hareketinin yükselişe geçmediği dönemlerde eylemsizlik içinde olduğu dikkat çekicidir. Bu açıdan özellikle 1968 öncesinde FKF'nin TİP'in talimatları dışında ya da onayını almadan harekete geçmemesi kitlelerle arasındaki en büyük sorunsaldı. FKF üzerindeki TİP etkinliği 1968 baharında yapılan ikinci kurultaya kadar devam eder. Nitekim bu gençlik örgütü, kısa bir süre sonra hem düşünce hem eylem bakımından MDD'cilerin daha fazla etkisi altına girecektir. Elbette bu dönüşüm bu kadar kolay olmaz ve MDD'ci kadroların yönetime geldiği Mart 1968 tarihi ile FKF'nin dönüşüme uğradığı Ekim 1969 tarihi arasında, gençlik örgütü beş kez yönetim değişikliğine gider.²¹⁴ FKF'nin Mart 1968'de II. Kurultayı'nda FKF yönetimine, MDD hareketine yakın olanlar da katılır. TİP'in müdahale ettiği son yönetim değişikliğinden sonra MDD'ye yakın olan gençler, bir süre sonra FKF'den ayrılarak Devrimci Öğrenciler Birliği (DÖB) adında yeni bir dernek kurarlar.²¹⁵

FKF III. Kurultayı, 1969 yılının Ocak ayında gerçekleşir. Bu kurultayda, MDD'ciler TİP'lilere göre daha ağırlıklı olarak yönetime gelirler ve MDD tezine uygun görüşler hızla kendini göstermeye başlar. III. Kurultay, öğrenci hareketinin geçişi bakımından önemlidir. Bu süreçten sonra, öğrenci hareketinin daha geniş bir alana yayıldığını görürüz. Toprak işgalleri, grevler, üretici mitingleri ve gündün güne artan emperyalizm karşıtı gösteriler bunlara örnek verilebilir. Tüm bu eylemlerde, öğrenci hareketi işçi ve köylü sınıfı ile yakınlaşmış, bağlarını güçlendirmiştir. 1969 yılının Ekim ayında gerçekleşen IV. Kurultay'da ise, federasyon Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) adını alır. Bu değişiklik, FKF'deki TİP döneminin sona erışı ve gençlik hareketinin evrimi açısından oldukça önemlidir.²¹⁶

1960'ların sonlarında hem gençlik hareketinin hem de toplumsal hareketlerin öncüsü haline gelecek olan Dev-Genç'lilerin, TİP ve FKF'ye yönelttikleri eylemsizlik eleştirisi etkili olmuştur.²¹⁷ Dev-Genç'lilerin eylem konusunda böyle bir heyecan hissetmelerinin önemli bir sebebi, dönemin toplumsal hareketlerine yetişme kaygısıdır. Nitekim 1968 yılının Haziran ayıyla birlikte birbiri ardına pek çok işgal,

²¹⁴ Aydınoglu, 2008, s. 248.

²¹⁵ Can, 1988, s. 56.

²¹⁶ Can, 1988, s. 60.

²¹⁷ Aydınoglu, 2008, s. 249.

boykot ve gösteri düzenlenir. Ayrıca genç nüfusun dinamizmi de söz konusudur ki, 1968 yılında Türkiye’de üniversitede okuyan yüzelli bin dolaylarında genç vardır.²¹⁸ FKF ile başlayan süreçte birkaç yüz kişiden oluşan örgütlenme, Dev-Genç’le birlikte bir-iki yıl içinde iki-üç bin dolaylarına yükselmiştir.²¹⁹ 1969 yılı ise, Dev-Genç’in üniversite eylemleri ve anti-emperyalist protestolar dışında özellikle küçük üreticilerin ve işçilerin eylemlerine daha fazla destek vermeye başladığı bir dönemdir. Bu süreç, öğrenci hareketinin toplumun diğer kesimlerinin mücadelesiyle birleşmesi açısından önemli bir dönüşüm sürecidir. Özellikle kırsal kesimlerde yaşanan toplumsal hareketliliğe Dev-Genç’in ayrı bir önem vermesi, Türkiye solunda bu dönem kabul gören, köylülüğün devrim için öncü olduğu fikri ile birebir ilişkilidir.²²⁰ Çünkü bu dönemde Türkiye’de sol, ideolojisini ağırlıklı olarak Çin, Vietnam ve Küba gibi ülkelerden ilham alarak şekillendirmiştir.

1960’ların sonlarında Çin Komünist Partisi’nin çizgisini Türkiye’ye uyarlamaya çalışma, Türkiye solu açısından önemli bir olgudur. 1950’lerin sonlarında Sovyetler Birliği ile Çin Komünist Partisi arasında yaşanan ideolojik çatışma, başlangıçta Türkiye solunun taraf tutmadığı bir konudur. Ancak, eski TKP’liler dışındaki sol kadroların Çin Komünist Partisi’ne sempati duyduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.²²¹ Nitekim 1970 yılında MDD içinde Doğu Perinçek önderliğindeki bir grup, ideolojik ve siyasal bir tercih olarak Çin Komünist Partisi’nin anlayışını benimsediğini ilan eder.²²² Hareketin teorik dergisi Aydınlık, Mihri Belli ve Doğu Perinçek arasındaki anlaşmazlıkla birlikte tekrar bir bölünme yaşar ve Ocak 1970’te Beyaz Aydınlık (Proleter Devrimci Aydınlık) yayınlanmaya başlar.²²³

1970 yılının önemli ivmelerinden biri, özellikle işçi sınıfının toplumsal hareketliliğinin yükselişidir. İşçi sınıfı ve sendikaların gelişimiyle hız kazanan bu süreç, özellikle yeni sendika yasasına karşı yapılan 15-16 Haziran olaylarında doruk

²¹⁸ Ahmet Taner Kışlalı, **Öğrenci Ayaklanmaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 53.

²¹⁹ Aydınoglu, 2008, s. 250.

²²⁰ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2136.

²²¹ Aydınoglu, 2008, s. 277.

²²² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2140.

²²³ Can, 1988, s. 60.

noktasına ulaşmıştır.²²⁴ Bu olaylarla birlikte, 1970 yılı ve sonrasında yükselen şiddet olayları Türkiye solunda özellikle pratik açıdan dönüm noktasıdır. Toplumun hemen her kesimindeki hareketlenmelere müdahale eden ve aynı zamanda aşırı sağ paramiliter grupların saldırılarına karşı da mücadele veren Dev-Genç, bu süreçte kendini ülke siyasetinin tek öznesi olarak görmektedir.²²⁵ Nitekim Dev-Genç'in teori ve pratikte yaşadığı dönüşümü 1960'lardan beri sol hareketin durumu içinde anlamak gerekir. Aynı zamanda ülke genelinde derinleşen siyasal kriz ortamı ve toplumsal hareketlerin yükselişe de, bu açıdan Dev-Genç'i sorumluluk almaya itmiştir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde, 1970-1971 yıllarında karşımıza silahlı mücadele olgusu çıkar.

1970-1971 yıllarında sol örgütlenmelerden çıkan ve silahlı mücadelede yer alan militanlar Dev-Genç üyesi öğrencilerdir. Özellikle bu dönemde MDD hareketinin krizi, Dev-Genç kadroları için büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.²²⁶ Bu sebeple gençlik hareketi, solun içinde bulunduğu krizden dolayı öğrenci dernekleri veya TİP içinde mücadele yürütemez hale gelmiştir. Bu anlamda sol hareketteki silahlı mücadelenin yükselişini, siyasal kriz, 12 Mart 1971 Muhtırası'nın yarattığı baskı ortamı ve paramiliter gruplara karşı savunma nedenleri kadar, bu yönüyle de anlamak oldukça önemlidir. 1971-1972 yılının silahlı eylemleri tarihte ilk kez sol hareketten gelmektedir ve örgütler bunu stratejik bir yöneliş olarak ifade etmiştir. Elbette Türkiye solu açısından bu stratejinin doğruluğu tartışmalıdır. Ancak 1960'larda ilk kez toplumun geniş kesimlerinin sol hareket sayesinde özne haline gelebildiği düşünülürse, silahlı eylemlerin sol kadrolarda daralma yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak özellikle üniversite gençliğinin 1960'lı yıllarda DP uygulamalarına ve emperyalizme karşı başlattıkları hareketin, 1960'ların sonlarına kadar yükselen bir ivmeyle geliştiğini ve dönemin sol hareketleriyle ilişkili olarak yürüdüğünü görüyoruz. Bu açıdan sol harekette yaşanan gelişmelerin, gençlik hareketinin evriminde önemli rolü olmuştur. 1970 yılıyla birlikte hareketin

²²⁴ Cumhuriyet, 18 Haziran 1970.

²²⁵ Aydınoglu, 2008, 300.

²²⁶ Aydınoglu, 2008, s. 301.

radikalleşmesinde bile, bunun etkilerini görmek mümkündür. Elbette pratik bakımdan hareketin radikalleşmesini, 1968 yılıyla başlayan protesto döngülerinin bir sonucu olarak algılamak gerekir. Daha sonraki bölümlerde özellikle işgal eylemlerinde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz bu evrim süreci, gençlik örgütlerinin politik şiddeti nasıl benimsediklerini anlamayı kolaylaştıracaktır.

4.2. Bilişsel Oryantasyon: Anti-emperyalizm ve Amerikan Karşıtlığı

Türkiye tüm dünyada yükselen 1968 hareketlerine eklenirken, özellikle gençlik hareketinde hangi merkezi talep veya tepki çerçevesinde bilişsel uyum yaşamıştır? Bu çerçeve, elbette ülkelerin kendi dinamikleri tarafından ortaya çıkar. Ancak hareketlerin hem içine, hem içinden yayılması noktasında önemli bir role sahiptir. Anti-emperyalizm, 1960'lı yıllarda Türkiye'de hareketin başat söylemidir ve gençlik eylemlerinin esas içeriğini oluşturur. Elbette bunu belirtirken, bu dönemde hareketin sınıf mücadelesini ve faşizm karşıtı yönünü görmezlikten gelmemek gerekir. Ancak, 1960'lı yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinde anti-emperyalist mücadelelerin ön plana çıkması, hareketin bu yönünü daha da güçlendirmiştir. Özellikle Vietnam'da Amerika'ya karşı verilen mücadele ile Çin ve Küba devrimleri, bu yönüyle hareketin esin kaynağı olmuşlardır.

*“Türkiye’de ilk anti-Amerikan gösteriler 1964 yılının Ağustos ayında Amerika’nın Kıbrıs meselesinde Yunanistan’ı destekleyen bir politika izlemesi ve Türkiye’nin adaya müdahalesine engel olması dolayısıyla gerçekleşti.”*²²⁷ Özellikle gençlik kesiminin bu dönemde Amerika’yı ve Yunanistan’ı protesto etmek için gösterilere yoğun olarak katıldığı görülür. Nitekim Türkiye’nin Kıbrıs’a çıkarma yapma kararının Amerika tarafından engellenmesinin ardından 6. Filo’nun Türkiye karasularını ziyaret etmesine karşı çeşitli gösteriler gerçekleştirilmiştir.²²⁸ Bu yıllarda Amerikan karşıtı gösterilerin merkezinde iki kampanya vardır. Bunlardan biri, “NATO’ya Hayır” kampanyası, bir diğeri de Türkiye’yi ziyaret eden Amerikan donanması 6. Filo’ya karşı yapılan gösterilerdir.

²²⁷ Muzaffer Kaya, “Türkiye’de Anti Emperyalist Mücadele (1965-71)”, **Journal of Historical Studies**, 2006, s. 4.

²²⁸ **Cumhuriyet**, Ağustos, 1964.

Haziran 1967’de Dolmabahçe limanına demirleyen 6. Filo’ya karşı öğrenci örgütlerinin Beyazıt’tan Taksim’e kadar bir yürüyüşü gerçekleşir. Yine ekim ayında, 6. Filo’ya karşı, personelin karaya çıkmasını engellemek için oturma eylemi gerçekleştirilmiş ve eylemler, açlık grevi, Amerikalı denizcilerin hırpalanması, şapkalarının çalınması ve yumurta atılması gibi protesto şekilleriyle devam etmiştir.²²⁹ Amerikan karşı protestolar 1968 yılında doruğa ulaşmıştır. Mayıs ayında İstanbul’da düzenlenen “NATO’ya Hayır” haftasında özellikle işçi semtlerinde halk ozanlarının katılımıyla halka NATO ve emperyalizm anlatılmıştır.²³⁰

Temmuz 1968’de 6. Filo’nun İstanbul’a gelişi ile Amerikalı askerlere taciz eylemleri devam etmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi’nde (İTÜ) çıkan olaylarda Vedat Demircioğlu’nun ağır yaralanması, protesto gösterilerini artırmış, özellikle Dolmabahçe’de Deniz Gezmiş, Mustafa Gürkan gibi öğrenci liderlerinin önderliğinde pek çok Amerikalı’nın denize atıldığı ve malzemelerinin yakıldığı eylem, anti-emperyalist hareketin simgesi haline gelmiştir.²³¹ İTÜ’deki olayların yayılmasıyla anti-emperyalist gösteriler Ankara’ya da sıçramış ve çeşitli Amerikan kuruluşlarına yönelik eylemler düzenlenmiştir. TUSLOG binasının duvarlarının boyanması bu eylemlerden biridir.²³² Yine 30 Ekim 1968’de öğrenci örgütleri, emperyalizmi, işbirlikçilerini ve Atatürk’ün fikirlerini anlatmak için Samsun’dan Ankara’ya “Tam Bağımsız Türkiye İçin Öğrenci Yürüyüşü” düzenlediler.²³³ Bu tip eylemler, 1969 yılında da yoğun olarak devam etmiştir. 1969 yılının başında Amerikan elçisi Robert Kommer’in arabasının ODTÜ’de öğrenciler tarafından yakılması, anti-emperyalist eylemler bakımından bir dönüm noktasıdır.²³⁴

Elbette anti- emperyalist ve Amerikan karşıtı gösteriler, sadece öğrenci ya da gençlik hareketinin tekelinde değildir. İşçi sınıfı, özellikle NATO üslerinde ve Amerikan şirketlerinde çalışan işçilerin işten çıkarılmalarına karşı ve çalışma koşullarını protesto etmek için eylemler düzenlemişlerdir. Örneğin İstanbul’a 6.

²²⁹ Kaya, 2006, s. 5.

²³⁰ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1968; Harun Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 62-84.

²³¹ **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1968.

²³² Höke, 1989, s. 46.

²³³ **Cumhuriyet**, 1-2 Kasım 1968.

²³⁴ **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1969.

Filo'nun ziyareti üzerine, çoğunluğu işçilerden oluşan sendikaların ve meslek kuruluşlarının destek verdiği en büyük yürüyüşlerden biri 16 Şubat 1969'da gerçekleşmiş ve tarihe Kanlı Pazar olarak geçmiştir.²³⁵ Bununla birlikte gençlik hareketi, kırsal kesimde de anti-emperyalist bilincin yükselmesi için mücadele etmiştir.

1970 yılında gençlik hareketinin silahlı mücadeleye yönelmesi, anti-emperyalist protesto şekillerinde değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde daha çok Amerikan kuruluşlarına sabotaj düzenlemek, yabancı askeri personeli kaçırmak gibi eylemlerin düzenlendiği görülür. 12 Mart 1971 askeri darbesiyle birlikte anti-emperyalist mücadele kesintiye uğrasa da, tüm bu eylemlerin ülkede bazı değişikliklerin yapılmasını mecbur kıldığı görülür. 1969 yılında Amerika ile yapılan bir anlaşmayla Türkiye'deki Amerikan askeri personel sayısı 27 binden 6400'e indirilmesi, bazı radar ve üslerin yönetiminin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devredilmesi bu değişikliklere örnek gösterilebilir.²³⁶

Sonuç olarak, hareket boyunca ve özellikle 1965-1971 yılları arasında anti-emperyalist ve Amerikan karşıtı mücadelenin, başta öğrenci hareketi olmak üzere toplumun hemen her kesiminde, gündelik yaşamın bir parçası haline geldiğini görüyoruz. Öğrenci hareketinin yükseldiği 1968 yılında akademik taleplerle başlayan sürecin, çok kısa bir süre sonra anti-emperyalizmle bütünleştiğini, mücadele sırasında kullanılan araçlarda (bildiri, slogan, afiş vs.) görmek mümkündür. Yine emperyalizm karşıtı eylemlerin, onu gerçekleştiren kesimlerin çıkarlarına ters düşmediği ölçüde başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, gençlik hareketi içinde genellikle Amerikan üslerinin kapatılması yönündeki çaba, işçiler tarafından benzer şekilde değerlendirilmez. Çünkü onlar, çalışanların işsiz kalmasını değil, çalışma koşullarının düzelmesini isterler. *“Bağımsızlık sorunu” gerçekten de asıl olarak öğrencilerin ve solcu aydınların gündemindeydi. İşçiler ve köylüler ise bu sorunla pratik mücadeleleri arasında örtüşmeler olduğu sürece “bağımsızlık sorununu” kendi sorunları olarak gördüler.*²³⁷ Sonuçta anti-emperyalist mücadeleyi

²³⁵ Cumhuriyet, 17 Şubat 1969.

²³⁶ Kaya, 2006, s. 7.

²³⁷ Kaya, 2006, s. 10.

sadece ulusal bağımsızlık meselesi olarak görmemek gerekir, bu aynı zamanda kapitalizmin yarattığı toplumsal çelişiklere karşı bir başkaldırımı ifade eder.

4.3. Protesto Taktik ve Biçimleri

Dünyadaki pek çok örneğinde olduğu gibi Türkiye’de de, 1960’lı yıllarla birlikte geleneksel taktiklerin yanında pek çok yeni protesto biçimlerinin kullanıldığını görüyoruz. 1960 yılında ve sonrasında Demokrat Parti iktidarına karşı yürütülen mücadelenin en önemli protesto biçimleri, kitlesel yürüyüş ve gösterilerdi. Dönemin en önemli gösterileri, 29 Nisan 1960 ve 555K olaylarıdır. 29 Nisan eylemi, öğrencilerin iktidar aleyhine düzenledikleri bir gösteridir ve polisin sert müdahalesi sonucunda 555K eylemi gerçekleşmiştir.²³⁸ Bu eylem aynı zamanda dönemin en büyük “korsan eylemi” olma özelliğini de taşır.²³⁹ Nitekim gösteri ve yürüyüşler bu anlamda yeni bir protesto biçimi olarak düşünülemez ve hareket boyunca her dönemde sıklıkla kullanılmıştır.

1964 yılında Kıbrıs olayıyla birlikte ilk emperyalizm ve Amerikan karşıtı gösterinin yapıldığını daha önce de ifade etmiştik. 6. Filo eylemleri başta olmak üzere hareket boyunca devam eden bu gösterilerde, pek çok protesto yönteminin kullanıldığı görülür. Yürüyüşler ve gösteriler dışında, bu protestolarda, Amerikalı askerleri hırpalama, denize atma, yollarını kesme, şapkalarını almaya kadar pek çok taciz eyleminin yanı sıra, bayrak yakma, Amerikan bayrağının yerine Türk bayrağı çekme gibi protesto şekilleri de kullanılmıştır. 1967 yılında yapılan 6. Filo eylemlerinde bunlarla da yetinilmemiş, çürük yumurta atma, mürekkep fişkırtma gibi protestolar da gerçekleşmiştir.²⁴⁰

1968 yılı, öğrenci hareketinin ve dolayısıyla protestoların en yoğun yaşandığı yıldır. Bu dönem gerçekleşen eylemleri, akademik talepler için yapılan eylemler, anti-emperyalist eylemler ve işçiler, köylüler ve toplumun diğer kesimleri ile yapılan

²³⁸ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1960.

²³⁹ Tuncay Çelen, “Türkiye’de ve Dünya’da 68 Hareketi”, **68’in 30. Yılı Dünya Gençlik ve Türkiye Sempozyumu Kitabı**, 68liler Birliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 109.

²⁴⁰ Çelen, 1999, s. 120.

dayanışma eylemleri olarak kategorize etmek mümkündür.²⁴¹ Üniversitelerde yönetime katılma, harçların düşürülmesi, barınma, beslenme, kitap, burs gibi sorunların giderilmesine yönelik talepler çerçevesinde 1964'ten beri reform talep ediliyordu. Bu talepler etrafında üniversitelerde yoğun olarak işgal ve boykot eylemleri gerçekleştirildi. İşgal ve boykot eylemleri, diğer protestolara göre harekete dinamizm vermesi açısından çok önemli eylemlerdir. Bu eylemler sırasında karşıt görüşlü öğrenciler arasında çıkan çatışmalar, zamanla protesto taktiklerinin de dönüşümünü sağlamıştır. Protesto taktiklerinin dönüşümüne sebep olan bir diğer durum ise, üniversite sınırları içinde gerçekleşen eylemlerin kamuoyuna doğru bir şekilde yansıtılmaması veya hiç ulaşmamasıdır. Bu sorun, öğrenci hareketini sınırları dışına çıkmaya, fabrikalara, köylere ve gecekonduca giderek halkın taleplerine destek olmaya itmiştir.

1968 yılında emperyalizm ve Amerikan karşıtı protestolarda kampanyaların düzenlendiği de görülür. Örneğin Mayıs ayında düzenlenen “NATO’ya Hayır” kampanyası bu açıdan önemli bir girişimdir.²⁴² Yine Türkiye’deki Amerikan kuruluşlarına karşı gerçekleştirilen protestolar, bu süreçte sıklıkla kullanılan diğer taktiklerdendir. Ankara’da Amerikan Haberler Merkezi ve Pan Amerikan Havayolları’na molotof kokteylli saldırı ve Tuslog Komutanlığı’nın duvarlarının siyaha boyanması bu protestolara örnek gösterilebilir.

1969, Türkiye’de sınıflar arasındaki mücadelenin bütün coğrafyaya yayıldığı bir dönemi gösterir ancak hareketin merkezinde yine Amerikan karşıtı protestolar vardır. Bu yılın ilk önemli olayı, Amerikan Büyükelçisi Robert Commer’in makam aracının ODTÜ’de yakılmasıyla başlamıştır.²⁴³ Bu olay açık olarak, 1969 ile birlikte protesto taktiklerinde şiddet eğiliminin artacağını işaret etmişti. Nitekim 16 Şubat 1969’da İstanbul’da yapılan “Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü” ile devam eden olaylar, harekette şiddet olgusunun nasıl geliştiğini gösterir. Ancak bu sürece kadar, harekete katılanların şiddet unsurları güçlü değildir, şiddeti yaratan unsurlar, genellikle devletin güvenlik güçleri ve sağ paramiliter güçlerdir. Kanlı

²⁴¹ Çelen, 1999, s. 115.

²⁴² **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1968.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1969.

Pazar olayının ardından tekrar üniversite işgalleri gerçekleşir ki 1969, işgal eylemleri bakımından Türkiye’de en zengin yıldır.

Özellikle gençlik hareketinin kullandığı protesto taktikleri konusunda önemli bir değişim noktası, FKF’nin Dev-Genç’e dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde gençlik hareketi yoğun olarak, işçi ve köylü eylemlerini destekler. Köylü hareketinde, toprak işgalleri ve toprak reformu için mitingler düzenlenir. Akhisar, Ödemiş, Uzunburun, Torbalı, Söke, Malatya, Gaziantep, Lice, Siverek, Suruç, Batman, Van, Muş gibi Türkiye’nin pek çok yerinde gerçekleşen eylemler bunlara örnek gösterilebilir.²⁴⁴ Benzer şekilde işçi sınıfı da, 1969-1971 yılları arasında yoğun bir mücadele dönemi geçirmiştir. Direnişler, fabrika işgalleri, grevler en çok kullanılan protesto taktikleri haline gelmiştir. Daha önce sadece öğrenci hareketi tarafından deneyim edilen işgaller, 1968’de ilk kez İstanbul’da Derby Lastik Fabrikası’nın işgali ile işçilerin de mücadele aracı olmuştur.²⁴⁵ 1969 yılında gerçekleşen Demir-Döküm, Sungurlar ve Singer işgalleri, çevre gecekondularda yaşayan halkın desteği ile protestolarda büyük dayanışma örneklerini gösterir. Bu dönemde kullanılan protesto taktiklerinden sloganlara kadar pek çok yeni unsur, işçi sınıfındaki siyasallaşmanın önemli göstergeleridir. Alpagut ve Güntern grevlerinde, işçilerin fabrikaya el koyarak üretimi sürdürmeye devam etmeleri, üretimin aktif öznesi olduklarını vurgulama ihtiyacının bir ürünü olarak görünmektedir. Yine bu dönemde 2 Mayıs’ta İzmir Limanı’na NATO’ya ait malzeme getiren bir geminin kaptanının işçiler tarafından kaçırılması da başka bir protesto taktiğine örnektir ve anti-empyralist eylemlerin işçi sınıfında da geliştiğine işaret eder.²⁴⁶ İşgallerden özellikle Alpagut grevinden sonra, İstanbul’da meydana gelen Silahtar’daki Türk Demir-Döküm Fabrikası işgali, işçi sınıfının eylem düzenlenişi ve işleyişi bakımından örnek teşkil edecek önemde bir olaydır. *“Bu dönemin önemli işçi eylemleri arasında Ereğli Demir Çelik (30 Eylül), Adana’da Çukurova Çimento (20 Ağustos), İzmit’te Rabak (7 Eylül), İstanbul Şehir Hatları İşletmesi (16 Ekim), İstanbul’da EAS Fabrikası (21 Kasım) işçilerinin grevleri sayılabilir.”*²⁴⁷

²⁴⁴ **Cumhuriyet**, Şubat-Mart-Nisan, 1969.

²⁴⁵ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1968.

²⁴⁶ **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1969.

²⁴⁷ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 2148.

1969 yılı üniversiteler açısından da oldukça hareketliydi ve özellikle Nisan ayında işgal ve boykotlar tüm ülkeye yayılmıştı. Ancak baskı unsurlarının giderek artması, öğrenci hareketinin protesto yöntemlerini değiştirmesine sebep oldu. Sokak çatışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde, ilk kez işgal sırasında üniversiteye müdahale eden polise karşı yaygın biçimde ses bombası ve molotof kokteyli kullanıldı. Nitekim 1970’li yıllarda hareketin radikalleşmesiyle birlikte, öğrenci hareketinde kullanılan protesto taktiklerinin daha çok şiddet eğilimli, daha az barışçıl olduğu görülür.

1970 yılının son aylarından 1972 yılının Nisan ayına kadar gerçekleştirilen silahlı eylemleri, gerçek anlamda bir gerilla hareketi olarak tanımlamak zor görünmektedir.²⁴⁸ Bu hareketin özellikle şehirlerde gerçekleştirdikleri protesto taktikleri, *“birkaç banka soygunu, bir işadamı ve bir çocuğun fidye alınmak amacıyla kaçırılması, Ankara’da önce bir sonra dört Amerikalı askerin kaçırılması, birkaç bombalama, İsrail’in başkonsolosunun kaçırılması ve öldürülmesi, Ünye’de dört İngiliz teknisyeninin kaçırılması ve nihayet Ankara’da jandarma genel komutanını kaçırmaya teşebbüsü”*²⁴⁹ olarak sıralanabilir. 1971 yılının Mart ve Nisan aylarında Nurhak bölgesinde küçük bir militan grupla başlayan kırsal alandaki silahlı eylemler ise, Haziran ayının ilk silahlı çatışmasıyla sona ermiştir.²⁵⁰

Sonuç olarak, Türkiye’de 1960’lı yıllarla birlikte harekette geleneksel olarak kullanılan gösteri, miting ve yürüyüş eylemlerine pek çok yeni protesto şeklinin katıldığı görülür. Özellikle barışçıl protesto taktikleri içinde işgal ve boykotlar önemli rol oynamaktadır. Üniversitelerde başlayan işgal eylemlerinin, toplumun diğer kesimlerinde de kullanılmaya başlaması, bu protesto taktiğinin dinamikleriyle ilişkilidir. Çünkü işgal eylemleri, taleplerin gerçekleşmesi bakımından olmasa da, kitleleri mobilize etmek anlamında oldukça başarılı olmuştur. Genelde işgallerle eş zamanlı ya da işgalleri önceleyen boykot eylemleri ise, özellikle ders boykotları yani derslere katılmama eylemleri şeklinde gerçekleşmiştir ancak daha sonraki süreçte bu protesto şeklinin, emperyalizm karşıtı eylemler için ürün boykotları olarak

²⁴⁸ Aydınoglu, 2008, s. 302.

²⁴⁹ Aydınoglu, 2008, s.302.

²⁵⁰ Aydınoglu, 2008, 302.

kullanıldığı birkaç örneğe de rastlanır. 1960'lı yıllarda başlayan ve 1968'de en yoğun şekilde gerçekleşen protestolar içinde Amerikan karşıtı, anti-emperyalist protesto taktikleri, her dönemde sıklıkla kullanılmıştır. Amerikalı askerlere yapılan taciz eylemlerinden, Commer'in arabasının yakılması eylemine kadar bu protesto taktiklerinde çeşitlilik ve dönüşüm dikkat çekicidir. 1970'li yıllarla birlikte ülkede işçi ve köylü hareketinin yükselişe geçişi, aslında iki farklı protesto tarzının eşzamanlı olarak yaşandığı bir döneme denk düşer. Bir tarafta gençlik hareketi, üniversite kampüslerinden çıkıp sokak çatışmalarına yoğunlaşırken, diğer tarafta barışçıl protesto taktiklerini terk etmemiş bir işçi ve köylü hareketi söz konusudur. Bu durum aslında özellikle gençlik hareketinin içine düştüğü çıkmazla ilişkilidir. Nitekim gençlik hareketinde ilerleyen süreçte barışçıl protesto taktikleri tamamen terk edilmiş ve silahlı eylemler merkezi bir öneme sahip olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1968-1970 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN ÜNİVERSİTE İŞGALLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üniversite işgallerinin, 1960'lı yıllarda Türkiye'de hareketin aktörleri için seçilmesini etkileyen imkânlar ve sınırlılıklar vardır. Bunların, uluslararası ve hareket içinde yayılmayı kolaylaştıran kanalları sayesinde de, hareketler arası etkileşim gerçekleşmiştir. İlk olarak 10 Haziran 1968'de, üniversitede başlayan ve 1970-1971 yıllarında radikalleşen öğrenci hareketinde gittikçe terk edilen bu eylem biçimi, yine bu dönemde köylü ve işçi hareketinde sık kullanılan bir eylem biçimine dönüşmüştür. İşgal eyleminin bu dönemde kullanılmasında, özellikle eylemin niteliksel boyutları önem taşımaktadır. Bu bölümde, işgalleri anlattıktan sonra saptamaya çalıştığımız bu niteliklere, eylemin başarısı, zorluğu, denenebilirliği, öyküsel uygunluğu ve aktörlerin ihtiyaçları gibi etkenleri örnek göstermek mümkündür.

Yayılma sürecinde etki, iletişim ve örnek eylem aşamalarından özellikle iletişim süreci, yayılmayı sağlayan kanallara işaret eder. Bu açıdan uluslararası yayılma kanallarının en önemlilerini, kitle iletişim araçlarından gazete ile dönemin çeviri yayınları olarak belirtmek mümkündür. Tüm bunların yanında, işgal eyleminin hareketin içinde yayılmasını sağlayan kanallar da mevcuttur. Bu kanallar, uluslararası kanalların aksine, daha çok doğrudan iletişimi sağlayan kanallardır ve en önemlisi hareketin örgütleridir. Örgütlerin, yani özellikle FKF veya Dev-Genç'in rolünün yanında, hareketin ortaya çıktığı yerlerin de yayılmaya uygun oluşu, etkileşimi kolaylaştıran etkenlerdendir. Bu bölümde, tüm bu unsurlar çerçevesinde hareketin yayılması, sistematik olarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. 1968-1970 Yılları Arasında Üniversite İşgalleri

1968 yılında başlayan üniversite işgalleri, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden (DTCF) sonra, İstanbul'daki ve Ankara'daki diğer fakültele yayılmaya devam ederek ilerlemiştir. 1968-1970 tarihleri arasındaki işgal eylemlerini aşama ve gelişim olarak kategorize etmek mümkündür. Çünkü, bu tarih aralığında üniversite işgal eylemleri, özellikle 1968-1969 yıllarında gerçekleşmiş, daha sonraki süreçte ise protesto döngüsü çerçevesinde politik şiddete dönüşerek azalmaya başlamış ve bu dönemde terk edilmiştir. Ancak bu dönemde hareketin diğer kesimlerine yayılma süreci tamamlanmış bir eylem biçimi olduğundan, etkinliğini korumaya devam etmiştir. Bu kısımda, gerçekleşen üniversite işgalleri, önemli olaylarla birlikte özetlenmeye çalışılmış ve süreç, geçişlerin anlaşılması bakımından dönemlere ayrılmıştır.

1.1. 1968 Yılı Üniversite İşgalleri

1968 yılının Haziran ayına kadar üniversitelerde kitlesel öğrenci hareketinden bahsetmek çok mümkün değildi. Ancak bir öğrenci hareketinin olmadığını söylemek yanlış olur. Özellikle DP uygulamalarına ve emperyalizme karşı 1960'lı yıllarda pek çok protesto gerçekleşti. 1968 yılının Mayıs ayında da yine benzer kampanyalar düzenlendi. Örneğin, onyedinci öğrenci örgütünün ortaklaşa düzenlediği "NATO Haftası", Mayıs ayında başladı ve başladığı ilk günden itibaren polislerle çatışmalar, gözaltına alınmalar yaşandı.²⁵¹ İşgaller için en büyük etkiyi ise, 1968 Mayıs'ında Fransa'da yaşanan olaylar yarattı. Hâlihazırda çelişkilerini barındıran üniversitelerde öğrenciler, tüm dünyaya hızla yayılan bir eylemi örnek alarak, daha fazla konuşmaya ve tartışmaya başladılar. Eylemlerin, elbette Avrupa ve Amerika'daki işgallerden farklı yönleri olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de üniversite gençliğinin işgallerde ilk hedefi, üniversite ve fakülte yönetimine katılmadır. Bu anlamda hareketlerin hemen hepsinde öğrencilerin üniversitede söz sahibi olmak istemelerinin ortak talep olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin kimi öğretim üyeleri işgallerin sebebini, öğretim sisteminde öğrencilerden, öğretim kadrosundan ve öğretimin

²⁵¹ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1968.

maddi olanaklarından oluşan üçlü ahengin bozulması olarak yorumlamıştır.²⁵² Kimileri ise, işgale sebep olan unsurları iki grupta sınıflandırmıştır. Bu anlamda ilk grupta, öğretim sisteminin yetersizliği, hocaların durum ve tutumları, kitapların çokluğu, kabarıklığı, pahalılığı, sınıfların kalabalık oluşu; diğer grupta da, imtihan usulleri ve şekli gibi sebepler gösterilmiştir.²⁵³ Buradan hareketle, en azından ilk işgallerin akademik taleplere yönelik olduğu açıktır.

Bu dönemde akademik taleplerle 10 Haziran 1968'de Ankara DTCF'de başlayan işgal eylemlerinin, öncesinde boykotları örgütlediği görülür. Aynı üniversitenin hukuk ve fen fakültelerine, ardından da İstanbul Hukuk Fakültesi'ne yayılan boykotlar, daha sonra üniversite işgallerine dönüştü. 10 Haziran günü gerçekleşen ilk işgali Gün Zileli şu şekilde aktarıyor: “ ... *Öfkeli öğrenciler, sınav sisteminden şikâyet ediyor, Talebe Cemiyeti Başkanından, işe el koymasını, bir şeyler yapmasını istiyorlardı. Bu öğrencilerin sınavdan çıktıkları ya da sınavı terk ettikleri anlaşılıyordu... Bir öğrenci, 'boykota gidelim' diye bağırdı, onun yanındaki bir başkası, 'boykota değil, işgale' dedi. Bir başkası, 'Avrupa'da öğrenciler nasıl yapıyorsa, biz de öyle yapalım...'*²⁵⁴ İlk işgal, kimsenin planlaması olmadan, kendiliğinden, Fransa'daki işgallerden esinlenerek başladı. Daha sonra hem hareketin hem de işgallerin yayılmasında merkezi öneme sahip olacak olan FKF'nin, ilk işgale tereddütle yaklaşması dikkat çekicidir. İlk işgal, FKF içinde ciddi fikir ayrılıkları yaratması bakımından da çok önemlidir. İşgalin gerekliliğine inanan MDD hareketi yanlıları ile partinin izni olmadan katılmanın yanlış olduğunu düşünen TİP'liler, yollarını kesin olarak ayırdı. İlk işgalin harekette yarattığı bölünmeden de anlaşıldığı gibi, ilk işgal ayrı bir öneme sahiptir, çünkü yayılmayı başlatan bu eylemdir.

Mayıs 1968'de özellikle Fransa'da yaşanan hareketlilik, ilk işgal eylemi için en önemli ilham kaynağıdır. 1968 hareketinde Fransa'da ilk işgaller aslında, 1963 yılına kadar geri gider ve bu ülkede işgal eylemi ilk kez 1968 hareketleri ile denenmemiştir. Türkiye için ise durum böyle değildir; işgal eylemi 1960'lı yıllarda 1968 öncesinde kullanılan bir eylem biçimi olmamakla birlikte, tarihsel bakımdan da

²⁵² Cumhuriyet, 20 Haziran 1968.

²⁵³ Cumhuriyet, 26 Haziran 1968.

²⁵⁴ Zileli, 2008, s. 288.

işgal eylemine yabancı kalınmıştır. Öyleyse, neden ilk işgalde Fransa 1968 Mayıs'ından etkilenilmesine karşın, Türkiye'de ilk işgal Haziran ayını beklemiştir? Bu durum, Türkiye'nin işgal eylemine yabancı olmasıyla birebir ilişkilidir. İşgal eyleminin yayılması söz konusudur ancak, bu dönemde denenmemiş bir eylem biçiminin, öğrenci kitleleri tarafından hemen gerçekleştirilmesinin çekinceleri olmuştur. Bunun en önemli göstergeleri, ilk işgal eyleminin, Latince sınavının ertelenmesi haberiyle öğrenciler tarafından spontan bir şekilde gerçekleşmesi ile FKF içinde kontrol endişesiyle bölünmelere sebep olmasıdır.

DTCF işgalini, 11 Haziran'da Hukuk Fakültesi, ardından da 12'sinde İstanbul Üniversitesi işgalleri izlemiştir. İstanbul Üniversitesi işgali sırasında yayınlanan bildiriye şöyle denilmekteydi; *“Öğrenciyi ezen yönetmelik hükümlerine karşı birleşmenin zamanı gelmiştir. Bu yönetmelik, elemesi ile barajı ile tek dersten bekletmesi ile ve her gün arka arkaya imtihana girilmesi ile tamamen keyfi, tefessüh etmiş bir emirler bütünüdür... Meşruiyetini yitirmiş, öğrenciyi kendine köle eden bu yönetmeliğin derhal tasfiyesi gerekmektedir...”*²⁵⁵ Bu olayların ardından İzmir ve Erzurum'daki üniversitelerde de işgaller başladı ve birkaç gün içinde ülkedeki pek çok üniversite, öğrenciler tarafından boşaltıldı.

Haziran ayı işgalleri, yönetim kurullarının öğrencilerin bazı taleplerini kabul etmesiyle sonlanmıştı. Ancak, öğrenciler sıkça, kısa zamanda yerine getirilebilecek isteklerin sorunun kökünü çözmediğini, bunun için devrimin şart olduğunu ifade etmeye başladılar. Bu sürecin hemen ardından, boykotlarla protestolar devam etti. Boykotlar, niteliği bakımından daha çok derslere ve sınavlara girmeme şeklinde uygulandı. Boykotların, bu açıdan işgallerin hemen öncesinde veya hemen sonrasında, en sık kullanılan eylem biçimi olması ayrıca dikkat çekicidir. Haziran işgal eylemlerinden sonra işgaller, hem üniversite gençliği bakımından hem de diğer toplum kesimleri bakımından sıkça kullanılan bir eylem biçimi olacaktır. Nitekim öğrencilerin daha sonra yayınladıkları bildirimlerde işgal eyleminin daha farklı yerlerde de gerçekleştirilebileceğinin mesajları verilmiştir; *“Ağır suç olarak nitelendirilen üniversite işgalleri, öğrenciye işgalden başka sesini duyurma olanağı*

²⁵⁵ Cumhuriyet, 12 Haziran 1968.

*tanımayan zorba yönetimlere karşı girişilmiş bir harekettir. Halkın çıkarlarına uygun işlemeyen kuruluşlara el koymak, üniversite öğrencisinin kutsal görevidir.*²⁵⁶

Haziran ayında, protestoların yoğunluğuna paralel olarak güvenlik güçleriyle ve hareket karşıtlarıyla çatışmalar da artmıştır. Özellikle ilk işgallerde işgal komitesi içinde de yer alan sağ görüşlü öğrencilerin, politika olarak işgalleri kırmak yönünde hareket ettikleri görülür. 15 Haziran'da boykot kırıcılarla çıkan çatışmada, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde pek çok kişi yaralanmıştır.²⁵⁷ Aynı şekilde Ankara'da İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde boykota gitmek isteyen öğrencilerle, karşıt görüşlüler arasında silahlı çatışmalar olmuştu.²⁵⁸ Felsefe bölümü işgalinde, sağ görüşlü öğrenciler tarafından saldırılar gerçekleşmiş ve bu olay fakülteadaki bütün öğrencilerin tepkisini artırmıştır. Temmuz ayının başında bazı işgal ve boykot komitesi yöneticilerine tahkikat yapılmaya başlanmıştır.²⁵⁹

Temmuz ayının ilk günlerinde, işgalin bir eylem biçimi olarak, farklı toplum kesimlerine de intikal ettiğini gösteren ilk örnek yaşandı; Derby Lastik Fabrikası binlerce işçi tarafından işgal edildi.²⁶⁰ Öğrencilerin de desteklediği bu işgalde, işçiler ve öğrenciler üretim alanında ortak bir gösteri yaptılar. İlerleyen günlerde de, İstanbul'a demirleyen Amerikan 6. Filo'suna karşı eylemler başladı. Eylemlerden hemen önce İTÜ'de yapılan toplantıdan sonra 15 Temmuz'da toplum polisleri tarafından gençlerin Taksim Meydanı'na çıkması engellenmiş, bazı öğrenciler gözaltına alınmıştı. Bu olayı protesto eden öğrencilerle polis arasında iki gün boyunca, Dolmabahçe'de çatışmalar yaşanmıştır. 17 Temmuz'da ise, İTÜ Rektörü Kemal Kafalı'nın yurdun üniversite dışında olduğunu ve polisin bir çağrı olmaksızın yurda girebileceğini belirtmesi üzerine, Talebe Birliği ve Yurt binaları toplum polisi tarafından işgal edilmiş, çıkan olaylarda 53 öğrenci, 4 polis yaralanmıştır.²⁶¹ Yurt binasının üçüncü katından, polis tarafından dövülerek atılan Vedat Demircioğlu'nun, 8 gün komada kaldıktan sonra 25 Temmuz'da ölümü, sadece İstanbul'da değil, tüm

²⁵⁶ Cumhuriyet, 29 Haziran 1968.

²⁵⁷ Cumhuriyet, 15 Haziran 1968.

²⁵⁸ Cumhuriyet, 16 Haziran 1968.

²⁵⁹ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1968.

²⁶⁰ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1968.

²⁶¹ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1968.

Türkiye’de gençlik hareketini şiddetlendirdi. Nitekim artan şiddet olaylarıyla 18 Ağustos’ta güvenlik güçlerinin “özerk müesseselerde suç işlendiği takdirde polisin o müesseseye girebileceği” açıklanmış ve üniversiteye girebilmesinin önü açılmıştır.²⁶²

Tablo 3.1. Türkiye’de 1968 Yılında İşgal Edilen Üniversite, Fakülte ve Teknik Okullar

10 Haziran 1968	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
12 Haziran 1968	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Rektörlük
12 Haziran 1968	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Hukuk Fakültesi
13 Haziran 1968	Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi
14 Haziran 1968	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
14 Haziran 1968	İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
15 Haziran 1968	İstanbul Üniversitesi Dişçilik Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Kimya Fakültesi
18 Haziran 1968	İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Teknik Okul
18 Haziran 1968	İstanbul Eğitim Enstitüsü
19 Haziran 1968	Yüksek Denizcilik Okulu
28 Haziran 1968	Yüksek Teknik Okul
1 Temmuz 1968	İstanbul Teknik Üniversitesi Fakülteleri
1 Temmuz 1968	İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi
2 Temmuz 1968	İzmir Teknik Yüksek Okulu
26 Aralık 1968	İstanbul Üniversitesi Rektörlük

Kaynak: 1968 Yılı Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri.

Eylül ayı, öğrenciler için işgallerden dolayı tutuklamalar ve 131 öğrenci hakkında açılan davalarla başlamıştır.²⁶³ Üniversite reformu konusunda öğrencilerle görüşeceğini belirten üniversite yönetimlerine, yeni eğitim-öğretim yılı başlarken talepler tekrar deklare edildi ve kabul edilmediği takdirde direnişin her şekilde

²⁶² Cumhuriyet, 18 Ağustos 1968.

²⁶³ Cumhuriyet, 1 Eylül 1968, 18 Eylül 1968.

devam edeceği bildirildi. Bu sebeple İstanbul Üniversitesi ve İTÜ’de uyarı boykotları düzenlendi.

Ekim ayında ise, Ankara Üniversitesi ve ODTÜ’de başlayan boykotlar diğer fakülte ve üniversitelere yayılmaya başlamıştı. Ancak, bu boykotlarda gerçekleşmesi istenen taleplerin hepsi reddedildi. Kasım ayında, bazı üniversitelerin resmi açılış törenleri olaylı geçmiş, rakip öğrenci hareketleri arasında çatışmalar yaşanmıştı. Boykotlar devam ederken, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, boykot yapan öğrencilerin okulu ve yurtları terk etmesi direktifiyle kapatılmıştır.²⁶⁴

Aralık ayında, İstanbul Üniversitesi’nde demokratik üniversite ve tam gün çalışma talepleriyle toplanan forumlarda tekrar boykota gitme kararı alınmış, üniversite senatosu da tam gün çalışma talebini kabul ederek onaylamıştı. Aralık ayının sonunda bir işgal daha gerçekleşti, ancak bunun sebebi diğerlerinden farklıydı; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi asistanlarından, Oya Sencer’in “Türkiye İşçi Hareketi Tarihi” konulu doktora tezi reddedildi. Bunu protesto etmek amacıyla, öğrenciler rektörlükte oturma grevi düzenlediler. Öğrencilerin bu eylemine karşılık, rektör üniversiteyi kapatarak polis çağırması ve öğrenci önderlerinden Deniz Gezmiş, Kemal Bingöllü, Masis Kürkçügil, Mehdi Beşpınar tutuklanmasıdır.²⁶⁵

Bu süreçte öğrenci hareketinin ve eylemlerin sadece üniversitelerde değil, bakanlığa bağlı yüksek okullar, askeri okullar ve harp okullarında da yayılmaya başladığı görülür. 1968 boyunca gerçekleşen işgal ve boykot eylemlerinde sessizliğini koruyan Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde (ODTÜ) ise, ekim ayından itibaren toplanan forumlarda alınan kararlarla, Amerika modelinde eğitime karşı boykotlara başlandı. “*Temel iki talep vardı; biri öğrencilerin yönetime katılması; bir diğeri de, ABD eğitim sistemine son verilmesi.*”²⁶⁶ Bunlardan yönetime katılma kabul edilerek, boykotlar sonlansa da, diğer talepleri ancak daha köklü bir değişimle gerçekleştirilebilirdi.

²⁶⁴ Cumhuriyet, 5 Kasım 1968.

²⁶⁵ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2101.

²⁶⁶ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2102.

Resim 3.1: 1968 Hareketinde kullanılan bir afiş.

Kaynak: Yılmaz Aysan, '68 Afişleri, 2008.

1968 yılında DTCF’de gerçekleşen ilk işgal özellikle yayılma bakımından merkezi öneme sahiptir. Bu işgal, daha sonra da değineceğimiz gibi bazı kanallar yoluyla hem diğer üniversitelerin olduğu kentlere, hem de diğer toplum kesimlerine doğru hareket etmiştir. Reform Taslağı’nın, her fakülte düzeyinde işgal komiteleri ile görüşülmesi kabul edilince, üç hafta sonra sona ermiştir. Ancak işgallerin, taleplerin kabul edilmesiyle sonlanmasının ardından, daha sonra her an, daha önce denenmiş ve öğrenci kitleselliği ile gerçekleşebilmiş bir eylem biçimi olmanın rahatlığıyla yapıldığı görülür. Çünkü bu süreçte, öğrenci hareketi eğitim konusunda hem “sadece geçici reformlar değil, eğitimde ilkokuldan başlayan bir devrim” vurgusunu güçlendirmiş, hem de baskı ve şiddet süreci, öğrencilerin gözünde işgal eylemlerini daha haklı kıldığı için benimsenmiştir.

İlk işgal eylemleri nasıl gerçekleşmiştir? Mekân, işgal eylemi için en önemli unsurlardan biridir. İşgal eylemi özü itibariyle, bir mekânın, o mekânın bileşenlerinden herhangi birinin ya da birilerinin, mekânı işlevsiz hale getirmesi, kapatması, el koyması eylemidir. İşgal eylemi süresince, mekâna kimse alınmaz ya da sadece bazı unsurlar alınır. İşgal süresince de mekânın kullanımı çok önemlidir.

1968 hareketi boyunca, işgal altındaki üniversitelerde, işgalciler alternatif bir hayat kurmuşlardır ve buraları okumaların, tartışmaların yapıldığı bir eğitim alanı haline getirmişlerdir. Öğrenciler, bu açıdan işgal eylemiyle aslında kendi yaşam alanlarını korurlar. Kampüslerdeki yaşam, James M. Jasper'ın tarifine de uygundur; *“Mekânların daha kişisel anlamları da vardır. Protestocular sık sık belli mekânları korumak için harekete geçerler, bunun nedeni belki söz konusu mekanların bu kişilerin evlerini tanımlamalarına yardım etmesi, belki de onları günlük hayattan ayıran kutsal bir auraya sahip olmasıdır.”*²⁶⁷ Aynı zamanda, işgal altındaki üniversite, baskıcı otoritelere karşı olmanın verdiği duruşla, özgür kampüslerin yaratıldığı yerler olmuştur.

İşgal eylemine, öğrencilerin karar alma mekanizmalarını barışçıl yollarla etkileyememesinden sonraki süreçte başvurduklarını belirtmiştik. Bu anlamda, işgal eyleminde mekân, eylemciler tarafından mekanın istenilen hale gelmesi çabasının bir ürünüdür. Bireylerin işgal eylemine katılmaları, neyin başarılı olabileceğine inandıklarıyla da ilgilidir; bu, eyleme katılmalarının rasyonelliğini gösteren en önemli bağımlı değişkenlerdendir.²⁶⁸ 1968'in ilk işgalleri, spontan gelişirken, kendini birden hareketin, kalabalığın içinde bulan kimi bireyler, harekete katıldıktan sonraki süreçte, asıl olarak bilinç kazanmışlardır. Üniversite reform talepleriyle başlayan işgal eylemleri, gençlik hareketine dinamizmini kazandırdıktan sonra yerini, 1969 ve 1970'li yıllarda düzene karşı mobilize olmuş, sert bir harekete bırakır. Sezgisel görüşlerle harekete katılan kimi bireyler de bu süreçte, sezgilerini ideolojilere vs. dönüştürmüşlerdir. Başlangıç itibariyle, özellikle Fransa'daki hareketi örnek alan eylemler, gerçek anlamda içselleştirilmediği için, aslında üniversitedeki otoriteye karşı başlayan öfkenin daha politik bir muhalefete dönüştüğü bir süreci gösterir.

İşgallerde önemli olan bir başka unsur, harekete katılan bireyler arasında gelişen duygular, duygusal paylaşımlardır. Bu sırada oluşan çoğu duygu, harekete katılmadan bireyin geliştirebileceği duygular değildir. Harekete katılanlar arasında, arkadaşlık, yoldaşlık, sevgi, güven gibi unsurlar, eyleme katılanların hazzını

²⁶⁷ James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı; Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 153.

²⁶⁸ Jasper, 2002, s. 305.

artırmıştır. Bu şekilde gelişen ortak duyguyla, belli kişilere ve kurumlara güvenilirken, bazılarına güvenilmez. Bu açıdan işgaller boyunca öğrencilerin, öğretim üyeleriyle ve üniversite personeliyle dayanışma içinde olduğu görülür. Nitekim onlar da, işgal süresince öğrencilere zorluk çıkarmamış, eylemlerini desteklemişlerdir. Ayrıca, bu süreçte özellikle ilk işgallerin kendiliğindenliği hareketin önderlerini de yaratmıştır. Gençlik hareketinde daha sonra adlarını hep hatırladığımız önderler, işgaller sırasında ön plana çıkan bireylerdir. Türkiye’de Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Mahir Çayan, İbrahim Kaypakkaya gibi pek çok gençlik önderi, kitlelerin harekete bağlılığında ilham kaynağı olmuşlardır. Sonuç olarak da, ortak duyguyla yapılan her türlü faaliyet, hareketteki her bir bireyi daha fazla harekete bağlamıştır. Ancak gözden kaçırmamak gerekir ki, ilk başta bahsedilen beklentilerin ve hedeflerin varlığı, süreç içerisinde ortaya çıkan farklılıklar, çatışmalar yoluyla, bağlılığın körelmesine de sebep olabilir. Nitekim, Türkiye’de gerekli gereksiz pek çok tartışmanın ve çatışmacı fikrin, gençlik hareketini yıprattığı gözlemlenir.

Resim 3.2: 1968 Hareketinde kullanılan bir afiş.

Kaynak: Yılmaz Aysan, ‘68 Afişleri, 2008.

1.2. 1969-1970 Yıllarında İşgaller ve Öğrenci Hareketi

1968 yılının son, 1969 yılının ise ilk şiddetli ve etkili olayına, CIA uzmanı Robert Commer'in Türkiye büyükelçisi olarak atanması haberi sebep olmuştur. Ankara ve İstanbul'da, Commer aleyhinde gösteriler düzenlenmiş ve gösteriler sırasında aralarında Deniz Gezmiş'in de bulunduğu bazı öğrenciler tutuklanmıştır. Commer'in ODTÜ Rektörü'nü ziyaret etmek istemesiyle de, hareket kitleleşti ve 6 Ocak 1969'da rektörlük binası önünde toplanan kalabalık, büyükelçinin arabasını ters çevirerek ateşe verdi.²⁶⁹ Bu olay, aynı zamanda diplomatik bir kriz yaşanmasına da sebep olmuştur ve bu olayla birlikte, Amerikan karşıtı hareket iyice güçlenmiştir. Ankara'da 1964 yılından beri Amerikan karşıtı gösteriler, daha çok Kıbrıs meselesi merkezli yapılıyordu, ancak 1969 başında ODTÜ'de Amerikan elçisi Commer'in arabasının yakılması, anti-emperyalist eylemlerde bir geçişi gösterir.²⁷⁰ Bu olay, pek çok kişinin cezalandırılması, okuldan atılması ve ODTÜ'nün bir süre kapatılmasını da beraberinde getirmiştir.

Şubat ayında ise, 1969 yılının en önemli olayı olan "Kanlı Pazar" yaşanmıştır. 16 Şubat günü, İstanbul'un Taksim Meydanı'nda emperyalizme ve 6. Filoya karşı işçilerin ve öğrencilerin düzenlediği yürüyüşe, "İslam geliyor", "Müslüman Türkiye", "Kahrolsun komünistler" sloganlarıyla bir grup, ellerinde sopa, silah ve bıçaklarla saldırmışlardır.²⁷¹ Savaş alanına dönen Taksim meydanında o gün, iki kişi ölmüş, ikiyüzden fazla kişi yaralanmıştır.²⁷² Bu olayla birlikte, özellikle gençlik hareketinde şiddetin gittikçe arttığını görürüz. Nitekim 1968 yılında Vedat Demircioğlu'nun öldürülmesine eklenen bu olayla, devletin ve güvenlik güçlerinin kitle hareketlerine şiddetle yanıt verdiği açıkça görülmektedir.²⁷³ 1969 yılı bu açıdan, pek çok karşıt, rakip öğrenci gruplarının çatışmalarına da sahne olmuştur.

²⁶⁹ Cumhuriyet, 12 Ocak 1969.

²⁷⁰ Kaya, 2006, s. 6.

²⁷¹ Cumhuriyet, 17 Şubat 1969.

²⁷² Cumhuriyet, 17 Şubat 1969.

²⁷³ Zileli, 2008, s. 350.

Özellikle 1968'in Temmuz ayından itibaren, CKMP²⁷⁴ olayları ve komünizmle mücadele derneklerinin yayılmaya başladığı görülür. Hem üniversite içindeki şiddet olaylarının genişlemesi, hem de gösterilerde polisin şiddet kullanımını artırması veya şiddet kullananlara engel olmayan bir tutum sergilemesi, öğrenci hareketinin de polise ve güç kullanan diğer gruplara karşı sertleşmesine yol açtı. Ayrıca bu dönemde, üniversitelerde öğrenci hareket örgütleri daha geniş öğrenci kitlelerinin desteğini ve güvenini kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle gençlik hareketinin, üniversite yönetimlerinde daha fazla ciddiye alındığı görülür ve üniversite içinde daha demokratik bir hava oluştuğunu söylemek mümkündür. Özellikle FKF'nin üniversitelerde güçlenmeye başlamasıyla, karşıt görüşlüler arasındaki çatışmalar da artmıştır.

1969 yılının özellikle Şubat ayı, Türkiye'nin her tarafında emperyalizm ve 6. Filo'ya karşı yapılan gösterilerle geçmiştir ve bu gösterilerin birçoğunda polisle ya da karşıt görüşlülerle saldırılar ve çatışmalar yaşanmıştır. Üniversitelerde devam eden boykotlarla birlikte yılın ilk işgalleri, Mart ve Nisan aylarında başlamıştır. İşgaller daha çok vaat edilen üniversite reformlarının gerçekleşmemiş olması, tasarı yasalaşmadan meclisin tatile girmesi ve bazı öğretim üyelerinin protesto amaçlı istifaları gibi sebeplerden dolayı yapılmıştı. Gün Zileli'ye göre bu işgaller, *"...bir yıl öncekinin tersine, geniş öğrenci kitlelerinin spontan hareketi değil, FKF'nin öğrenciler üzerindeki prestijinden ve örgütlülüğünden aldığı güçle dayattığı bir öncü eylemiydi."*²⁷⁵

Polise işgaldeki üniversiteleri arama hakkı verilmesiyle birlikte, işgaller sürecinde bazı üniversitelerde, karşıt görüşlü öğrencilerle ve polisle yaşanan çatışmalar artmıştır.²⁷⁶ Örneğin ODTÜ işgaline son vermek için jandarma, baskınla

²⁷⁴ Demokrat Parti'den ayrılan bazı milliyetçi politikacılar, 1952 yılında Remzi Oğuz Arık'ın başkanlığında Türkiye Köylü Partisi'ni kurmuşlar, parti daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni(CKMP) meydana getirmiştir. Özellikle 1969 yılıyla birlikte adını sıkça duyurmaya başlayan daha çok, partinin gençlik örgütlenmesi olan, "komando birlikleri"dir. Düzenledikleri yaz kamplarıyla eğitim alan gençlerin, yıl içinde kendi anlayışları dışındaki öğrencilerin bulunduğu, okul, fakülte ve yurtları pek çok defa basmalarıyla, dönem içinde sıkça hem iktidar hem de medya tarafından sıkça tartışıldığı görülür.

²⁷⁵ Zileli, 2008, s. 367.

²⁷⁶ **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1969.

üniversiteyi geri almıştır.²⁷⁷ Bu sırada gözaltına alınan 109 öğrenciden 29'u tutuklanmış, üniversitedeki kitlesel eylemlerin kararlarının alındığı forumlar da yasaklanmıştır.

Mayıs ayının sonunda “Üniversite Reform Tasarısı”nın halen yasalaşmaması üzerine, Ankara Üniversitesi Rektörü, 10 dekan ve pek çok öğretim görevlisinin istifası üzerine, destek vermek için İstanbul İktisat Fakültesi işgal edildi.²⁷⁸ Ardından, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı altı fakültenin daha işgale katıldığı açıklanmıştı.²⁷⁹ Birkaç gün sonrasında işgalin sona ermesi ve okulun açılmasıyla birlikte İstanbul Üniversitesi tekrar işgal edilmiş, bu sefer işgal sadece 15 saat sürmüştü.²⁸⁰ İlerleyen günlerde ise, sınavların polis nezaretinde yapılmak istenmesi ve pek çok öğrencinin üniversiteye alınmaması, şiddetli olaylara sebep olmuş, polisle çıkan çatışmalarda pek çok kişi yaralanmış, gözaltına alınmıştır.²⁸¹ İstanbul'daki öğrencileri desteklemek amacıyla, Ankara Üniversitesi fakülteleri de işgal edilmiş, düzenlenen bir gösteriden sonra Tuslog merkezinde yangın çıkarılmasıyla olaylar Ankara'ya da sıçramıştır.²⁸² Aynı gün, İstanbul Üniversitesi'ndeki altı fakülte de, öğrencilerin forumda aldığı kararla ve öğretim görevlilerinin de desteğini alarak, reformların gerçekleşmemesini ve İstanbul'daki olayları protesto etmek amacıyla işgal edilmiştir. Bu işgaller, birkaç gün içinde ülkedeki diğer üniversitelere de yayıldı. Özel okullarda gerçekleşen boykotlar da bu dönemde yoğunlaşmış, devletleştirme talepli yürüyüşler düzenlenmiştir.²⁸³ Ayrıca, İstanbul'da yaşanan olaylar sadece üniversitelerde değil, pek çok kuruluş tarafından da kınandı.

²⁷⁷ **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1969.

²⁷⁸ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1969.

²⁷⁹ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1969.

²⁸⁰ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1969.

²⁸¹ **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1969.

²⁸² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1969.

²⁸³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2149.

Resim 3.3: 1968 Hareketinde kullanılan bir afiş.

Kaynak: Yılmaz Aysan, '68 Afişleri, 2008.

Bu dönemde, öğrenciler sadece üniversite gençliğinin değil, toplumun tüm kesimlerinin özlemlerini dile getiren bir mücadele yürüttüklerini ya da yürütmeyi hedeflediklerini sıkça vurguladılar. Nitekim aynı süreçte sadece öğrenci cephesinde değil, işçi hareketinde de yükselme söz konusudur.

Sonbaharla birlikte şiddet olaylarında artış görülür. İTÜ öğrencisi Mehmet Cantekin sağ görüşlüler tarafından vurulmuş, İstanbul Üniversitesi'nden Battal Mehetoğlu şeriat yanlısı bir grup tarafından öldürülmüş ve ilerleyen günlerde de, ODTÜ'lü Taylan Özgür Beyazıt Meydanı'nda polisler tarafından açılan ateş sonucu ölmüştür.²⁸⁴ Birbiri ardına yaşanan bu ölüm olayları, gençlik hareketinde gerilime sebep olmuştu. Bu olaylar, bazı öğrenci derneklerinin kapatılmasını ve tutuklamaları da beraberinde getirdi. Bu arada 1969 yılının sonunda yapılan FKF kongresinde örgüt önemli yapısal ve ideolojik değişimler geçirmiş, içinde barındırdığı iki ayrı grup, kısaltılmış ifadesi Dev-Genç olan, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu adını almıştır.

Kasım ve Aralık aylarında ise, yeni ders yılının başlamasıyla birlikte bazı üniversitelerde boykot eylemleri yapıldı. Bu aylarda dikkati çeken bir başka hareket,

²⁸⁴ Cumhuriyet, 24 Eylül 1969.

‘üniversiteye giremeyenler’ tarafından gerçekleştirildi. Kontenjanların sınırlı olması gibi sebeplerle ve aslen eğitim sisteminin sorunlarıyla ilişki olarak, üniversiteye giremeyen bu kesim, üniversitelerdeki öğrenci hareketini de destekleyen pek çok etkili eylem gerçekleştirmişlerdir.

Tablo 3.2. Türkiye’de 1969 Yılında İşgal Edilen Üniversite, Fakülte ve Teknik Okullar

6 Mart 1969	Ege Üniversitesi Laborant Okulu
18 Mart 1969	Ege Üniversitesi Fakülteleri
8 Nisan 1969	Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
9 Nisan 1969	Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörlük
11 Nisan 1969	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
31 Mayıs 1969	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
1 Haziran 1969	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İktisat Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Kimya Fakültesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Çapa Tıp Fakültesi
6 Haziran 1969	İstanbul Üniversitesi Fakülteleri
7 Haziran 1969	İzmir Yüksek Tekstil Teknik Okulu
10 Haziran 1969	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi
11 Haziran 1969	Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi, Eczacılık Fakültesi
14 Haziran 1969	Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi, Ziraat Fakültesi
15 Haziran 1969	Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
19 Haziran 1969	Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
16 Ağustos 1969	Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
4 Kasım 1969	Atatürk Üniversitesi Fakülteleri

Kaynak: 1969 Yılı Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri.

1970 yılında, 1968 ve 1969’un kitlesel öğrenci eylemlerinin yerini küçük grupların öncü eylemleri almaya başlamıştır. Eylemlerin coşkunluğu ve kitleselliği sönümlenmiş, yerini sert şiddet gösterilerine bırakmıştır. Bu şiddet olayları, gençlik hareketinin radikallik sinyallerini de veriyordu. Bu dönemde, üniversite baskınları da

çok yaygın hale geldi. 1969 sonundan itibaren, üniversite içindeki hareket, kampüsleri kurtarılmış bölge mantığıyla elde tutma girişimlerine yöneldi. Rakip öğrenci grupları içindeki bu şekilleniş, eylem biçimlerini de köreltmış, karşıt görüşlülerin okula alınmaması adına nöbetleşmelerle geçen bir süreci getirmişti. Şiddet unsurunun bu denli yaygınlaşmasıyla, hareketin giderek öğrenci kitlesinden kopmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Öğrenci hareketindeki bu gelişmeler, işgal eylemlerini de zayıflatmıştı. Özellikle mart ayında bazı yerlerde işgal ve boykotlar gerçekleşse de, bunlar 1968 ve 1969'da olduğundan çok zayıftı. İTÜ'de, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde, Ankara'da DTCF, SBF ve Eğitim Fakültelerinde boykotlar düzenlendi.²⁸⁵ Mart ayında düzenlenen "Bağımsızlık Haftası"na katılım da çok güçlü olmamıştı.²⁸⁶ Üniversitelerde gerçekleşen eylemlerin, boykotların oldukça sert çatışmalarla geçmesi, ardından üniversitelerin kapanması, tatile girmesi gibi neticeleri de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, öğrenci hareket örgütlerinin eylemlerinin üniversite dışında yoğunlaşmaya başladığı görülür. Özellikle bu dönemde Dev-Genç'in ülkede yükselen köylü hareketine destek vermek için Ege ve Karadeniz bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştırması bunu doğrulamaktadır.

Sonuçta 1969 yılının ilk işgallerinin Mart ayında gerçekleşmesi, yine dikkati emperyalizm karşıtı harekete çekmektedir. 1969 yılında Mart ayında başlayan işgaller, Nisan, Mayıs, Haziran ayları boyunca yoğun olarak devam etmiştir. 1969 yılında 1968'de spontan gerçekleşen işgal eylemlerinin yerini, daha çok FKF'nin önderliğinde ve forumlarda alınan kararlar altında daha sistemli, daha planlı ama daha az kitlesel işgallerin aldığını görüyoruz ki bu da, zaman olgusu bakımından işgallerin başlangıcı ve sonlanmasını daha sistemli kılan bir unsur olmuştur. Bu açıdan 1969 yılında işgallerin daha uzun sürdüğünü söylemek mümkündür, çünkü işgaller dönüşüme uğramıştır. Bu dönemde güvenlik güçlerinin artan şiddeti, buna eklenen sağ paramiliter güçlerin baskınları ve yaşanan çatışmalar sonucu işgaller, kampüslerin "kurtarılmış bölge" haline gelmesine vesile olmuş ve baskınlara karşı uzun süren nöbetli işgaller yaşanmıştır. Çoğu işgalin de bu açıdan, polisin ya da sağ

²⁸⁵ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988, s. 2151.

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1970.

paramiliter güçlerin baskınlarını protesto etmek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan işgallerin, üniversitede alternatif bir yaşam alanı oluşturma temasından da uzaklaştığı görülür. Neredeyse sadece savunma aracına dönüşen bu repertuar, ilerleyen dönemlerde giderek terkedilecektir.

Sonuç olarak bu dönemde kampüsten uzaklaşan öğrenci hareketinin bir kısmı köylü hareketine destek vermek üzere dağılırken, bir bölümü de gerilla eğitimi almak üzere Filistin cephelerine gitmeye başladı. İşgal eylemlerinin merkezi talebi olan, “üniversite reformu” süreci, artık tartışmaların odağı olmaktan çıkmıştı. Bu, aslında öğrenci hareketinin, taleplerinin daha fazla “toplumsal” olanla ilgilenen bir nitelik kazanmaya başlamasıyla da birebir ilişkilidir. Öğrenci hareketinde toplumun tüm kesimleri için değişimin gerekliliğine olan inanç, üniversite içinde özellikle polisin gerekli-gereksiz ayırt etmeksizin şiddet kullanması ve karşıt görüşlü öğrenci çatışmalarının yarattığı baskı, radikal hareketin önü açmıştır. 1968’den sonra Türkiye’de öğrenci hareketi, sağda, komünizmle mücadele ekseninde, solda ise sosyalist bir devrim gerçekleştirme yönünde ilerlemiştir.²⁸⁷ Özetlemeye çalıştığımız bu süreçte, Türkiye’de harekete katılanlar, niçin 1968-1970 tarihleri arasında denenmemiş bir eylem biçimini yani işgalleri kullanmıştır? Bu eylem biçiminin Türkiye açısından görece avantajları ve sınırlılıkları varsa nelerdir? İlerleyen kısımda bu yeniliğin seçilmesinin nedenleri tartışılacak ve hangi iç ve dış faktörlerin etkin olduğu değerlendirilecektir.

2. İşgal Repertuarının Seçilmesini Etkileyen Faktörler

*“İşgal eylemi, grev, oturma eylemi, yürüyüş, protesto ve direniş gibi eylemlerin ötesinde burjuva mülkiyet hukukunun sınırlarını aşan ve bu nedenle kapitalist ülkelerde yasadışı sayılan bir eylem biçimidir.”*²⁸⁸ Ayrıca işgal eylemi sadece bir araç değildir, bir hareketi sembolik olarak temsil eder yani hareketin değerlerini taşır. Bu açıdan işgal yeniliğinin seçilmesini belirleyen faktörleri iki

²⁸⁷ Ali Arslan, **Kısır Döngü: Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 424.

²⁸⁸ Ceren Kalfa, “Türkiye’de 1968-71 Fabrika İşgal Eylemleri ve Sosyalist Hareket”, içinde der. Mustafa Kemal Coşkun, **Yapı, Pratik, Özne: Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s. 194.

açından ele almak gerekir. Bunu daha önceki bölümde belirlediğimiz çerçeve doğrultusunda analiz etmeye çalıştık. Öncelikle işgal eyleminin katılımcılar tarafından hangi faktörlerin etkisiyle seçildiğini tartışalım.

Türkiye’de üniversitelerde işgal eylemlerinin dönem itibariyle oldukça önemli bir yeri vardır. Hareketin dinamizmini artıran bu protesto biçiminin daha önce kullanılmamış olması, bu protesto şeklinin katılımcılar tarafından nasıl benimsendiği tartışmasını daha fazla güçleştirmektedir. Bu noktada analiz açısından, eylemlerin daha önce deneyim edilmesinden kaynaklı seçim kolaylığı etkeni doğal olarak etkisiz kalır. Bir protesto biçiminin seçilmesindeki bu en temel faktör aslında 1968 hareketinde genel olarak ortadan kalkmıştır. Çünkü 1968 hareketi geleneksel protesto taktiklerine yenilerinin eklendiği bir dönem olması bakımından ayrıca önemlidir.

Türkiye’de 1968 öğrenci hareketinin işgal eylemini seçmesinde iki temel etken rol oynar. Bunlardan birincisi, “siyasi fırsat yapılarının”²⁸⁹ yarattığı etkidir. Özellikle 1960’lı yıllarda başlayan hareket, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra yapılan anayasayla kısmi de olsa gelişebileceği ve yükselebileceği bir yapıya kavuştu. Özellikle düşünce özgürlüğü ve örgütlenme konusunda üniversitelerde özerkliğe dair gelişmeler yaşandı. Bu süreç, aynı zamanda hareketin dış etkilerden beslenebilmesini sağlayacak önemli gelişmelere de sahne oldu. Özellikle yazın dünyasında özgürlük alanının genişlemesiyle pek çok çeviri yapılarak, fikirlerin, ideolojilerin hareket içinde tartışılması sağlandı. İkinci temel etken ise, işgal eyleminin seçilmesinde dış faktörlerin yarattığı güçlü etkidir. Bu noktada hareketin ilham aldığı Avrupa ülkeleri ve özellikle Fransa’nın önemli bir rolü vardır. Nitekim dönemin tanıkları, özellikle Sorbonne Üniversitesi’nde gerçekleşen işgalin, Türkiye’de ilk üniversite işgalinin ortaya çıkmasındaki etkisini sıklıkla vurgularlar. Elbette işgale katılanlar bakımından sadece bu faktörler etkili değildir. İşgal eylemi sadece memnuniyet verici olduğu için ya da diğer örnekleri dikkate alınarak, protestocular arasındaki bağları güçlendirebileceği düşünüldüğü için de seçilmiş

²⁸⁹ Robert King Merton “fırsat yapısı” kavramını, bir toplumda insanların hedeflerini geliştirebileceği araçlara eşitsiz erişim yollarının dağılımının yapısı olarak tanımlamıştır. İlerleyen dönemde özellikle Sidney Tarrow tarafından “siyasi fırsat yapısı” kavramı geliştirilerek, siyaset alanındaki olanaklar, kısıtlamalar ve yapı üzerinden bir hareket örgütünün eylem yapma kararına etki edeceği gösterilmiştir.

olabilir. Gruptan ziyade daha çok bireyleri etkileyen bu faktörler göz ardı edilmeden, belirttiğimiz iki faktörün merkezi öneme sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

İşgal yeniliğinin seçilmesini belirleyen diğer unsur, yani katılımcılar bakımından değil, protesto şekli bakımından hangi faktörler etkilidir? İşgal eyleminin Türkiye’de harekete katılanlar açısından avantajları ve varsa sınırlılıkları neler olmuştur? Bu faktörler, katılımcıların karar verme sürecinde her zaman dikkate almadıkları unsurları da içinde barındırır. Bir yeniliğin seçiminde, katılımcıların yeniliğin karakterine dair tüm hesapları yapması elbette beklenemez. Ancak yeniliğin karakterine dair muhakkak bazı unsurlar dikkate alınır. Türkiye’de ilk üniversite işgalinin, katılımcıların ciddi anlamda bir kararının ürünü olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak bu durum, tesadüf eseri bu eylemin seçildiğini de göstermez. İlk olarak DTCF’de gerçekleşen işgal eyleminin kendiliğinden bir yanı vardır ancak işgal eyleminin karakterine dair aslında pek çok etken, bu ani karara sebep olmuştur.

Öncelikle yukarıda belirttiğimiz dış faktörlerin etkisiyle, yani özellikle Fransa’daki harekette gerçekleşen işgal eylemleri, süreç içinde katılımcılar ve özellikle hareketin önderleri tarafından gözlenmiş ve işgal eyleminin karakterine yönelik fikir edinilmiştir. Bu süreç, işgal eyleminin nasıl yapıldığından, eylem için hangi araçların kullanıldığına kadar pek çok unsuru barındırır. Bu açıdan özellikle ilk etken, işgal eyleminin avantajlarıyla ilgilidir. Bu süreçte, işgal eyleminin Fransa’da ve diğer örneklerinde başarılı bir eylem biçimi olup olmadığı, harekette yankı uyandırmayı başarıp başarmadığı ya da hangi talep çerçevesinde gerçekleştiriliyorsa, fikirleri mobilize edip etmediği gibi hesaplar, katılımcılar tarafından sistemli olmasa da yapılır. Nitekim işgal eylemi Türkiye’de öğrenci hareketinin gözlemlediği ülkelerde oldukça başarılıdır, hatta hareketlerin en yüksek dinamizmini yaratmıştır. Bu sebeple de işgal eyleminin örneklerinin Türkiye’deki gençlik hareketi için cesaret verici olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de işgal yeniliğinin seçilmesini etkileyen bir başka etmen ise, işgal eyleminin zorluğuyla ilgilidir. Bu açıdan örneklerinden gözlemlenen işgal eyleminin aslında Türkiye için zorlukları, sınırlılıkları da vardır. Özellikle bu dönemde

gerçekleştirilen eylem biçimleri içinde yasal sınırları en fazla zorlayan eylemler işgal eylemleridir. Nitekim ilk işgal eylemi bu yanıyla, daha sonra gençlik hareketi içinde önemli yere sahip olacak olan FKF içinde bile tedirginlikle karşılanmıştır. Ancak yükselen hareketin verdiği coşkuyla bu eylem biçimi daha sonraki süreçte de tereddüt edilmeden kullanılmıştır. Bunlara ek olarak eylem, maliyeti ya da gerektirdiği araçlar bakımından zor bir eylem biçimi olarak görülmemiştir. Aynı zamanda karar sürecinde ilk eylemin öneri olmaksızın aniden gerçekleşmesi de denenebilirliğini kanıtlar.

İşgal yeniliğine dair bir başka nitelik, eylemin gözle görülebilir sonuçlarının olup olmadığına yöneliktir. Bu unsur, ilk olarak işgal eyleminin seçilmesinde, hareketin kendi deneyimi bakımından elbette güçlü bir faktör değildir, ancak gözlemlenen hareketlerde muhakkak dikkate değerdir. Nitekim özellikle Fransa’da bu açıdan etkili bir eylem olması iletişim kanalları yoluyla gözlemlenebilmiştir. Diğer bir yandan ilk olarak eylemin seçilmesinde olmasa da, daha sonra aynı eylem biçiminin yinelenmesinde, gözle görülebilir sonuçlar elde edilmesi faktörünün önemli bir rolü vardır. Peki, Türkiye’de işgal eyleminin kendi içinde yarattığı sonuçlar, etkisi bakımından nasıl anlaşılabilir? Bu açıdan hem ilham alınarak gözlemlenen hareketlerde hem de hareketin kendi süreci içinde işgal eyleminin ölçülebilirliği bakımından önemli iki belirleyici unsur vardır. Bunlardan biri, devletin ve güvenlik güçlerinin eyleme olan tepkisidir. Türkiye’de ve örnek alınan pek çok harekette aslında barışçıl bir eylem biçimi olan işgallerin, devletin güvenlik güçlerinin şiddeti ve baskısıyla canlandığını söylemek yanlış olmaz. İşgal eylemleri sırasında uygulanan baskı, öğrenci hareketinin daha fazla mobilize olmasını sağlamıştır. Elbette baskı her zaman hareketi canlandırmaz. Ölçülebilirlik bakımından diğer belirleyici unsur ise, eylemin hedeflerinden taviz verip vermediğidir. Türkiye’de gerçekleşen üniversite işgallerinin bu açıdan çok da başarılı olduğu söylenemez. Pek çok üniversite işgali hedeflerine ulaşmadan sonlandırılmıştır, ancak genelde kısa süre sonra tekrar başlatılarak hedeflerin yinelenildiği görülür. Fakat genel olarak talepler açısından bir daralma ya da tavizden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

İşgal yeniliğinin karakteriyle ilgili son olarak, öyküsel uygunluktan bahsetmek gerekir, ancak bu etken bazı yönleriyle Türkiye için tartışmalı bir faktördür. Yeniliğin öyküsel uygunluğu, seçilen yeniliğin deneyimlerle, hareketin değerleriyle, fikirleriyle ve aktivistlerin ihtiyaçlarıyla uyumlu olup olmadığına işaret eder. Türkiye’de öğrenci hareketinin işgal eylemiyle tam olarak bir uyumundan bahsetmek mümkün müdür? Öncelikle işgal eylemi, bu dönemde, hareketin daha önce deneyim etmediği bir protesto biçimidir, ancak hareketin o dönem sahip olduğu enerjisine uyumlu bir eylemdir. İşgallerle, hareketin ivmesi daha da yükselmiştir. 1960’lı yıllardan önce, işgal eyleminin öğrenci hareketi tarafından kullanılan bir eylem biçimi olup olmadığı, bu çalışmanın konusu değildir. Bu açıdan sadece, 1960’dan sonraki süreç incelenebilmiştir. Bugünden baktığımızda ise, 1968 hareketinden sonra işgal eyleminin Türkiye’de geleneksellik kazanmış bir protesto şekli olmadığını görüyoruz. Bu durumda kısmen hareket için başarılı sayılabilecek bir eylemin neden tekrar etmediği bir soru işaretidir. Ancak, dönem itibarıyla, öğrenci kesimi dışında da kullanılmaya başlanılan bir taktik olarak seçiminin yerinde olduğunu ve dönemin aktivistlerinin ihtiyaçlarına uyumlu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak bu faktörlerin tümü, yani hem işgal eyleminin seçilmesini sağlayan fırsat yapıları hem de işgal eyleminin karakteri, bu protesto şeklinin yüksek oranda benimsenebilir olduğunu gösterir. Bir eylem biçimi benimsenebilir olduğu oranda yayılır, nitekim işgal eylemi 1960’lı yıllarda Avrupa, Amerika ve Üçüncü Dünya ülkelerinde hızla yayılmış ve benimsenmiştir. Türkiye’de de ilk üniversite işgali, diğer üniversitelere yayılmış, kısa sürede yaygın kullanılan bir eylem biçimi olmayı başarmıştır. Bu noktada yayılma açısından en temel unsurlardan biri, yayılmanın hangi kanallar sayesinde gerçekleştiğidir.

3. İşgalin Ortaya Çıkmasını ve Yayılmasını Sağlayan Kanallar

Türkiye’de öğrenci hareketinin yapmış olduğu stratejik seçimler, birbirinden tamamen bağımsız aktörlerin etkileşimleri sonucunda evrim geçirmiştir. Özellikle 1968 yılı, protesto döngüleri bakımından bazı eylem biçimlerinin ve yeniliklerin yayılmasına olanak tanımış ve bu yayılma Türkiye’deki öğrenci hareketinin çatışma periyotlarını yükseltmiştir. Bu döngüler çerçevesinde bakıldığında, Türkiye’deki hareket açısından iki yayılma söz konusudur. Bunlardan biri hareketin içine doğru yayılmadır, bir diğeri de hareketin içinde yayılmadır.

Yayılma süreçlerinde fikirlerin, ideolojilerin olduğu kadar pratiklerin de hareketten harekete, sektörden sektöre, kentten kente, merkezden çevreye ve bazı durumlarda çevreden merkeze seyahat ettiğini belirtmiştik. İşgal eyleminin 1960’lı yıllarda Türkiye’ye uluslararası yayılımı bu çerçevede gelişmiştir. Ancak yayılmada, tamamen bağımsız yerlerdeki hareketler birbirinden aynı oranda etkilenmez. Kolektif eylemin hareketler arasında alıcı ve verici konumunu yaratması, bu hareketler arasındaki bazı benzerliklere ve etkileşimlere bağlıdır. Nitekim bu etkileşimi yaratan etkenler, yayılma için uygun kanalların oluşmasını da sağlar.

Uluslararası yayılmanın Türkiye açısından hangi durumlarda ortaya çıktığını anlamak için, bu yıllarda hareketin özellikle etkilendiği ülke veya hareketlerle olan etkileşim unsurlarına dikkat etmek gerekir. Önceki bölümde Türkiye için 1960’lı yıllarda özellikle Fransa’daki hareketin protestonun uluslararası yayılmasında merkezi öneme sahip olduğunu belirttik. Bu açıdan, Türkiye ile verici hareket arasında özellikle verici ülkenin statüsünün yayılmaya olanak sağladığını söyleyebiliriz. Bu anlamda özellikle Batı’da gelişen hareketler, Türkiye gibi az gelişmiş bir ülke için oldukça cazip görünmektedir. Fransa gibi tarihsel geçmişte pek çok deneyime sahip olan bir ülkenin, o dönemde sahip olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal güçleri de bu açıdan önemli rol oynar. Bu açıdan özellikle Fransa, tarihsel geçmişinde hareket kültürünün en gelişmiş örneklerinden birini verir. Bu yüzden, hareketin Türkiye tarafından gözlenmesi ve ilham verici olması oldukça anlaşılırdır. Tüm bu etkenler, yayılmanın gerçekleştiği ülke ile ilham alınan ülke arasında

kanalların da mevcut olduğunu gösterir ki, yayılma kanalları olmadığı takdirde bu unsurların bir önemi yoktur.

Uluslararası yayılma kanalları sayesinde hareketin içine doğru yayılan pratikler, daha sonraki süreçte hareketin kendi içinde yayılmasına da olanak tanır. Nitekim Türkiye’de kolektif eylemin kendi içinde yayılımı, daha çok mobilize olmuş öğrenci hareketinden daha az mobilize olmuş işçi ve köylü hareketlerine doğru gerçekleşmiştir. Bu anlamda hareketin öncüleri, yayılmada önemli role sahiptir. Aynı şekilde harekete yeni eklenen ya da daha önceki süreçte geri planda kalmış hedeflerin yayılmasında da bu yönde bir döngüsellik söz konusudur. Özellikle 1968 yılının Haziran ayında, Türkiye’de ilk kez gerçekleşen işgal eylemi, katılımların birleşmesiyle ve artarak, işgal dalgalarının ardı ardına gerçekleşmesini sağlamış, daha sonra da toplumun tüm kesimlerini kuşatmıştır.

İşgal eyleminin ilk olarak ortaya çıkışını da, bu periyodik ekseninde değerlendirmek gereklidir. 1968 yılında ilk kez ortaya çıkan eyleme, daha önceki süreçten bağımsız olarak bakılamaz. 1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’de DP uygulamalarına ve emperyalizme karşı pek çok eylem gerçekleşmiştir. 1968 yılına gelene dek, devletin güvenlik güçleriyle ve hareket karşıtlarıyla çatışmalar da yaşanmıştır. Bu açıdan işgal eyleminin ortaya çıktığı yıl, en azından otoritelerin savunmasızlığının devam ettiği bir dönem değildir ancak tüm hareket bakımından kolektif eylemin bedelinin tam olarak ortaya çıktığı da söylenemez. Nitekim bu eylem biçimi, ilham aldığı harekette yani Fransa’da 1968 yılından önce sıkça kullanılmıştır. Ancak Türkiye’de hareketin daha geç başladığı da düşünülürse, şiddetin, eylemin varlığıyla sınırlı olduğu, plansız ve beklenmedik şekilde ortaya çıkabildiği işgal gibi bir eylem biçiminin neden bu süreçte ortaya çıktığı, periyodik çerçeveden bakıldığında daha iyi anlaşılır.

3.1. Sosyal ve Politik Fırsatların Etkisi

Üniversitelerde işgal eyleminin ortaya çıkışını ve yayılmasını kolaylaştıran bir diğer önemli etken, özellikle işgal eylemlerinin başladığı üniversitelerin ve dolayısıyla burada eğitim gören öğrencilerin sahip olduğu politik ve sosyal fırsatlardır. Bu fırsatlar, hareketi protestoya zorlayan veya ona olanak tanıyan kurumların yani üniversitelerin muhaliflerinin konumlarıyla ilgilidir.²⁹⁰ Bu açıdan özellikle ilk işgallerin gerçekleştiği üniversitelerin daha fazla özerkliğe ve kaynağa sahip üniversiteler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu durum, üniversitelerin bulunduğu kentlerin sahip olduğu fırsat yapılarından bağımsız olarak da düşünülemez.

Ankara Üniversitesi DTCF’de başlayıp İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakülteleri’ne yayılan ilk işgaller, öncelikle politik ve sosyal fırsatlar bakımından ülkenin en ileri noktasında olan iki büyük kente işaret eder. Bu kentlerin sahip olduğu olanaklar, buralardaki öğrenci hareketlerinin diğerlerine oranla daha hızlı fikinsel ve pratik gelişim göstermelerini açıklar. Nitekim 1960’lı yılların başından itibaren DP’ye ve emperyalizme karşı gerçekleştirilmiş pek çok protesto, bu iki büyük kentte yoğun olarak yaşanmıştır. Bu kentler her yönden, ülkedeki diğer kentlere göre daha fazla demokratik imkânlar sunabilir. McAdam, öğrencilerin protestoları gerçekleştirdikleri kentleri, bu açıdan kırsal alandan daha az ezici yerler olarak niteler.²⁹¹ Ayrıca bu kentlerin sahip olduğu üniversite sayısının birden fazla olması ve her üniversitenin pek çok fakülteyi içinde barındırması, öğrenci sayısında da ciddi bir büyüklüğü gösterir ki, bu durum bir taraftan kontrol edilebilirliği güçleştirirken, diğer taraftan öğrenciler arasındaki etkileşimin önünü daha fazla açar. Hareket örgütlerinin ve aktörlerinin iletişimini kolaylaştıran bu unsurlar, bir yerde başlayan bir protestonun kısa sürede hem kent içinde diğer üniversite ve fakültele, hem de ülkedeki diğer üniversitelere yayılmasını sağlar.

²⁹⁰ Andrews & Biggs, 2006, s. 758.

²⁹¹ Andrews & Biggs, 2006, s. 758.

Kentlerin sahip olduğu bu unsurlar yanında, işgallerin başladığı üniversite ve hatta fakültelerin kendi iç dinamikleri de önemlidir. İşgalin başladığı DTCF, 1935 yılında kurulan, bağlı olduğu üniversite bakımından da ülkenin en köklü okullarından biridir. Aynı şekilde, İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakülteleri de ülkenin en eski ve köklü fakülteleridir. Öncelikle, bu iki üniversitenin sahip olduğu kaynaklar ve özerklik yapısı, diğer üniversitelere göre daha ileri düzeydedir. Öğrencilerin kendilerini ifade edebileceği öğrenci kulüpleri, dernekler gibi örgütlenmeler, bu üniversitelerde çok daha fazladır. Nitekim bu üniversiteler, hareket kültürü bakımından geleneklere sahip üniversitelerdir yani eylemlerin yoğunlaştığı 1968 tarihinden önce de pek çok eylem ve harekete öncülük etmiştir.

1969 yılında üniversite işgallerine katılan ODTÜ'nün, hareket bakımından en önemli üniversitelerden biri olmasına rağmen, işgallere geç kalması, zaman zaman tartışılmış bir durumdur. Aslında ODTÜ'nün işgallere geç katılması, politik ve sosyal fırsatların bazen aksine durumlar yaratabildiğinin de bir göstergesidir. ODTÜ, yapı olarak diğer üniversitelerden farklıydı ve Amerikan tipi bir üniversite sistemine sahipti. Dönemin öğrenci birliğinden İskender Odabaşoğlu ODTÜ'nün imkanlarını şu sözlerle açıklıyor; *“Öğrenci birliğinin ve fakültelerde öğrenci derneklerinin varlığı, fikir kulübü gibi hobilerin kulüplerinin kurulabilir olması üniversite öğrencilerinin tümünün şu ya da bu biçimde “örgütlü” olabilmelerini, derslerin dışında birçok meşgale alanı bulunabilmesini sağlıyordu.”*²⁹² Tüm bunlara, dönemin rektörü Kemal Kurdaş'ın üniversitede rahat ve geniş tartışma imkânları sunduğunu da eklemek gerekir. Buradan hareketle, işgal eylemlerinin 1969 yılıyla en güçlü olduğu ve diğer üniversitelere yayılmasında önemli rolü olan ODTÜ'nün, eylemlere geç katılmasını, öğrencilerin ya da öğretim üyelerinin özellikle üniversite yönetimiyle çok fazla sıkıntısı olmamasıyla açıklayabiliriz.

Son olarak, işgal eylemlerinin bu öncü üniversitelerde ağırlıklı olarak sosyal bilimler alanında öğrenim gören öğrenciler tarafından başladığını ve hareketin yayılmasında bu öğrencilerin etkin olduğunu söylemek gerekir. Nitekim genel olarak her yerde böyle bir eğilimin olduğunu görmek mümkündür. Bu durumun ortaya

²⁹² Alev Er, “Pembe Köşkte Bir 68’li”, İskender Odabaşoğlu ile Söyleşi, içinde **Bir Uzun Yürüyüşü 68**, İkarus Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 109.

çıkmasında, bu alanda eğitim gören öğrencilerin toplumsal gerçeklikleri ve olguları anlamakta daha duyarlı ve hızlı olma olasılıklarının etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye'nin bu en köklü üniversitelerinin sahip oldukları politik ve sosyal fırsatlar, buldukları kentin sunduğu imkanlarla birlikte işgal eylemlerinin başlaması ve yayılması için ciddi olanaklar sağlamıştır. Ancak en güçlü baskı da, yine bu üniversitelerde ortaya çıkmıştır.

3.2. Hareketin İçine Yayılmayı Sağlayan Kanallar

Protesto taktiklerinin yayılmasının iki temel kanal aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmiştik. Bunlar doğrudan ve dolaylı kanallar ya da iletişimsel ve iletişimsel olmayan kanallar olarak adlandırılır. 1960'lı yıllarda özellikle uluslararası yayılmada, birbirinden tamamen bağımsız coğrafyalarda gelişen hareketler açısından, bireylerin direkt ve sıkça iletişimde bulunduğu doğrudan kanalların kullanımının çok güçlü olduğunu söylemek zordur. Ancak özellikle Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da hareket için bu kanalların mevcut olduğunu görülür. Türkiye için ise, bireysel ağlar ya da kongreler, sempozyumlar gibi doğrudan iletişime imkân sağlayacak kanallar dönem açısından yok denebilecek ölçüdedir. Bu dönemde doğrudan bir kanal olarak, ne kadar sıklıkla gerçekleştirildiğini bilemesek de, özellikle Almanya ve Fransa'daki gençlik önderleriyle mektuplaşmalar örnek gösterilebilir.²⁹³ Aktörler arasında ilişkinin olmaması, yayılmanın ortaya çıkmayacağını göstermez. Bu noktada iletişimsel yani ilişkisel olmayan kanallar devreye girer ve özellikle kitle iletişim araçları bu alandaki pek çok çalışma için en önemli rolü oynar.

1960'lı yıllarda Türkiye'ye uluslararası yayılma en güçlü şekilde dolaylı kanallar sayesinde gerçekleşmiştir. Öncelikle Türkiye'deki hareket aktörleri diğer hareketlerin bilgisini edinir. Daha sonraki süreçte pek çok dinamik sayesinde etkinin olduğu görülür ve son olarak da bu etkiyi yaratan örnek eylem yani işgal gerçekleştirilir. Bu sürecin ortaya çıkmasını sağlayan iki önemli kanal, kitle iletişim araçları ile yine iletişimsel olmayan, dönemin yazın dünyasına ait çevirilerdir.

²⁹³ Alev Er, "Önce O Düştü Yollara", Hasan Yalçın'la Söyleşi, içinde **Bir Uzun Yürüyüşü 68**, İkarus Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 139.

3.2.1. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçları, dünyada ilk önce yazılı basın ile gündeme gelmiştir. 1930'lardan 1950'lere kadar özellikle radyo önemli bir propaganda aracı olurken, 1950'den sonra televizyon, toplum hayatı içinde, güçlü ve etkin yerini almaya başlamıştır. Tabii bu teknolojik gelişmelerin her yerde, aynı anda faaliyete geçmediği aşikârdır ancak iletişim araçları, “...mekân farklılıklarını ve uzaklıklarını yok ederek öğrenmeyi herkes için mümkün kılan, yeni eğitim teknolojilerinin gelişmesine de yol açmıştır. Diğer taraftan iletişim devrimi, insanların beklentilerini ve gerilimlerini artırarak, kitle kültürünün gelişmesinin ve yaygınlaşmasının zeminini de oluşturmuştur.”²⁹⁴ Kitleleri etkileyen ve ideolojik anlamda kuşatan bu araçlar, özellikle az gelişmiş ülkelerin kültürel formasyonunu karmaşık bir örgütün içine iter.²⁹⁵

Dünyada kitle iletişim araçlarının, toplumsal hareketlilik üzerindeki etkisi bakımından altın çağı, 1960'lı yıllar ve 1970'lerin başıdır. Bu dönemde, medya haberleri, savaş karşıtı mücadelenin ve siyahların yurttaşlık hareketinin gelişmesine ve ilerlemesine önemli katkı sağlamış, savaş görüntüleriyle Vietnam Savaşı'nın vahşeti gözler önüne serilmiştir.²⁹⁶ İletişim araçlarıyla, tüm dünya üzerinde bu dönemde öncelikle savaş karşıtlığı, daha ilerleyen dönemde ise, farklı bölgelerde özgünlükleriyle bir '68 hareketi fırtınası yayıldı.

Türkiye'de bu dönemde kullanılan kitle iletişim araçları, radyo, gazete ve 1968 yılında yayın hayatına başlayan televizyondur. 1950 ve 1960'lı yıllarda radyo, tüm Anadolu'da dinlenir hale gelen bir iletişim aracıdır, ancak denetimi oldukça güçlüdür ve özgür yayından bahsetmek mümkün değildir. Bunun dışında televizyon da aynı şekilde, yeni olmasıyla itibariyle hem yaygın bir kullanım alanı yoktur hem de denetimi sıkı bir iletişim aracıdır ve tek bir kanalla yayın yapılmaktadır. 1960'lı yıllarda en etkin ve uluslararası yayılma için en önemli kitle iletişim aracı gazetelerdir.

²⁹⁴ Bekir Kocadaş, “Kültür ve Medya”, **Bilim ve Kültür Dergisi**, Sayı: 34, Ankara, 2005, s. 6.

²⁹⁵ Orhan Kahyaoğlu, “Türkiye’de Pop ve Rock Müziğinin Doğuşu”, içinde **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2094.

²⁹⁶ Randy Shaw, **Aktivistin El Kitabı**, Ayrıntı Yayınları, çev. Barış Yıldırım, İstanbul, 2001, s. 205.

Türkiye’de dönemin ulusal gazetelerine, Akşam, Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazeteleri örnek gösterilebilir. 1970’li yılların başında ülkedeki ulusal gazete sayısı onu geçmemektedir ve bu gazetelerin günlük üç milyon okuyucuya sahip olması, gazetenin etkinliğini gösterir. Özellikle ulusal gazetelerde, ülke genelinde ortaya çıkan olaylar sunulur ve bu haberler daha geniş bir alana yayılma fırsatı bulur. Haberlerde sunulan protestolar, başka yerlerde protestonun başlaması için ilham kaynağıdır. Bu çalışma için incelenen, 1968 ve 1970 yılları arasındaki Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinin, bu yıllarda Avrupa, Amerika ve dünyanın diğer yerlerindeki hareketlere sıklıkla yer verdiği görülür. Özellikle döneme ait işgal eylemlerine ve etkilerine yer verilmesi, Türkiye’de işgal eylemini başlatan en önemli unsurdur. Bunların içinde Fransa’da 10 Mayıs 1968 Barikatlar Gecesi’nden sonra 13 Mayıs’ta Sorbonne Üniversitesi’nin işgali en önemli rolü oynar.²⁹⁷ Haberin Türkiye’de gazetede yayınladığı gün yani 15 Mayıs, aynı zamanda NATO Haftası’nın başladığı gündür. Mayıs sonuna kadar ise, gazete haberlerinde ve köşe yazılarında Fransa’daki harekete önemli ölçüde yer ayrıldığı görülür, nitekim bu sürecin sonunda bir ay süre zarfı geçmeden Türkiye’de ilk işgal 10 Haziran tarihinde DTCF’de gerçekleşir. Dönemin aktivistlerinin yazdığı anı kitapları ve onlarla yapılan söyleşiler de, bu dönemde başka yerlerdeki hareketlere dair gidişatın gazete ve nadir olarak dergilerden öğrenildiğini doğrular. Dönemin gazete okuru kitlesi içinde üniversite öğrencilerinin de hatırı sayılır bir rakama sahip olduğunu düşünürsek, Türkiye’de işgal protestosunun öğrenci hareketine yayılmasında gazetenin önemini anlamak daha kolay olacaktır.

Gazete, Türkiye’deki hareket için sadece uluslararası yayılma kanalı değildir, aynı zamanda hareketin ve özellikle protestoların ülke içinde yayılmasında da etkili araçlardan biridir. Burada Myers’in “*asimetrik ağ*”²⁹⁸ olarak adlandırdığı şey ortaya çıkar yani haberler medya örgütlerinin merkezi olan İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerden, daha çevresel veya daha küçük kentlere doğru hareket eder. 10 Haziran 1968’de Ankara’da başlayan üniversite işgallerine, her gün bir yenisinin eklenmesi, bilginin yayılmasıyla ilişkilidir. Ankara’da başlayan işgaller, İstanbul’da

²⁹⁷ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1968.

²⁹⁸ Andrews & Biggs, 2006, s. 757.

yoğun olarak devam etmiş, daha sonra da İzmir ve ülkede üniversitenin olduğu diğer kentlere (Erzurum, Eskişehir, Trabzon) yayılmıştır.

Bu yayılma kanalının etkisine dair tartışılması gereken son bir husus, medyanın ve özellikle gazetenin dönem itibariyle protestonun propagandasını bilinçli olarak yapıp yapmadığıdır. Bu anlamda, bir gazete için protestonun sadece haberinin veriliyor olması değil, haber yorumlarının ve özellikle köşe yazılarının analizi önemlidir. Öncelikle, bu çalışma için incelenen Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin, hareketi genel olarak destekleyen tutumları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, bu gazeteler de dahil dönemin çoğu medya kuruluşunda, hareketin özellikle şiddete yönelmesine karşı ciddi bir endişe hakimdir. Buna karşın bazı gazetelerin ciddi bir hareket karşıtlığı rolü üstlendiği de görülür. Bunları, değerlendirmenin dışında tutarsak, haber yorumlarında ya da köşe yazılarında bilinçli olarak yapılmış bir propagandadan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak, yayılmaya dair literatürde modern çalışmaların medyanın etkisine yaptığı vurgu, bu çalışma açısından da anlamlıdır. Çünkü Türkiye’de 1960’lı yıllarda medya ve özellikle gazete, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde işgalin propagandasını yapar ve yayılmada etkin bir kanaldır.

3.2.2. Çeviri Yayınlar

1960’lı yıllarda yeni fikirlerin ve pratiklerin Türkiye açısından uluslararası kaynakları olduğunu belirtmiştik. Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Batı’da gelişen hareketler ile sosyalizme dair daha fazla bilgi uluslararası dolaşıma girdi. Yeni kitaplar, dergiler ve her geçen gün daha fazla kişinin yabancı ülkelere gidip gelmesi, özellikle öğrenci hareketinde ideolojik bakımından önemli bir geçiş ve öğrenme sürecini ifade eder. Uluslararası yayılmaya kaynaklık eden temel unsur çeviri kitaplardır.²⁹⁹ Eğer dönem içinde başka coğrafyalardaki hareketleri, düşünsel, pratik ve kültürel yönleriyle incelemiş, araştırmış veya yaşamış kişilerden bir aktarım olsaydı, bu eserler de çeviriler kadar yayılma için temel unsur sayılabılırdi. Dönem

²⁹⁹ Ayşen Uysal, « Evrensel ve Köklü. Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Aktörleri», **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Antalya, 27-30 Mart 2008.

itibariyle bunların olmadığını iddia etmek bir yana, Türkiye için, çevirilerin daha ön planda öneme sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

Türkiye’de bu süreçte özellikle iki yayınevi önemli rol oynadı. Bunlardan biri Muzaffer Erdost ve İlhan Erdost kardeşlerin yönettiği Sol Yayınevi, bir diğeri de Doğan Özgüden’in yönettiği Ant Yayınevidir.³⁰⁰ Sol Yayınları, Marksist klasikleri düzenli ve hızlı bir şekilde yayınlamaya çalışmıştır. Leo Huberman ve Georges Politzer’in el kitaplarından sonra özellikle, Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao gibi isimlerin klasik metinlerinin çevrilmesi, özellikle gençlik hareketinin Marksist ideoloji ile gerçek anlamda tanışmasını sağladı.³⁰¹ Ant Yayınevi, özellikle Latin Amerika’daki devrimci pratiğin bilgisine dair kitapların çevirisine katkı sağladı. Ernesto Guevara’nın “Savaş Anıları”, Avrupa’da basılmasından çok kısa bir süre Türkçe’ye çevrilen eserlerdendir.³⁰² Carlos Marighela’nın “Gerillanın El Kitabı”, dönemin en çok okunan eserlerindendir. Yine Süleyman Ege’nin yönettiği Bilim ve Sosyalizm Yayınları, klasik eserlerin yanında Macaristan’daki devrim mücadelesini anlatan “Dün Köleydik, Bugün Halkız” gibi el kitaplarını basmıştır.³⁰³ Bu yayınevinin Çin ve Sovyetler Birliği’nin ideolojik ayrılığını anlatan kitapları da vardı. Nitekim bu dönemde sol hareket içinde özellikle gençlerde, Çin Kültür Devrimi’ne karşı büyük bir ilgi vardı. Bu yayınevleri dışında yine Marksizme ve devrimci pratiğe dair kitapların çevirisini yapan Ekim, Toplum, Gün, Soysal, Payel, Öncü ve Habora gibi yayınevlerini de saymak mümkündür.³⁰⁴

Çeviri yayınlarla ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta da, çevirilerin kimler tarafından yapıldığı ve çevirmenlerin belli özellikleriyle karakterize edilemeyeceğidir.³⁰⁵ Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, 1960’lı yıllarda edebiyat alanı da dâhil, çevirmeni olmayan pek çok çeviri vardır. Bu belirsizlik elbette sadece çevirmenin adının yazılmamasıyla değil, temel olarak, kaliteli veya değil, tahrife

³⁰⁰ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2094.

³⁰¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2094.

³⁰² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2096.

³⁰³ Zileli, 2008, s. 216.

³⁰⁴ Ragıp Zarakolu, “68’in Mirası”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2099.

³⁰⁵ Ayşen Uysal, « Evrensel ve Köklü. Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Aktörleri », **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Antalya, 27-30 Mart 2008.

uğramış ya da uğramamış pek çok çevirinin olmasıyla ilişkilidir. Özellikle ideolojik kaygılarla çevrilmiş eserlerin bir kısmının kasıtlı olarak tahrif edilmiş olma ihtimali vardır. Bunun, dönemin sol siyasetinde fraksiyonel farklılıklardan kaynaklı olarak yaratılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim genelde sol hareketin içinden gelen insanların çevirileri bizzat yaptıkları görülür. Örneğin TİP Bilim Kurulu üyesi yapmış Kenan Somer, Yurdakul Fincancı, Mihri Belli'nin eşi Sevim Belli, Muzaffer Erdost, Arif Gelen, Alaattin Bilgi ve Seçkin Çağan gibi isimler sol harekette yer alan yazar ve aydın kimselerdir.

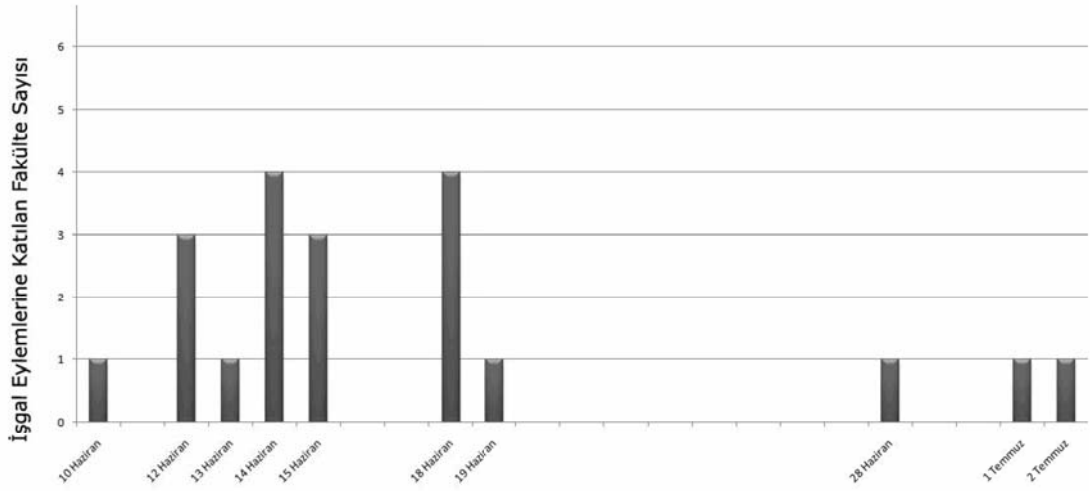
Bu süreç, özellikle çevirilerle harekette fikirsel, ideolojik gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. *"Bu genel atmosfer, özellikle 1968'den sonra genç kuşaktan devrimciler arasında TİP yönetiminin etkisizleşmesinin ve MDD eğiliminin güçlenmesinin başlıca tarihsel unsurlarından biri oldu."*³⁰⁶ Çünkü bu anlamda, TİP'in kendini özdeşleştirebileceği bir örnek yoktu ve günden güne dünyada gelişen hareketler hakkında daha fazla bilgiye sahip olan gençlik tarafından bu durum hiç cazip görünmedi. Gençlik hareketi, Vietnam, Küba, Filistin, Çin ve Avrupa ülkelerindeki hareketlerin inceliklerini öğrendikçe, hem fikirsel, ideolojik hem de pratik seçimleri daha hızlı geliştirdi. Sonuç olarak, Türkiye'de 1960'lı yıllarda ve özellikle 1968 yılında çevirilerin, belli bir kesimin hızlı gelişen çabasıyla yoğunlaştığını, hareketin ve pratiklerin yayılmasında önemli bir unsur olduğunu, hatta hareketin uzun vadede inceliklerini dahi etkilediğini söylemek mümkündür. Ayrıca çeviri yayınlar, verici ülkelerde çok kullanılmayan bir kanal olduğu için daha çok alıcı ülkelere özgü bir yayılma unsurudur. Bu noktada, çeviri yayınların işgal eyleminin yayılmasına direkt bir katkısı olup olmadığı elbette tartışmalıdır. Ancak, genel olarak fikirlerin yayılmasında çok önemli yere sahip olan çevirilerin yayılma kanalları dışında tutulması mümkün değildir. Nitekim işgal eylemi için söyleyemesek de, özellikle 1970'li yıllarda öğrenci hareketi radikal protesto ve taktikler konusunda Üçüncü Dünya ülkelerini bu çeviri yayınlarla örnek almıştır. İşgal eylemi de hareketin pratiklerindedir ve bu kanallardan bağımsız düşünülemez.

³⁰⁶ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2096.

3.3. İşgalin Hareket İçinde Diğer Üniversitelere ve Sektörlere Yayılması

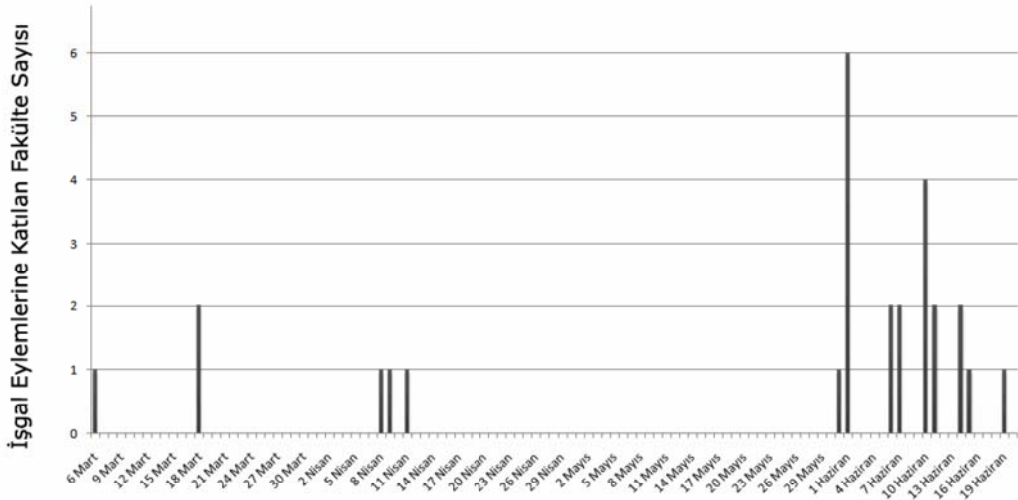
İşgal taktiği bakımından iki tür yayılmanın gerçekleştiğini belirtmiştik. Uluslararası yayılma ile birlikte, hareketin kendi içinde yayılması, işgal taktiğinin özellikle protesto döngüsü çerçevesinde diğer önemli boyutudur. İşgalin hareketin içinde yayılmasını sağlayan kanallar, uluslararası kanallardan farklılıklar gösterir. Ancak en önemli kanal yine kitle iletişim araçları ve özellikle gazetedir. Gazete dışında, özellikle hareket örgütleri işgalin hareket içinde yayılması bakımından önemli role sahiptir. Öğrenci hareketi içinde 1960'lı yıllarda en etkin güce sahip olan FKF, işgallerin yayılmasının önemli bir kanalıdır. Bu kanallar sayesinde 1968 yılıyla birlikte işgaller diğer kentlere, üniversitelere ve hatta toplum kesimlerine yayılmıştır.

İşgalin yayılmasını sağlayan kanallarla birlikte bazı etkenler de, yayılmanın daha kolay gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Dönemin öğrenci hareketinde demokratik karar alma süreçlerini sağlayan forumlar, bu açıdan önem taşır. Forumları, hareket örgütüne yani FKF'ye bağlı gerçekleşen tartışmalar ya da toplantılar olarak düşünmek yanlıştır, nitekim buralarda özellikle işgal ve boykot dönemlerinde gerçekleşen kitlesel katılımlarda her kesimden genci görmek mümkündür. Bu açıdan, forumları bir sosyal ağ olarak düşünmek mümkündür, çünkü forumlarda gelişen ilişkiler protestonun motive olmasına katkı sağlar ve diğer üniversitelere yayıldıkça, protestoya yansıyan etkileri de güçlenir. Yayılmayı kolaylaştıran bir diğer etken de, işgallerin ilk olarak ortaya çıktığı üniversitelerin sahip olduğu politik ve sosyal fırsatlardır. Bu açıdan bir üniversitenin sahip olduğu imkânlar ya da özerklik ne kadar güçlüyse, yayılma bu üniversitelerde daha kolay gerçekleşecektir.

Şekil1. Türkiye'de Üniversite İşgal Eylemleri, 10 Haziran - 2

Şekil 1, üniversite işgal eylemlerinin yayılmasının niceliksel boyutunu gösterir. 1968 yılında, 10 Haziran tarihinde, DTCF'de başlayan üniversite işgal eylemleri, 1968 yılı boyunca, özellikle 2 Temmuz tarihine kadar, belli aralıklarla devam etmiştir. Üniversitelerin fakültelerinde ayrı ayrı başlatılan işgal eylemlerinin ne zaman sonlandırıldığına dair bilgilere ulaşmak zor olduğu için, bu şekil sadece yeni katılan fakülte sayılarını göstermektedir. Örneğin, 13 Haziran tarihinde sadece bir fakültenin işgal altında olduğunu değil, o tarihte işgale ilk kez katılan fakülte sayısına işaret eder. Şekil 2'de, 1969 yılının işgal eylemleri de aynı şekilde düzenlenmiştir. Alınan tarih aralıklarında, zaman zaman işgallerin yükseldiği ve düştüğü görülür. Boykotların ve anti-emperyalist kampanyaların gerçekleştiği dönemlerde, işgal eylemleri yüksek bir ivme gösterir. Sonuç olarak, bu iniş çıkışları, dönemin hareketliliğinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

Şekil2. Türkiye'de Üniversite İşgal Eylemleri, 6 Mart - 19 Haziran, 1969

3.3.1. Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) İşgallerdeki Rolü

Örgütler, protestoları aktif olarak düzenler ve bu anlamda hem üyeleri hem de hedef kitleleri cesaretlendirirler. Bu açıdan yayılma literatüründe örgütler genellikle “ilişkisel yayılma” başlığı altında incelenir. Protestonun yayılmasında hareket örgütlerinin etkisi bakımından genelde iki yönlü bir tartışma vardır. Hareket örgütlerinin bu anlamda belirleyici ve merkezi rolü olduğunu düşünenler ile protestonun kitlelerin kendiliğinden hareketleri olduğunu düşünenler. Bu açıdan 1968 hareketinde Türkiye’de kısmen her ikisinin de doğru olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır, ancak hareket örgütleri işgal eylemlerinin düzenlenmesinde merkezi öneme sahiptir.

10 Haziran 1968’de, DTCF’de gerçekleşen ilk işgal, kendiliğinden gelişti ve kitlesel bir eylem biçimini aldı. Bu işgal, sınavdan çıkan öfkeli kalabalıkla, dönemin Talebe Cemiyeti Başkanı Celal Kargılı önderliğinde başlamıştı. Birkaç gün içinde İstanbul’a da yayılan işgallerin öncüsü ise Deniz Gezmiş oldu. İlk işgallerden sonra hızla oluşturulan işgal komitelerinde ideolojik bakımdan teklikten bahsetmek güçtür. Sol görüşlü öğrencilerle birlikte, kısa süre sonra işgal kırıncılığını görev edinseler de, ilk işgal komitelerinde sağ görüşlü öğrenciler de yer almıştır. “*Bununla birlikte,*

özellikle 1968 boyunca, işgal komitelerinde DÖB'li, FKF'li ve Kürt öğrencilerle, geleneksel öğrenci örgütlenmelerinden gelen Kemalist öğrenciler arasında oldukça iyimser bir birlik oluşmuştu.”³⁰⁷ İşgal komiteleri bu açıdan, ilk günden itibaren, karşıt görüşlü ya da farklı fraksiyonlardaki öğrencilerin, geniş öğrenci kitlelerine öncülük etmek amacıyla çatıştıkları alanlardan biridir. Aynı dönemde gerçekleşen boykot eylemlerinde sıkça, “sağ sol yok boykot var” sloganının kullanılması, bu eylemlerde tekliğin olmadığına işaret eder. Ancak ilk işgallerden çok kısa bir süre sonra, işgal komitelerinin sol görüşlü öğrencilerin bir platformu haline geldiği görülür. Her fakültede ayrı işgal komiteleri vardır ve bütün işgal komiteleri bir işgal konseyinde merkezleştirilmiştir. Merkezde de, seçimle gelen kişilerden oluşan bir yürütme konseyi bulunmaktadır. İşgal komitelerinin görevi, öğrencilerin beklentilerini tespit etmek, buradan hareketle bildiri yayınlamak ve fakülte yönetimleriyle görüşmeler yapmaktır.³⁰⁸

1965 yılında büyük çoğunluğu TİP üyesi gençler tarafından kurulan FKF'nin ilk olarak 1967'de İstanbul sekreterliği kurulduktan sonra, üniversite olan bütün illerde oluşumları gerçekleşti. FKF, Türkiye'de sosyalist gençlik hareketi açısından ilk merkezi gençlik örgütü olma özelliğine sahiptir ancak TİP'e bağlılığı gibi sebeplerden ötürü eylemsizliği bakımından bir süre sonra öğrenci kitleleri tarafından eleştirilmiştir. Örneğin FKF, işgal eylemlerine dahi başlangıçta tereddütle yaklaşmış ve bu sebepten dolayı ayrışmalar yaşamıştır. Ancak süreç içinde işgaller, geniş öğrenci kitleleriyle FKF'deki sosyalist öğrencilerin bağ kurmalarını sağlayan en önemli eylemler oldu. Bu eylemlerde kendiliğinden ön plana çıkan gençlik önderleri, illerde FKF'nin de önderleri haline gelmişlerdir.

10 Haziran'da gerçekleşen ilk işgalde FKF'nin tereddütü ve protestonun kendiliğindenliği, bu protestodan sonra önemli ölçüde değişmiştir. 1967'den sonra üniversite olan her yerde FKF'nin varlığı, işgallerin hızla yayılmasını sağladı. Bir süre sonra işgal haberini alan bütün üniversitelerde işgal kararları alınmış ve uygulanmıştır. İşgal eylemlerinin ortaya çıkmasında ve diğer üniversitelere yayılmasında FKF'nin varlığının yanısıra, asıl olarak çekirdek aktivist kadroların

³⁰⁷ Zarakolu, 1988, s. 2098.

³⁰⁸ Zileli, 2008, s. 291.

önemli bir rolü vardır. Özellikle Deniz Gezmiş, Mustafa Gürkan, Sinan Cemgil gibi gençlik önderlerinin işgal eylemlerinde öğrenci kitlelerini çok çabuk etkilediği görülür. Örneğin, ilk 10 Haziran DTCF işgalinden sonra İstanbul Hukuk işgalini başlatma kararını alan Deniz Gezmiş önderliğindeki grup (Deniz Gezmiş, o dönem Devrimci Hukuklular'ın önderidir), işgal için destek bulamayıp yine de işgali başlatmış ve Deniz Gezmiş'in konuşmasıyla kitlelerden beklenmedik bir destek görülmüştür.³⁰⁹ Nitekim aynı işgale, üç-dört gün boyunca Deniz Gezmiş dışında kimse sahip çıkmamıştır. Bu örnek olay, işgal eylemlerinde örgütlerin varlığı kadar, çekirdek kadroların önemini gösterir. Nitekim ilk işgallerin, örgütlerden ziyade hareketin kendi önderlerinin yarattığı bir hareket olduğunu ifade etmiştik.

Sonuç olarak, 1968 Haziran ayıyla başlayan ilk işgallerde FKF'nin çok etkin olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak, özellikle 1969 yılıyla birlikte FKF'nin Türkiye'de işgaller dâhil gençlik hareketinin her protestosunda yer aldığını ve önemli role sahip olduğu görülür. Bu anlamda, işgallerin her üniversiteye yayılmasını sağlayan FKF, hem ilk kez sosyalist bir grubun gençlik kesimiyle buluşmasının olanaklarını yaratmış, hem de daha sonraki süreçte işgal eylemlerinin toplumun diğer kesimlerinde yani işçi ve köylü protestolarında kullanılmasına da öncülük etmiştir. Tüm bu etkinliklerde FKF'nin niceliksel büyüklüğü (üye sayısı gibi) değil, hareketin içinden gelen ve daha sonra FKF'de mücadelesine devam eden çekirdek kadro rol oynamaktadır.

3.3.2. Bir Sosyal Ağ Örneği; Forumlar

1960'lı yıllarda üniversite işgallerinin yayılmasını kolaylaştıran önemli etkenlerden biri de forumlardır. Öğrenci hareketinin demokrasi denemesi olan forumlar, hem 1968 hareketinde üniversite gençliğinin, hem de işgal eylemlerinin en önemli araçlarından biridir. Forumlar, 1968 yılında öğrenci hareketinin kitleselliği içinde doğmuş ve özyönetim organları olarak işlev görmüştür. *“Sorunların daha özgürce tartışıldığı, herkesin her şeyi konuşma hakkının olduğu forumlar, bu anlamda dile getirilen, taleplerde öne çıkan ‘demokratik üniversite’ modelinin bir*

³⁰⁹ Alev Er, “Biz Yapmasak Birisi Yapacaktı...”, Enver Nalbant ile Söyleşi, içinde **Bir Uzun Yürüyüşü** 68, İkarus Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 122.

uzantısı, bir yerde de organı olarak işlev gördü."³¹⁰ Özellikle işgal ve boykot eylemlerinde taleplerin belirlenmesi yönündeki tartışmalar, öğrenci hareketini, kendi yaşam alanında demokratik uygulama araçlarını yaratmaya itmiştir. Bu açıdan forumlar, Türkiye'deki gençliğin kendi ihtiyaçları içinden çıkmış bir araçtır.

68 hareketinin gençlik önderlerinden, Mustafa Yalçiner'in forumlarla ilgili tespitleri önemlidir: "*...Forumlar, kendi önderlerini de yaratarak ilerleyen gençliğin kitle hareketinin kendinde içkin inisiyatifinin bir belirtisi olarak, karar süreçlerindeki sıkışıklığı giderdiler, kitlesel karar organları olarak işlev görüp, aşağıdan hareketin kitlesel coşku ve inisiyatif alışıını teşvik edip, hem gençlik kitlelerinin birleşmesi ve mücadelesinin gelişmesinin önünü açular, hem aşağıdan filizlenip beslenen devrimci karakterini garanti ettiler, hem de tek tek her gencin kararlarını kendisinin de verdiği mücadelesini kendi mücadelesi olarak benimseyip ona sıkıca sarılmasını sağladılar.*"³¹¹

Öğrencilerin bu dönemde hemen her okulda uyguladığı bu demokratik yöntemler, birleşmenin ve eylem birliğinin gücü haline gelmişti. Forumlar, özellikle işgal ve boykot eylemlerinin vazgeçilmez araçları oldular. İşgallerde hangi taleplerin dile getirileceği, işgalin ne kadar süre devam edeceği gibi pek çok sorun bu süreçte, geniş öğrenci kitlelerinin katılımında saatlerce süren tartışmaların sonunda alınarak belirlendi. Örneğin, 1968 yılında Ankara Üniversitesi'nin pek çok fakültesinde gerçekleştirilen forumlarda kalıplaşmış eğitim yöntemleri tartışılmıştır. Yine 1969 yılında gerçekleştirilen ODTÜ işgalinin devam edip etmeyeceğinin kararlaştırılması için ODTÜ Stadyumu'nda onbinden fazla öğrencinin katılımıyla forum düzenlenmiş, oylama sonucunda işgalin devam etmesine karar verilmiş ve uzun süre aynı kitlesel gücüyle işgal devam etmiştir. İşgal eylemlerinde böyle demokratik bir aracın kullanılması, üniversitedeki pek çok öğrencinin harekete katılmasını kolaylaştırdı.

³¹⁰ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1988, s. 2099.

³¹¹ Mustafa Yalçiner, "Gençlik Hareketi Tarihi XIV: Aşağıdanlık Okulu Olarak Forumlar", **Evensel Gazetesi Genç Hayat**, 22 Ekim 2008.

Forumlar, aynı zamanda gençlik önderlerinin öne çıktığı, belirginleştiği yerler oldu. Bu açıdan, öğrencilerin kitlesel katılımıyla gerçekleşen forumlar, harekete seslenmek için bir fırsat yaratmıştır. Buralarda yapılan çarpıcı, ikna edici konuşmalar ya da gençliğe birkaç sözle hissettirilen büyük heyecan, Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil gibi pek çok gençlik önderinin, bürokratik ve yukarıdan söylemleri yıkarak, kitlelerle buluşmasını sağladı.

Sonuç olarak, Türkiye’de forumlar özellikle 1968 yılında boykotların ve işgal eylemlerinin yükselmesiyle, işgallerin başladığı İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerden diğer bütün üniversitelere yayılmasını önemli anlamda kolaylaştıran birer sosyal ağ olarak işlev gördüler. Her fakültede ayrı ayrı düzenlenen forumlar, tüm üniversite öğrencileri arasında etkileşimi ve iletişimi güçlendirdi. Bu iletişim, daha sonraki süreçte farklı kentlerdeki üniversitelerin ve özellikle hareket aktörlerinin birbirleriyle etkileşimine olanak tanıdı.

3.3.3. İşgal Repertuarının Diğer Toplum Kesimlerine Yayılması

Türkiye’de işgal eyleminin 1968 yılına kadar kullanılan bir eylem biçimi olmadığını belirtmiştik. Bu eylem biçiminin ilk olarak 10 Haziran 1968’de DTCF’de kullanılmasıyla birlikte, özellikle 1968 ve 1969 yıllarında bütün üniversitelerde işgal eylemi gerçekleşti. Yayılma bu noktada sadece üniversite gençliği arasında bir hareketlilik şeklinde gerçekleşmemiştir. Özellikle 1969 yılıyla birlikte Türkiye’de işçi ve köylü hareketinde yükselen ivme, eylem biçimlerinin de bu anlamda “sektörden sektöre” yayılmasını sağladı. Üniversitelerde başlayan işgal eyleminin yankı uyandırması, başarılı bir eylem biçimi olması yani en azından kitleleri mobilize edebilen bir eylem biçimi olması ve dünyada bu eylemin tüm sektörlerde yani toplum kesimlerinde kullanılması, Türkiye’de işgal eyleminin, işçi ve köylü protestolarına yayılmasının en önemli sebepleridir. Özellikle pratik olarak bu yayılmada öncü etken, gençlik hareketi ve örgütüdür. Nitekim işçi ve köylü hareketinde gerçekleşen işgallerin hemen hepsinde öğrenci hareketinin desteğini görmek mümkündür.

1967-1971 yılları arasında, Türkiye tarihinde daha önce rastlanmadığı kadar büyük ve geniş protesto taktik ve şekillerinin kullanıldığı görülür. Köylü sınıfı açısından özellikle iki kesim (topraksız köylüler ve küçük üreticiler), “büyük toprak sahipleri karşısında toprak, tefeci-tüccar ve devlet karşısında adil değişim taleplerinin merkezinde yer aldı.”³¹² Bu taleplerle, köylü hareketinde bu iki kesim, farklı protesto biçimleriyle mücadele verdiler. Topraksız köylüler, ağaların el koydukları hazine topraklarını ya da köylünün ortak topraklarını geri almak için toprak işgallerini başlattılar. Küçük üreticiler de taban fiyatlarının yükseltilmesi için, mitingler ve gösteri yürüyüşleri düzenlediler.³¹³

Toprak işgallerine örnek olarak, 1969 yılında İzmir’in Atalan ve Gollüce köylülerinin hareketi gösterilebilir. Bu işgal, öğrencilerin desteğini almıştır. Nitekim FKF, bu dönemde köylü mücadelelerine katılma ve köylülerle ilişkilerini geliştirme kararı almıştır. Yine 1969 yılında Balıkesir, Dursunbeyli ilçesi Akyayla köylüleri hazine topraklarını, Silivri’ye bağlı Değirmenköy halkı da Esece çiftliği sahiplerinin el koyduğu hazine topraklarının bir kısmını işgal ettiler.³¹⁴ 1970 yılında köylü hareketinde protestolar daha fazla yoğunlaştı ve pek çok işgal, miting ve gösteri yürüyüşü yapıldı. Doğu Karadeniz bölgesinde, çay üreticileri fabrika ve Tekel idaresini işgal ettiler.³¹⁵ 1970 yılında gerçekleşen köylü işgallerinde de yoğun olarak Dev-Genç’in desteği görülür ve bunun etkisiyle harekette anti-emperyalist temalara da rastlanır. Yine bu dönemde İzmir’in Tire ilçesinin Yenioba, Kızılcaavlu köylüleri ağa topraklarını işgal etmiş ve Gaziantep’te Osmanoğulları, Kuzuyatağı, Nallıhan’ın Narlıdere, Pazarcık’ın Köşkenli, Aslanbey, Zeyneppınar, Pilo ve Dedeler köylüleri ağa topraklarına el koymuşlardır.³¹⁶

Bu dönemde işgal eylemleri sadece köylü hareketinde görülmemiştir. 1968 yılından sonra işçi hareketinde radikal eylem biçimlerinin ortaya çıkmasıyla, özellikle 1971 yılına kadar dönemin en karakteristik niteliğini yansıtan, fabrika işgal

³¹² *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988, s. 2136.

³¹³ Aydınoglu, 2008, s. 251.

³¹⁴ *Cumhuriyet*, Şubat-Mart-Nisan 1969.

³¹⁵ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988, s. 2152.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, Mayıs-Haziran 1970.

eylemleri oldu.³¹⁷ İlk önemli işyeri işgali, üniversite işgallerinden kısa bir süre sonra 4 Temmuz 1968’de gerçekleşen Derby işgaliydi. Bu işgal, DİSK’e bağlı Lastik-İş sendikasına toplu sözleşme yetkisi verilmemesi üzerine işçilerin direnişiyle başlamıştı.³¹⁸ Eyleminin başarıyla sonuçlanması işgal eylemlerine devam etmek için işçi hareketine cesaret vermişti. Nitekim 1968 Ocak ile 1971 Mart ayı arasında 42 işgal eylemi gerçekleşmiştir.³¹⁹ Derby işgali özellikle Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ile FKF tarafından desteklendi. 1968’de diğer önemli Kavel işgalinden sonra, 1969 yılında Singer, Alpagut ve Demir Döküm Fabrikası işgalleri gerçekleşti.³²⁰ Bu işgal eylemlerinin bazılarında kullanılan sloganlar, öğrenci hareketinde olduğu gibi işçi sınıfı içinde de Amerikan karşıtlığını gösterir. Yine 1970 ve 1971 yıllarında gerçekleşen eylemlere, Sungurlar, Günterm, Gislaved gibi pek çok fabrika işgali örnek gösterilebilir.³²¹ Bu dönemde İstanbul’da başlayan işgallerin hızla Adana, İzmir, Çorum, Adana ve Antakya gibi başka kentlerdeki işçi eylemlerine yayıldığı görülür.³²² Nitekim bu işgal eylemlerinin ardından DİSK’e bağlı sendikaların örgütlülüğüne karşı Meclis’e getirilen bir düzenleme, 1970 yılında işçi sınıfının en kitlesel hareketi olan 15-16 Haziran direnişine neden olmuştur.³²³

Sonuç olarak, özellikle 1968 yılıyla yükselen köylü ve işçi hareketlerinde işgal eyleminin, sıklıkla kullanılan bir eylem repertuarı olduğu görülür. 1968 yılında ilk kez öğrenci hareketi içinde kullanılan işgaller, doğrudan ve dolaylı kanallar sayesinde bu hareketlere yayılmıştır. Ancak bu açıdan en önemli etkileşimin, doğrudan kanallar sayesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü FKF’nin desteklediği ilk Derby fabrika işgalinden, Dev-Genç’in katıldığı toprak işgallerine kadar, hemen her işgal eyleminde öğrenci hareketini görmek mümkündür. Bu dönemde öğrenciler, işçi ve köylü sınıfıyla ilişkilerini geliştirme kararı almış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Nitekim tüm işgal eylemleri sırasında kullanılan anti-empyralist ve Amerikan karşıtı söylemler, dönemin sol ideolojisiyle de uyumludur.

³¹⁷ Yaraşır’dan akt. Kalfa, 2009, s. 193.

³¹⁸ Volkan Yaraşır, **İşçi Sınıfı Üzerine İşgal, Direniş, Grev**, Mephisto Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 59.

³¹⁹ Kalfa, 2009, s. 195.

³²⁰ Yaraşır, 2006, ss. 63-71.

³²¹ Yaraşır, 2006, ss. 75-80.

³²² Kalfa, 2009, s. 196.

³²³ **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1970.

SONUÇ

1968 hareketi, pek çok yönüyle geçmişten bugüne tartışılmaya devam eden hareketlerdendir. Birbirinden bağımsız coğrafyalarda hareketin fikirleri, değerleri, kültürleri ve eylemleri her zaman çalışma konuları olmuştur. Bunun en önemli nedeni, bu hareketin dünyanın pek çok yerinde toplumsal dinamikleri harekete geçirmiş olmasıdır. Farklı coğrafyalarda gerçekleşen hareketlerin dinamiklerinin homojen olduğunu söylemek elbette mümkün değil. Bu yüzden bu çalışmada “1968 hareketi” yerine, “1968 hareketleri”ni kullanmak tercih edildi. Çünkü her 1968 hareketinde farklı sosyal, politik ve kültürel olgular ön plana çıkmış, hareketin sürecini ve rengini etkilemiştir.

Bu çalışma, 1968 hareketinin önemli eylem biçimlerinden üniversite işgallerinin, Türkiye’de bu dönemde neden seçildiğine ve nasıl yayıldığına odaklanır. Bu açıdan, işgal eylemlerinin özellikle Fransa’dan ilham alınarak ortaya çıktığı, ancak hareketin kendi dinamiklerinden kaynaklı bir öğrenme sürecinde benimsenildiği savından hareket edilmiştir. Bu noktada çalışma, işgal eylemlerinin yayılmasını, Türkiye açısından sadece ithal bir olgu olarak değil, harekete katılanların belli sebeplerle seçtiği ve öğrendiği bir süreç olarak görür. Birinci bölümde yayılma literatürü ve buna bağlı olarak çalışmada merkezi önemdeki kavramsal çerçeve belirlendi. İkinci bölümde ise öncelikle literatürde toplumsal hareketlere yönelik yaklaşımlara yer verildi ve buradan hareketle 1968 hareketlerinin karakteri incelendi. Aynı bölümde protestonun yayılmasında Türkiye’ye seyahat eden Fransa’daki hareket kısa olarak değerlendirildi ve Türkiye’nin 1960’lı yıllarda hareket açısından sahip olduğu dinamiklere göz atıldı. Son bölümde de, Türkiye’de 1968-1970 yılları arasında gerçekleşen üniversite işgallerinin bu kavramsal çerçevede sistematik bir analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Dünyada Amerikan Sivil Haklar mücadelesiyle başlayan ve Vietnam Savaşı’nın yarattığı savaş karşıtlığı ile yükselen hareket, kısa zamanda Avrupa’ya ve dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. Bu hareketlerde aynı zamanda pek çok protesto biçimi de kullanılmıştır. Bu açıdan işgal eylemlerinin, özellikle öğrenci

hareketlerinde önemli bir dinamik olduğu görülür. Amerika ve Avrupa ülkelerinde başlayan işgaller, birbirinden tamamen bağımsız coğrafyalardaki öğrenci hareketlerine doğru hareket etmiş ve basit bir enstrümantal işlevden daha fazlasına sahip olmuştur.

Türkiye'deki hareket bakımından özellikle Fransa'daki işgal eylemlerinin ayrı bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan çalışmada sadece Fransa'daki hareket değerlendirildi. Bu açıdan protesto taktik ve şekillerinin yayılmasında, Türkiye'nin dinamikleri göz önüne alınarak etkileşimler anlaşılmaya çalışıldı. Hareketin temel dinamikleri, dönemin sosyal ve politik yapısı yanında, sosyalist ideoloji ve hareket örgütleri ile özellikle gençlik hareketinin düşünsel kaynaklarında merkezi önemde olan anti-emperyalist ve Amerikan karşıtı duruştur.

Türkiye'deki hareketin genel olarak dünyadaki birden fazla hareketten, işgal eylemi bakımından da Fransa'dan etkilenmiş olması anlaşılır bir durumdur. Nitekim Türkiye az gelişmiş bir ülkedir ve hem verici ülkelerin statüleri, hem de bilişsel uyumu bakımından kendine yakın hissedebileceği farklı hareketler olmuştur. Bu dinamikler çerçevesinde, Avrupa'da özellikle Fransa gençlik hareketinden, Amerika'da hareketin özgürlükçü kültüründen, Üçüncü Dünya ülkelerinde hareketlerin emperyalizm karşıtı bağımsızlık mücadelelerinden ve ideolojik kaynaklarından beslenmiştir. Bu hareketlerle etkileşimi, dönemin imkânları bakımından elbette sınırlıdır. Bugün hareketlerin sahip olduğu pek çok kanal, 1968 hareketlerinde mevcut değildir. Ancak yine de, hareketler arasında iletişimin yolları zorlanmıştır. Avrupa ve Amerika'daki hareketlerin kendi içlerinde etkileşimleri daha güçlüdür, en azından Türkiye'nin dâhil olmadığı doğrudan kanallar kullanılmıştır. Konferanslar, hareket örgütlerinin birbirleriyle iletişimi ve aktörlerin diğer hareketlerin olduğu yerlere ziyaretleri en önemli doğrudan iletişim kaynaklarıdır. Türkiye'de ise, niteliksel kanıt olarak doğrulanması güç olan, tanıkların bahsettiği mektuplaşmalar dışında bir doğrudan iletişimden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

Türkiye'ye uluslararası yayılmayı sağlayan en güçlü kanallar dolaylı kanallar yani iletişimsel olmayan kanallardır. Bunlardan biri, kitle iletişim araçlarından dünyadaki hareketlerin gidişatına ayrıntılı olarak yer vermeye çalışan bazı ulusal gazetelerdir. Bu ulusal gazetelerin kasıtlı olarak propaganda yaptığını söylemek zordur. Bu gazetelerin katkısını, dikkatsizce yapılan bir propaganda olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer dolaylı kanal ise, özellikle Türkiye'de 27 Mayıs askeri darbesinden sonra oluşan kısmi özgürlük ortamında yazın dünyasında başlayan gelişmelerdir. Bu gelişmelerin uluslararası yayılma açısından en önemli tarafı, dönemin ideolojilerine ve mücadele pratiklerine yönelik yayınların Türkçe'ye çevrilmesidir. Bu dönemde çevirilerin, hareketin içinden gelen insanların hızlı gelişen çabasıyla yapıldığı görülür. Çevrilen kitaplar ya da makaleler, bu dönemde dünyadaki çoğu hareket için çok okunan ve basılan eserlerdir. Ek olarak, bu dönemde çok sınırlı da olsa, yabancı ülkelerde gelişen hareketlere seyahat etme imkânı bulanların katkısı da olmuştur.

Protesto şekillerinin yayılması bir öğrenme süreci içinde gerçekleşir. Aktörler protesto şekillerini gözlemler, etkilenir ve bunun sonucunda uygular. Özellikle Türkiye'de işgal eyleminin bu dönemde 1968 yılı öncesi kullanılmamış olması bu süreci daha önemli kılmaktadır. Hareketler, genelde daha çok deneyim ettikleri eylem biçimlerini kullanırlar ama Türkiye'de öğrenci hareketi için böyle bir durum söz konusu değildir. Öğrenme sürecinde, aktörler elbette bütün etkenleri değerlendirmemiştir ancak işgal eylemine yönelik belli başlı bazı etkenler bu protesto biçiminin seçilmesinde etkili olmuştur. İlham alınan Fransa'nın tarihsel statüsünün yanında, işgal eyleminin diğer hareketlerde yankı uyandıran başarılı bir eylem olması, denenmesinin maliyetli bir zorluğu olmaması, hareketin öyküsüne uygun olması gibi bazı nitelikler bu eylemin seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda işgalin gerçekleştiği üniversiteler ve kentlerin sahip olduğu siyasi fırsat yapıları, işgalin ortaya çıkmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Bu açıdan özellikle daha fazla kaynağa ve özerkliğe sahip olan yerler, işgallerin başlatılması için uygun görülmüştür. Diğer hareketlerle etkileşimler ve bu nitelikler çerçevesinde, Türkiye'de ilk işgal eylemi 10 Haziran 1968'de DTCF'de gerçekleşmiş ve 1970-1971 yılına kadar hem öğrenci hareketi, hem diğer hareketler için sık kullanılan

protesto taktikleri arasında girmiştir. İşgal eylemleri, protestodan da anlaşılacağı üzere, kampüs alanının işgaliyle ve kampüse işgalciler dışında kimsenin alınmamasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle 1968 işgallerinde, kampüste alternatif bir yaşam alanı kurulmaya çalışılmış, başarılı da olunmuştur. Bu süreçte işgallerin, öğretim üyelerinin ve üniversite çalışanlarının da desteğini kazanması daha uyumlu bir atmosfer yaratmıştır. Ancak, işgal eylemlerinin öğrenci hareketinde barışçıl yolların tükenmesiyle ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Çünkü Türkiye’de 1960’lı yılların başlarından itibaren gerçekleştirilen eylemlerde devletin güvenlik güçleri ile sağ paramiliter güçlerin baskıları görülür. Bu anlamda 1968 yılında yasal zemini zorlayan işgal eylemlerine kadar aslında pek çok geleneksel protesto biçimi denenmiştir. İşgaller, bu açıdan üniversitelerde otoriteye karşı başlayan öfkenin sistemli bir muhalefete dönüşümünü gösterir.

Bu dönemde 1968 yılında başlayan işgaller aynı zamanda kitlesellik bakımından da güçlüdür. Burada özellikle kendiliğinden gerçekleşmeleri, kitleselliği sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Süreçle işgallerin ortaya çıkmasında ve yayılmasında daha etkin hale gelen FKF ve çekirdek kadrosu bu eylemin öncülüğünü üstlenmiştir. 1969 yılında işgallerin 1968 yılına göre daha uzun sürdüğü görülür. 1969 yılında az önce bahsettiğimiz baskı ve şiddet unsurlarının daha da artması, işgallerin nitelik değiştirmesine sebep olmuştur. Özellikle FKF (bu süreçte Dev-Genç’e dönüşmüştür), işgal eylemlerini kurtarılmış bölge mantığıyla yapmaya başlar ve haliyle işgaller gençliğin kampüs içinde güvenlik güçlerine ve sağ paramiliter güçlere karşı savunmada olduğu bir sürece döner. Nitekim 1970’li yıllarda işgallerin sonlanması da bu gidişatı doğrulamaktadır.

İşgal eylemlerinin hareketin içinde yayılması, çalışmanın diğer bir önemli uzantısıdır. Bu açıdan çalışmada ilk işgal ayrı bir yer tutmuştur, çünkü yayılmayı başlatan ilk işgaldir. Nitekim 1968 yılında akademik taleplerle başlayan işgal eylemlerinin, 1969 yılında daha fazla sisteme ve düzene karşı bir duruş sergilemesi, günden güne hareketin emperyalizm karşıtı protestolarla paralellliğini artırmıştır. Türkiye’de başlayan işgal eylemlerinin yayılmasında süreç içinde en önemli faktörün gençliğin hareket örgütlerinden FKF olduğunu belirtmiştik. Yine FKF’nin işgal ve

boykot süreçlerinde sıklıkla kullandığı araçlarından forumlar, hareketin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Çünkü forumlar, hareketin sadece örgütler arasında değil, geniş öğrenci kitleleri arasında tartışılmasına olanak tanıyan oldukça demokratik bir sosyal ağ işlevi görmüşlerdir.

Tüm bunlar dışında işgallerin yayılmasında üniversite ve kent gibi değişkenlerin de dikkate alınması gerektiğini düşünerek, hangi nitelikteki üniversitelerde işgallerin başladığını ve yayılmaya öncü olduğunu tespit etmeye çalıştık. Nitekim özellikle daha fazla özerkliğe ve kaynağa sahip üniversitelerde okuyan öğrencilerin işgalleri başlattığı ve yayılması için ön ayak oldukları görüldü. Tüm bunlar çerçevesinde görüldüğü gibi, uluslararası yayılmanın aksine, hareketin içinde yayılmanın en önemli kanalları doğrudan kanallardır. Aktörlerin özellikle kentten kente, üniversiteden üniversiteye gezerek hareketlere dahil olmaları ve kitlelerle etkileşim için her türlü aracı kullanmaları önemli rol oynamıştır. İşgal eylemlerinin işçi ve köylü hareketlerinde kullanılmasını sağlayan önemli faktörlerden biri de yine budur. Özellikle FKF ve ileriki süreçte Dev-Genç üyesi gençler, kampüslerden çıkarak Anadolu'da köylü mücadelesine yoğun destek vermişlerdir. Aynı şekilde işçi hareketi içinde gerçekleşen her eylemde yer almaya çalışarak, hem bu hareketlerin ivmesini yükseltmişler, hem kendi hareketlerinin siyasallaşma süreçlerini hızlandırmışlardır.

Sonuç olarak, uluslararası kaynaklardan yayılan üniversite işgallerinin Türkiye'de tam olarak benzerlerine uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmalıdır. Ancak nasıl gerçekleştiği bir yana, bugünden baktığımızda, 1968 hareketinden sonra geleneksel bir eylem biçimi haline gelememiş işgal eylemlerini, bu sebepten dolayı başarısız olarak nitelenmek haksızlık olacaktır. Bu sorunun altında, işgal eyleminin tam olarak benimsenmeden uygulanmasından, bu eylem biçiminin gelenekselleşmeden terk edilmesine kadar pek çok sebep bulunabilir. Sonuçta, Türkiye için üniversite işgalleri basit bir enstrümantal işlevden fazlasına sahiptir ve önce öğrenci hareketinin, sonra diğer hareketlerin kimlik algısını güçlendirmiştir.

KAYNAKLAR

AKINHAY, Osman (der.). **Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda**, Everest Yayınları, İstanbul, 2003.

ALİ, Tarık. **Sokak Savaşı Yılları**, çev. Osman Yener, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul, 2008.

ANDREWS, Kenneth T. ve Michael Biggs. "The Dynamics of Protest Diffusion: Movement Organizations, Social Networks, and News Media in the 1960 Sit-Ins", **American Sociological Review**, Vol. 71, no. 5, 2006, pp. 752-777.

ARENDET, Hannah. **Şiddet Üzerine**, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006.

ARRIGHI, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein. **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev. C. Kanat, B. Somay. S. Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

ARSLAN, Ali. **Kısır Döngü: Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDINOĞLU, Ergun. **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

AYSAN, Yılmaz. **‘68 Afişleri: ODTÜ Devrimci Afiş Atölyesinin Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

BELGE, Murat. **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1989.

CAN, Celalettin. **Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesinde Gençlik**, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1988.

COŞKUN, Mustafa Kemal. **Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler**, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2007.

COŞKUN, Mustafa Kemal (der.). **Yapı, Pratik, Özne: Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi**, Dipnot Yayınları, 2009, Ankara.

ÇAVDAR, Tevfik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2000.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan. **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

DEBORD, Guy. **Gösteri Toplumu**, çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

DUTSCHKE, Rudi. "Anti-Otoritercilik Üzerine", **Cogito Dergisi**, sayı: 14, Bahar 1998, ss. 26-37.

ER, Alev. **Bir Uzun Yürüyüşü 68**, İkarus Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

FANON, Frantz. **Yeryüzünün Lanetlileri**, çev. Şen Süer, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

FEYİZOĞLU, Turan. **Türkiye’de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi 1960-68**, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1993.

FEYİZOĞLU, Turhan. **Mahir**, Gökkuşuğu Basın Yayın, İkinci Baskı, İstanbul, 1996.

FOWERAKER, Joe. "Social Movement Theory and the Political Context of Collective Action", içinde Ricca Edmondson (eds.), **The Political Context of Collective Action**, Routledge, London, New York, 2005, pp. 48-60.

FRANCISCO, Ronald A. **Collective Action Theory and Empirical Evidence**, Springer Science Business Media, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2010.

FRASER, Ronald. **1968: İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

GARRAMONE, Gina M. Charles K. Atkin. "Mass Communication and Political Socialization: Specifying the Effects", **Public Opinion Quarterly**, Vol. 50, The University of Chicago Press, 1986, pp. 76-86.

GÜMRÜKÇÜ, Selin Bengi. **Bir Toplumsal Hareketin Doğuşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye’de Ortaya Çıkışı**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

HOLTEY-Gilcher, Ingrid. "France", içinde der. Martin Klimke ve Joachim Scharloth, **1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977**, Palgrave Macmillan, United States of America, 2008, pp. 111-124.

HÖKE, Engin. **1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi**, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989.

HUNT, Lynn. "Charles Tilly’nin Kolektif Eylemi", içinde der. Theda Skocpol, **Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, ss. 270-304.

İLKAY, Yasemin. "Kızılay Meydanı’nın Politik-Sembolik Anlamı: 1960-1964 Yılları Arasında DP Karşıtı Hareket", **Mülkiye Dergisi**, Ankara Özel Sayısı, 2008, ss. 1-24.

JASPER, James M. **Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.

KALFA, Ceren. “Türkiye’de 1968-71 Fabrika İşgal Eylemleri ve Sosyalist Hareket”, içinde der. Mustafa Kemal Coşkun, **Yapı, Pratik, Özne: Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, ss. 173-201.

KARADENİZ, Harun. **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.

KARPAT, Kemal H. **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980**, çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

KAYA, Muzaffer. “Türkiye’de Anti-Emperyalist Mücadele 1965-71”, **Journal of Historical Studies**, 2006.

KIŞLALI, Ahmet T. **Öğrenci Ayaklanmaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

KLIMKE, Martin ve Joachim Scharloth. “1968 in Europe”, içinde der. Martin Klimke ve Joachim Scharloth, **1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977**, Palgrave Macmillian, United States of America, 2008, pp. 1-9.

KLIMKE, Martin. “Germany”, içinde der. Martin Klimke ve Joachim Scharloth, **1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977**, Palgrave Macmillian, United States of America, 2008, pp. 97-110.

KOCADAŞ, Bekir. “Kültür ve Medya”, **Bilim ve Kültür Dergisi**, Sayı: 34, Ankara, 2005.

KURLANSKY, Mark. **1968: Dünyayı Sarsan Yıl**, çev. Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

MARCUSE, Herbert. “Yeni Baskı Döneminde Hareket: Bir Değerlendirme”, **Cogito Dergisi**, sayı: 14, Bahar 1998, ss. 69-80.

MARCUSE, Herbert. **Karşı Devrim ve İsyan**, çev. Gürol Koca ve Volkan Ersoy, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

MATHIEU, Lilian. “The Spatial Dynamics of the May 1968 French Demonstrations”, **Mobilization**, Vol. 13, No. 1, 2008, pp. 83-97.

MCADAM, Doug. “ “Initiator” and “Spin-off” Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles”, içinde Mark Traugott, **Repertoires and Cycles of Collective Action**, Duke University Press, Durham, London, 1995, pp. 217-239.

MCADAM, Doug ve Dieter Rucht. “The Cross-national Diffusion of Movement Ideas”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol. 528, no. 1, 1993.

MCADAM, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly. **Dynamics of Contention**, Cambridge University Press, 2001.

MORGAN, Edward P. "From Virtual Community to Virtual History: Mass Media and the American Antiwar Movement of the 1960s", **Radical History Review**, 2000, pp. 85-122.

OFFERLE, Michel. "Kolektif Eylem Repertuarlarına Eleştirel Dönüş (18.-21. Yüzyıl)", içinde Ferdan Ergut & Ayşen Uysal, **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar**, Tarih Vakfı Yayınları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, ss. 177-209.

OLIVER, Pamela ve Daniel J. Myers. "Networks, Diffusion and Cycles of Collective Action", içinde Mario Diani ve Doug McAdam (eds.), **Social Movements and Networks**, Oxford University Press, United States, New York, 2003, pp. 173-196.

ÖNGEN, Tülin. "Marx ve Sınıf", **Praksis Dergisi**, Sayı: 8, 2002, ss. 9-28.

PAOUOT, Thierry. "Mayıs 1968 ve Üçüncü Dünya'da Gençlik Hareketleri", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1988, ss. 1515-1515.

PETROVIC, Milan. "Student's Movements of 1968 – Unfinished Revolution", **Law and Politics Series**, Vol. 5, Facta Universitatis, 2007, pp. 1-23.

PORTA, Donatella Della, Mario Diani. **Social Movements: An Introduction**, Blackwell Publishing, United Kingdom, İkinci Baskı, 2006.

SHAW, Randy. **Aktivistin El Kitabı**, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

SIEGEL, David A. "Social Networks and Collective Action", **American Journal of Political Science**, Vol. 53, No. 1, 2009, pp. 122-138.
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt 7, İstanbul, 1988.

SOULE, Sarah A. "Diffusion Processes within and across Movements", içinde der. David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi, **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004, pp. 294-310.

SOULE, Sarah A. ve Hanspeter Kriesi. **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004.

STRANG, David ve Sarah A. Soule. "Diffusion in Organizations and Social Movements: From Hybrid Corn to Poison Pills", **Annual Review of Sociology**, vol. 24, 1998, pp. 265-291.

TARROW, Sidney. **Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics**, Cambridge University Press, New York/Cambridge, 1994.

TARROW, Sidney. **Power in Movement, Social Movements And Contentious Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

TAYLOR, Verta ve Nella Van Dyke. “ “Get up, Stand up”: Tactical Repertoires of Social Movements”, içinde Snow & Soule & Kriesi, **The Blackwell Companion to Social Movements**, Blackwell Publishing, 2004, pp. 262-287.

THOMAS, Nick. “Protests Against the Vietnam War in 1960s Britain: The Relationship between Protesters and the Press”, **Contemporary British History**, Vol. 22, No. 3, 2008, pp. 335-354.

TOPUZ, Hıfzı. **Paris ‘68: Bir Devrim Denemesi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

TILLY, Charles. **From Mobilization To Revolution**, McGraw-Hill Publishing Company, San Francisco, 1978.

TILLY, Charles. **Toplumsal Hareketler**, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul, 2008.

TOPRAK, Zafer. “1968’i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye”, **Cogito Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 14, 1998, ss. 154-159.

TOURAINÉ, Alain. “Özneler ve Aktörler” (Nazlı Ökten ile söyleşi), **Cogito Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, sayı: 14, 1998, ss. 253-266.

TOURAINÉ, Alain. **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TROUGOTT, Mark. **Repertoires, Cycles of Collective Action**, Duke University Press, Durham, London, 1995.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er. **Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil: 68 Kuşağı**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2008.

UYSAL, Ayşen. «Evrensel ve Köklü. Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Aktörleri», **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Antalya, 27-30 Mart 2008.

UYSAL, Ayşen ve Boris Gobille. « Cosmopolites et enracinés », içinde Isabelle Sommier & Eric Agrikoliansky (ed.), **Radiographie du mouvement altermondialiste**, la Dispute/SNEDIT, Ocak 2005.

UYSAL, Ayşen. «Rebelles du monde entier, unissez-vous ! L’exemple du groupe Antikapitalist de Turquie », **GERMM Sempozyumu**, Les mobilisations altermondialistes, Paris, 3-4-5 Aralık 2003.

UYSAL, Ayşen. “Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri: Kalemli Çete Örneği”, **Birikim**, Sayı: 146, 2001, ss. 64-84.

UYSAL, Ayşen. “Cop Gölgesinde Politika: Türkiye’de Toplumsal Olay Polisliği ve Sokak Eylemleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı: 253, 2006, ss. 79-94.

WILSON, Kenneth L. ve Anthony Orum. “Kolektif Siyasal Eylem için Halkı Harekete Geçirmek”, içinde Meral Sağır, Serkan Akıllı, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, ss. 123-144.

YALÇINER, Mustafa. “Gençlik Hareketi Tarihi XIV: Aşağıdanlık Okulu Olarak Forumlar”, **Evrensel Gazetesi Genç Hayat**, 22 Ekim 2008.

YARAŞIR, Volkan. **İşçi Sınıfı Üzerine İşgal, Direniş, Grev**, Mephisto Kitabevi, İstanbul, 2006.

YETKİN, Çetin. **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960-1970: Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1970.

ZARAKOLU, Ragıp. “68’in Mirası”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

ZİLELİ, Gün. **Yarılma (1954-1972)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2008.
68’in 30. Yılı Dünya Gençlik ve Türkiye Sempozyumu Kitabı, 68liler Birliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Gazeteler:

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1968.

Cumhuriyet, 12 Haziran 1968.

Akşam, 11 Haziran 1968.

Akşam, 13 Haziran 1968.

Cumhuriyet, 15 Haziran 1968.

Cumhuriyet, 16 Haziran 1968.

Akşam, 15 Haziran 1968.

Akşam, 16 Haziran 1968.

Akşam, 19 Haziran 1968.

Cumhuriyet, 20 Haziran 1968.

Cumhuriyet, 26 Haziran 1968.

Cumhuriyet, 29 Haziran 1968.
Akşam, 2 Temmuz 1968.
Cumhuriyet, 3 Temmuz 1968.
Cumhuriyet, 5 Temmuz 1968.
Akşam, 5 Temmuz 1968.
Cumhuriyet, 18 Temmuz 1968.
Akşam, 18 Temmuz 1968.
Cumhuriyet, 18 Ağustos 1968.
Cumhuriyet, 1 Eylül 1968.
Cumhuriyet, 18 Eylül 1968.
Cumhuriyet, 5 Kasım 1968.
Cumhuriyet, 27 Aralık 1968.
Cumhuriyet, 17 Şubat 1969.
Akşam, 17 Şubat 1969.
Akşam, 18 Şubat 1969.
Cumhuriyet, 11 Nisan 1969.
Cumhuriyet, 14 Nisan 1969.
Akşam, 14 Nisan 1969.
Akşam, 15 Nisan 1969.
Cumhuriyet, 31 Mayıs 1969.
Akşam, 31 Mayıs 1969.
Cumhuriyet, 1 Haziran 1969.
Cumhuriyet, 6 Haziran 1969.
Cumhuriyet, 10 Haziran 1969.

Cumhuriyet, 12 Haziran 1969.

Akşam, 12 Haziran 1969.

Akşam, 13 Haziran 1969.

Cumhuriyet, 24 Eylül 1969.

Akşam, 24 Eylül 1969.

Akşam, 25 Eylül 1969.

Cumhuriyet, 16 Mart 1970.